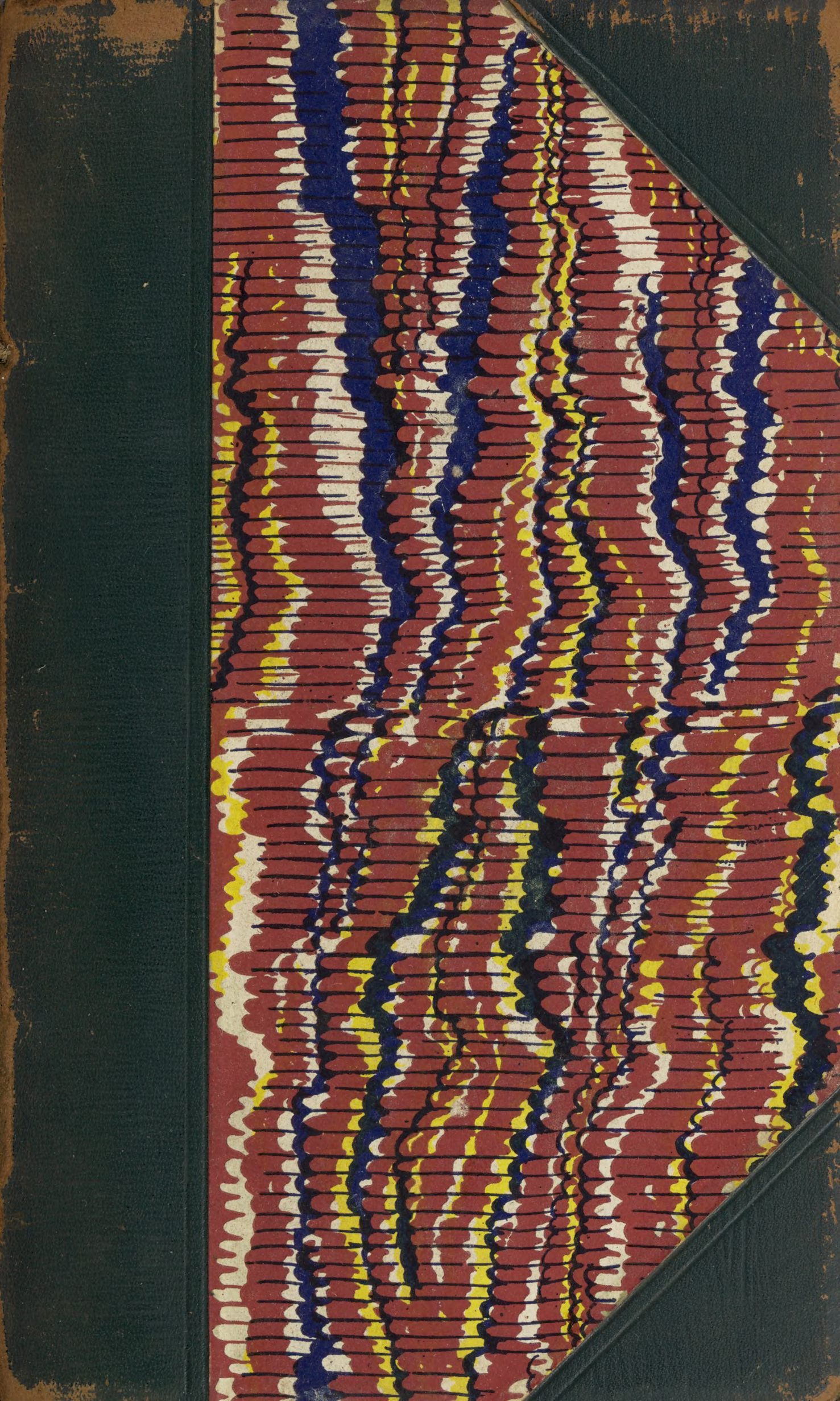

Lang.

KA

9513

MOOLELO HAWAII.

I KAKAUIA E KEKAHI MAU HAUMANA O KE KULANUI, A I HOOPONOPONOIA E KEKAHI KUMU O IA KULA.

LAHAINALUNA:
MEA PAI PALAPALA NO KE KULANUI.
1838.

DU
625
M252
1838
SCORS

HE OLELO HOAKAKA.

Aole paha i pololei loa na mea a pau i paiia iloko o keia buke. He pololei a he oiaio paha ka nui, aka, ma kau wahi ua kekee iki paha, no ka mea, o kekahi mau olelo, he mau olelo kahiko loa, a ma ka naau o na kanaka i paa ai, aole ma ka pepa, nolaila, ua paa kapekepeke, aole i pololei loa. O ka nui o na olelo iloko o keia buke, ua kakauia e kekahi mau haumana o ke Kulanui. Na lakou no i hele aku a ninau i ka poe kahiko a loaa mai kela mooolelo keia mooolelo ma ko lakou waha mai a kakau iho ma ka pepa a paa. A o kekahi mau mooolelo hou mai o keia mau makahiki mamua aku nei, ua ikeia no e kekahi mau haumana kanaka makua o ke kula, a kakau lakou ia mau mea e like me ko lakou hoomanao ana. Haawi na haumana ia mau mooolelo a lakou i kakau ai i kekahi kumu o ke kula, a nana no i hookuikui a i hooponopono no ka pai ana, a nana iho no hoi kekahi mau olelo maloko. Mahope aku paha, e hoomahuahuaia keia palapala a e hoopololeiia no hoi. Aia i ko ke Akua hoopakele ana mai i ka poe nana e hana.

MOOOLELO HAWAII.

O KA mooolelo kahiko loa no Hawaii nei, ua powehiwehi ia. Eia ka mea e akaka ole ai, o ka ike ole o na kanaka o ia wa i ke kakau palapala. Ua paa kekahi mau mea ma ka naau o ka poe kahiko, aka, ua paa kapekepeke no, aole i paa pono. He oiaio kekahi a he wahahee kekahi. O ka mooolelo no na makahiki hou mai i hala iho nei, oia ka mea akaka iki.

NO KA AINA ANA MA HAWAII NEI.

I ka manao o kekahi poe noonoo, aole paha aina maanei i ka wa kahiko, he moana wale no. Manao lakou, ua hoea mai na aina mai loko mai o ka moana, o na ahi pele ka mea i hoea mai ai.

Eia ka mea i manao ai lakou pela. Ua ikeia kekahi mau moku i hoea mai, a ua like ke ano

---

Pehea ka mooolelo kahiko no Hawaii nei? akaka paha, powehiwehi paha?

No ke aha la i maopopo ole ai ia mooolelo?

Pehea i manao ai kekahi poe noonoo no ka aina ana ma Hawaii nei?

No ke aha la ko lakou manao ana pela?

o ia mau aina me Hawaii nei. Eia ka mea akaka loa, he aina pele wale no keia pae moku, a pela no hoi na moku a pau ma keia moana. O na pohaku a pau, he pohaku i hoohehee wale ia no. Aole i like na pohaku maanei me ko na Ainapuniole. No na pele wale no ko onei pohaku. I neia wa, ua pio ka nui o na pele, aka, i ka wa kahiko, he pele no ma Maui, a ma Oahu a ma keia pae moku a pau. Nolaila, ua manao wale ia, ua hoea mai keia pae aina mai lalo mai. Aole nae i ike pono ia. Malama, he aina no maanei mai kinohi mai.

No ka naaupo loa a me ka wahahee wale o ko onei poe kahiko, olelo lakou, ua hanau maoli mai no keia pae aina, na Wakea laua o Papa, e like me ka hanau keiki ana. E aho kakou i ka naaupo o ka poe kahiko, no ka mea, he wa pouli ko lakou.

NO KA LAHA ANA MAI O KANAKA MA HAWAII NEI.

Ua like ka helehelena o ko Hawaii nei me ko na moku he nui loa ma keia moana. Aole i like loa, kokoke like no nae, a ua kokoke like no hoi ka olelo. Nolaila ua maopopo, no ka lahuikanaka hookahi ko Hawaii nei a me ko Kahiki a me ko Nuuhiwa a me ko na moku he nui loa. Ua akaka, hookahi lahuikanaka ma-

---

Pehea i olelo ai ko onei poe kahiko no ka aina ana ma Hawaii nei.

Ehia lahuikanaka mamua ko Hawaii nei a me ko Kahiki a me ko Nuuhiwa a me ko na moku he nui loa ma keia moana?

mua, aka aole i ikeia ko lakou wahi i hele mai ai. Mai hea mai la?

Penei ka manao ana o kekahi poe. I ke kaua ana o kekahi aina me kekahi aina, o ka poe i hee, makau lakou o lukuia mai a holo wale lakou ma ka moana, a loaa kahi aina, a noho iho la malaila, a pela hou no, a hiki no na kanaka ma na moku a pau. I ka manao o kekahi poe, ua pupuhi wale ia na waa i holo ma ka moana a pae wale aku i kekahi aina. Ua manao wale ia keia mau mea, aole i maopopo.

I ka wa pouli loa, ua oleloia e ko Hawaii nei: No ka lewa mai na kanaka i hele mua mai a noho maenei. I neia wa ua akaka ka wahahee o ia olelo.

Ua paa i kekahi poe ke kuauhau o na'lii mai ka wa kahiko mai a hiki i neia manawa. Ua pololei iki paha ia kuauhau aole paha i pololei loa, no ka mea ma ka naau wale no ka paa ana, aole ma ka palapala.

Pehea i akaka'i, no ka lahuikanaka hookahi lakou?

Pehea i laha aku ai ia lahuikanaka mai kekahi moku puni aku a i kekahi moku?

Pehea i olelo ai ko onei poe kahiko no ka laha ana mai o na kanaka ma keia pae aina?

Pehea ke kuauhau o na'lii?

NO KA MOKU I KU MUA MAI I HAWAII NEI.

Olelo mai ka poe kahiko ua ili kekahi mau moku ma keia pae aina i ka wa mamua loa, a ua ikeia kekahi makai lilo aku, aole hoi i ku mai. No ka ike ole o ko Hawaii nei poe kanaka, ia manawa, i ke kakau palapala, nolaila, aole i paa na mea kahiko. Ua paa kapekepeke no ma ka naau o kekahi poe, aole i paa pono.

Eia ka mea i oleloia no ka ili ana o kekahi moku i Hawaii nei i ka wa kahiko loa. Aole paha he oiaio keia olelo a pau, aka, he oiaio paha kekahi.

I ke au i ke alii o Hawaii nei ia Kealiiokaloa, oia ka Umi keiki, ia wa ka hiki ana mai o ka moku i Hawaii nei. O Konaliloha ka inoa o ka moku, a o Kukanaloa ka inoa o ka haole no ua moku la. O kona kaikuwahine no kekahi iluna o ka moku.

A i ko lakou holo ana mai, ili iho la ka moku ma Pale i Keei a naha iho la ua moku la i ka nalu, a au aku la ua haole la, o Kukanaloa, a me kona kaikuwahine pu iuka a pakele, a ua make paha ka nui o lakou, aole i ike pono ia.

A i ko laua pae ana'ku iuka, kulou iho la laua ma kahakai, no ka hopohopo paha i ko laua malihini ana, a me ke ano e o ko onei kanaka, a no ko laua makau nui paha. Nui loa iho la ko laua kulou ana

---

Ua maopopo anei ka moku i hiki mua mai i Hawaii nei?

Ua pololei wale no anei na mea i oleloia no ka ili ana mai o na moku?

No ke aha la i maopopo ole ai ka oiaio o ia mau mea i oleloia'i?

E hai mai i ka moolelo no ka ili ana o kekahi moku i Hawaii nei.

i kahakai, a no ko laua kulou nui ana, ua kapaia aku ka inoa o ia kahakai, o Kulou, ma ko laua kulou ana i kapaia'ku ai ka inoa o ia wahi, o Kulou. Oia ka inoa o ia wahi a hiki i keia wa.

A hiki i ke ahiahi, hookipa'ela na kamaaina ia laua iloko o ka hale, a hoike mai la na kamaaina ia laua i ka ai me ka ninau mai penei, Aia a'nei keia ai io olua la? I mai la laua penei, Aia io'u la, ua kupu, ua lau.

A hoike hou aku na kamaaina i ka ulu a me ka o-hia a me ka maia, makemake iho la laua i ka ono o ia mau mea, nui loa ko laua makemake e pii iuka i loaa ia laua ia mau mea ono, kuhikuhi ae la ko laua mau lima iuka me ka olelo penei, Iuka la i ka hua piai la. A mahope iho, moe iho la i ka wahine o Hawaii nei a hanau mai na keiki. Oia ke kupuna o kekahi poe o Hawaii nei a me kahi poe alii no hoi.

Eia hoi kekahi mea i kakauia'i ma na palapala haole.

He kanakolu kumamahiku makahiki mamua o ko Lono ku ana mai i Hawaii nei holo mai la kekahi moku mai Manila mai a i ko Rusia Amerika. O Galeona ka inoa o ia moku. I ka hoi ana o ua moku la, mai ko Rusia Amerika mai, pio iho la ia Anesona, ke alii o kekahi moku kaua no Beritania. Loaa ia Anesona maluna o ia moku no Manila kekahi palapala aina, a ma ia palapala aina ua kakauia kekahi pae moku puni i ikeia ia holo ana. O ka latitu

---

Heaha ka mea i kakauia ma na palapala haole no ka moku mua i hiki mai ma keia pae aina?

kahi i kakauia'i ia pae moku puni, o ka latitu ia o Hawaii nei. Ua kapaia ua pae moku la ma ia palapala aina, o Los Monjes, aka, no ka like pu o ka latitu a me ke ku pono ana i ke alanui mai Manila mai a i ko Rusia Amerika, ua manaoia, o Hawaii nei paha ia.

NO KE KU ANA MAI O LONO, (KAPENA KUKE).

Ma Waimea i Kauai ke ku mua ana mai o Lono. I ka malama o Ianuari ke ku ana mai, a i ka makahiki o ko kakou Haku, 1778. O Kaneoneo ma laua o Keawe na'lii o Kauai ia manawa. I ka po ke ku ana mai i Waimea; a ao ae, ike aku la na kanaka mauka i ke ku ana mai o keia mea kamahao, a kahaha iho la lakou me ka uwa nui.

I ae la kekahi i kekahi. Heaha la kela mea nui manamana? I mai la kekahi, He ululaau, ua nee ae la iloko o ke kai. A nui loa ae la ke pioloke ana.

Alaila, kena ae la na'lii i kekahi mau kanaka e holo ma ka waa e nana, i ike pono ia kela mea kamahao. Holo aku la lakou a pili ma ka moku, ike aku la lakou i ka hao e pili ana ma-

---

I ka manawa hea i ku mua mai ai o Kapena Kuke, oia hoi o Lono, ma keia pae aina?

I ka moku hea kona ku mua ana mai?

Owai na'lii o Kauai ia manawa?

I ke ao anei, i ka po paha kona ku ana mai?

A ike na kanaka mauka i ke ku ana mai o keia mea kamahao, pehea iho la lakou?

Pehea i olelo ai lakou kekahi i kekahi?

Pehea i kena'ku ai na'lii?

waho o ka moku, olioli iho la lakou i ka nui o ka hao.

No ka mea, ua ikeia mamua ka hao, no na laau hao i pae mua mai, a ua uuku ia, ua nui aku keia. A pii aku la lakou iluna a ike aku la lakou i kanaka, ua keokeo ka lae, ua alohilohi na maka, a ua alualu ke kapa, a ua kihikihi ke poo, a ua namu ka olelo.

Alaila, manao iho la lakou he wahine wale no kanaka, no ka like pu me ke poo o ka wahine o ia manawa. Ike iho la lakou ua nui ka hao maluna, makahahi iho la.

A hoi aku la lakou a hai i na'lii i na mea a lakou i ike ai, a me ka nui o ka hao. Lohe ae la kekahi koa o ke alii, i ae la ia; E kii au e hao i kela waiwai, no ka mea, o ko'u aina no o ka hao wale aku.

Ae mai la na'lii. Alaila holo aku la ua koa nei a pii i ka moku, lawe wale ae la i ka hao maluna, a kiia mai la oia i ka pu, a make iho la ua koa nei, o Kapupuu kona inoa. Auhee mai la ka auwaa, a hai mai, ua make o Kapupuu i ka waiki.

Heaha kekahi mea i ikeia ma ka moku e ka poe i holo aku ilaila a i makemake nui ia e lakou?

Ua ikeia anei ka hao mamua ma keia pae aina?

Pehea i manao ai ka poe i holo i ka moku i na kanaka maluna iho?

I ko lakou hoi ana mai, pehea lakou i hai mai ai i na'lii?

Pehea i olelo ai kekahi koa o ke alii?

Pehea i hana'i ua koa la?

Heaha kona hope?

Owai kona inoa?

A ia po iho, ki mai ka pu, a lele ke ahi ilu-na; manao ae la lakou, he akua, kapa aku la lakou i kona inoa o Lonomakua, manao iho la na kanaka e kaua.

I mai la kekahi alii wahine o Kamakahelei kona inoa, o ko Kaumualii makuwahine ia, Aole e kaua aku i ko kakou akua, e hooluolu aku ka pono i oluolu mai ke akua. Alaila, haawi aku la o Kamakahelei i kana kaikamahine ponoi, i wahine na Lono, o Lelemahoalani ka inoa o ia wahine, oia ko Kaumualii mua. Moe iho la o Lono i ua wahine la a moe iho la no hoi na haole i na wahine o Kauai ma ka hookamakama i ka hao. Mahope iho pau iho la na wahine i ka pala, a mahope iho, pau iho na kane i ka pala, a nui loa iho la keia mai ino ma Hawaii nei. Oia ka luapau o keia pae aina! O ka hewa a me ka make ka i hoolaha mua ia mai ma Hawaii nei. Hilahila ino ka poe nana i hoolaha mai!

Ia po iho, heaha ka mea i hanaia maluna o ka moku?

Pehea i manao ai na kanaka mauka?

Pehea i kapa aku ai lakou ia Kapena Kuke?

I ko lakou manao ana e kaua, pehea i olelo ai kekahi alii wahine?

Owai ka inoa o ua alii wahine la?

Owai ka mea ana i haawi aku ai ia Lono?

Pehea iho la o Lono a me na haole maluna o ka moku?

Heaha ka mai i hoolahaia ma keia pae aina ma ia moe kolohe ana?

NO KE KU ANA MAI O LONO I MAUI.

Holo aku la o Lono mai Kauai aku a i ka aoao komohana akau o Amerika. A hala kekahi mau malama, hoi mai oia a ku mai ma ka akau aku o Maui Hikina. I ka la 20 o Novemaba ke ku ana mai, a i ka makahiki 1778, o ka makahiki hookahi no ia o kona ku ana ma Waimea i Kauai.

I ke ku ana mai o Lono i Maui, ua holo mai o Kalaniopuu mai Hawaii mai a Maui e kaua me Kahekili. Ua lilo no ka aoao hikina o Maui ia Kalaniopuu, e kaua ana o Kahekili me Kalaniopuu ma Hamakualoa, a hoi mai o Kalaniopuu mai ke kaua ana, a noho iho la ma Wailuaiki i Koolau.

Moe iho la lakou i ka po, a ala'e la i kakahiaka nui o ua po la, alaila, ike aku la lakou ia Lono e ku kokoke mai ana makai koke aku o lakou. O Haaluea ka inoa o ia wahi moana, aia no ia wahi ma Wailua i Koolau.

Ike aku la lakou i ke ano o ka moku a me na mea maluna o ke kia, a me na puka e hamama mai ana ma ka aoao o ka moku. Kahaha aku la na kanaka mauka, i ae la kekahi i ke-

---

I ko Lono holo ana mai Kauai aku, mahea la oia holo ai?

I ka manawa hea kona hoi ana mai?

I kona hoi ana mai, mahea kona wahi i ku mua mai ai?

I kona ku ana mai, owai ka poe e kaua ana i Maui?

Mahea o Kalaniopuu i kona ike ana i ka moku?

Pehea i manao ai na kanaka mauka i ka moku?

Ua lohe anei lakou i ke ku ana mai o Lono ma Kauai?

kahi, Aia no ka puka o ka waiki a kakou i lohe ai, he mea kani.

No ka mea, ua lohe mua ia he mea kani ka waiki, no ka mea, ua holo mai ko Kauai poe kanaka i Oahu, a olelo mai la lakou i ko Oahu poe kanaka i na mea a pau a lakou i ike ai no Lono.

A lohe kekahi kanaka o Hawaii e noho ana ma Oahu i ka lakou olelo ana i na mea o Lono, o Moho ka inoa o ua kanaka la, oia no ka i holo mai, mai Oahu mai, a loaa o Kalaniopuu ma Hana i Maui, hai mai la ia i na mea a pau ana i lohe ai no Lono.

Ninau aku la ko Hawaii i ke ano o ka moku. Hai mai la ia i ke kia a me ka pea a me ka hae.

Ninau hou aku la ko Hawaii i ke ano o kanaka. Hai mai la ia, He kanaka keokeo, he ili alualu, he poo kikihi, he akua lakou, he pele, no ka mea, ua a mai ke ahi ma ka waha, he puka waiwai ma ko lakou aoao, ua puka loa iloko o ke kino. A ma ua puka la e nao iho ai ko lakou lima a unuhi ae i ka hanaoi, a me ke kanikani, a me ka hao, a me ka lei, a me ka lole, a me ke kui, a me na mea e ae a pau.

Ninau hou mai la ko Hawaii. Pehea ka lakou olelo? Alaila, ku ae la ia iluna, hookomo

---

Pehea lakou i lohe ai?

Owai ka inoa o ke kanakai holo mai i Maui a hai mai ia mea?

Pehea kona hai ana mai i ke ano o ka moku? a me na haole? a me ka lakou olelo?

iho la i ka apana pohue maloko o ka malo ma kona aoao, hoolike aku la ia me ka ka haole hana, alaila unuhi ae la ia i ke pohue mai kona aoao ae, i mai la ia, Penei ka olelo a ka haole: *a hikapalale, hikapalale, hioluai, oalaki, walawalaki, waiki, poha, aloha kahiki, aloha haehae, aloha ka wahine, aloha kè keiki, aloha ka hale.*

Na keia kanaka i hoakaka e mamua i ke ano o ka haole, a mahope ke ku ana mai o Lono. A ike aku no lakou i ka moku a me na mea o ka moku, ua like io no me ko lakou lohe ana mai i ua kanaka la.

Alaila, holo aku la o Kamehameha a pii iluna o ka moku. A ahiahi ae nalowale ka moku ma ka moana, a moe no o Kamehameha ma ka moku ia po. Manao ae la na kanaka ua laweia o Kamehameha i kahiki. Minamina na kanaka ia Kamehameha, uwe iho la lakou a me Kalaniopuu i ka lilo o Kamehameha.

A kakahiaka ae, hoihoi mai la ka moku ia Kamehameha, a lele o Kamehameha i uka, alaila, nalowale hou ka moku. Ia nalowale ana, oia ka holo ana i Hawaii.

Owai kekahi alii i holo aku i ka moku.

A ahiahi pehea ka moku? a pehea i manao ai na kanaka ia Kamehameha?

A kakahiaka ae pehea ka moku? a pehea hoi o Kamehameha?

Alaila mahea i holo aku ai ka moku?

NO KE KU ANA MAI O LONO MA KEALAKEAKUA A ME KONA MAKE ANA.

I ko Lono nalowale ana mai Maui aku, hoea mai la oia mawaho mai o Kohala i Hawaii. I ka la lua o Dekemaba kona hoea ana mai ilaila, ua uhiia na mauna o Hawaii i ka hau. Kokoke ma Kukuipahu kona wahi i ku mai ai. Holo aku la na kanaka e nana i ka moku, a ike aku la i na haole e ai ana i ka ipu ai maka. Alaila, hookani aku la na kanaka penei: He akua no ka! Ke aiia mai la ka io o ke kanaka a ke a mai la ke ahi iloko o ka waha. Kuai iho la o Lono malaila i puaa, hookahi puaa hookahi pauku kakaki, i mea koi a i mea makau hoi kekahi.

Holo aku la o Lono, mawaho o Hamakua ka holo ana, a mawaho o Hilo a ma Puna a ma Kau a kokoke puni o Hawaii, a ku mai la ma Kealakeakua i Kona.

I ka la 17 o Ianuari ke ku ana o ka moku, i ka makahiki hoi, 1779.

I ke ku ana mai o Lona i Hawaii, o Kalaniopuu ke alii o Hawaii. I Maui no nae o Kalaniopuu ia manawa e kaua ana me Kahekili. I ka manawa i ku mai ai o Lono, he mau

---

I ko Lono nalowale ana mai Maui aku, mahea la oia i hoea mai ai? a i ka manawa hea hoi?

Pehea i manao ai na kanaka i ka poe haole?

Pehea ko Lono kuai ana malaila?

Mahea i holo ai o Lono mai Kohala aku? mahea i ku ai kona moku? a i ka manawa hea hoi i ku ai ia?

I ke ku ana o Lono, owai ke alii o Hawaii a mahea hoi ia ia manawa?

la ia aole e pono e holo ka waa, no ke kapu i ka makahiki. Aka, no ke ku ana mai o Lono, manao ae la na kanaka e pono no ke holo ka waa, no ka mea, ua holo mai ke akua o Lono ma kona moku. Ua paa ka manao o kanaka, he akua io no o Lono, a o kona moku he heiau ia.

A ike aku kanaka i kekahi poe haole e okomo ana i ka ropi ma ka aoao o ka moku, ua kapaia ka inoa o ia poe haole, o Mokuhalii ma, o na'kua kalaiwaa. A ike aku kanaka i kekahi poe haole, he ahi ma ka waha, ua kapaia ka inoa, o Lonopele. No ka manao ana he akua lakou, hele nui aku na kanaka e hoomana ia Lono.

Hele nui aku na wahine ma ka moku e hookamakama me na haole. Haawi mai na haole ia lakou i ka hao a me ke aniani. A i ka nana ana o na wahine i ke aniani, a ike aku la lakou i ko lakou aka maloko o ke aniani, makau iho la lakou, no ka nui o ke aka maloko o ke aniani ke nana'ku.

Holoi iho la lakou i ka heu o ke aniani, a pau ae la ka ike ana o ke aniani, a minamina iho la lakou i ka ike ole.

Heaha ka mea kapu i ka wa i ku mai ai o Lono? a pehea hoi i manao ai na kanaka ia mea?

Pehea i kapa aku ai na kanaka i ka poe haole maluna o ka moku?

Me ke aha i hookamakama ai na haole me na wahine?

Pehea i hana'i na wahine me ke aniani?

No ka manao ana o na kanaka ia Lono he akua ia, hoomana nui lakou ia ia me ka hiilani aku. Haawi wale lakou ia ia i na puaa a me ka ai a me ke kapa a me na mea a pau, e like me ka haawi ana i na akua, aole lakou i kuai. Hookokoke na kahuna ia ia me ke kulou ana, hoolei i ke kapa ulaula ma kona poohiwi, hoi hope iki, haawi i na puaa a me kela mea keia mea, me ka olelo loihi ana, he olelo wikiwiki, o ka pule no ia a me ka hoomana. Ina i hele o Lono mauka, holo aku no ka nui o na kanaka me ka makau, a o ke koena, kulou lakou ilalo me ka hoomana. Alakaiia oia ma ka hale o na akua a iloko o ka heiau no hoi, a ua hoomanaia malaila. Ua ae mai o Lono i keia hoomana ana, e like me Herode, aole i papa mai. E hiki paha i kekahi ke manao, no keia hewa o Lono, a no kona hoolaha ana mai i ka mai moekolohe kekahi, nolaila i hahau mai ai ke Akua ia ia a make.

I ka la 24 o Ianuari, hoi mai la o Kalaniopuu mai Maui mai, hookapu ia i ka waa, aole e ho'o ikai no ka wahine a holo nui mai na haole mauka e hookamakama.

Hana lokomaikai o Kalaniopuu ia Lono, haawi ia ia i mau aahu hulu manu a me na ka-

---

Pehea i hoomana aku ai ko Hawaii nei ia Lono?

Ua papa mai anei oia ia hoomana ana?

Pehea e hiki ai i kekahi ke manao iho i kona make ana?

A hoi mai la o Kalaniopuu mai Maui mai a Kaawaloa, pehea iho la ia?

Pehea la oia i hana aku ai ia Lono, a heaha na mea ana i haawi aku ai?

hili. Ua hoomana no o Kalaniopuu ia ia. I ka la 4 o Feberuari, holo aku la o Lono, a hiki mawaho o Kawaihae, a ike oia ua popopo kekahi kia o kona moku, hoi hou oia ma Kealakeakua e kapili. A ku hou ka moku launa aku no na kanaka, aole nae i launa nui e like me ka launa ana mamua.

Ua loihi ka moe ana o na haole i na wahine, a ua aloha kekahi poe wahine i na haole, nolaila, ua ku e aku na kanaka ia Lono, a me kona poe haole a pau.

A hoomaka na kanaka e hana ku e, ki koke no na haole i ka pu. Lalau mai no hoi na haole i ka waa o kekahi alii, o Palea kona inoa, ku e aku oia, a ua hahauia e kekahi haole me ka hoe a hina. Alaila ku e nui aku kona poe kanaka a nou aku i na pohaku. Ala ae la o Palea me ka makau o pepehiia mai e Lono, a hooki ae la i ka hakaka ana.

Mahope iho, aihue o Palea i kekahi waapa o ka moku. No ka huhu paha kona aihue ana, a no ka makemake i ka hao paha kekahi. Oia ke kumu i kaua ai.

Kauoha mai la o Lono i ke alii e imi i ka waapa a e hoihoi ma ka moku. Aole i hiki i ke

---

I ka manawa hea i holo aku ai o Lono mai Kaawaloa aku?

No ke aha la oia i hoi hou mai ai?

No ke aha la, aole i launa nui na kanaka e like me ka launa ana mamua?

A hoomaka na kanaka e hana ku e, pehea iho na haole?

Pehea ka hakaka ana o na haole me Palea?

Mahope iho, pehea i hana'i o Palea?

alii ke hoihoi i ka waapa, no ka mea, ua pau ia i ka wawahiia e na kanaka i loaa ka hao.

Holo o Lono mauka a me kona poe kanaka me na pu e kii i ke alii a e lawe ia ia ma ka moku i noho oia malaila a hoihoiia ka waapa.

A i ke kii ana mai a Lono ia Kalaniopuu e holo ma ka moku, holo mai la o Kekuhaupio i Kaawaloa mai Keei mai, a holo pu mai la kekahi alii ma kahi waa e.

A ki mai la na haole ma ka moku i ka pu a make iho la ua alii la, o Kalimu kona inoa. A ike ae la o Kekuhaupio i ka make ana o Kalimu, wikiwiki mai la ia a pae i Kaawaloa.

A nana no i kaohi ia Kalaniopuu, aole e holo i ka moku. A i ka lohe ana o na kanaka, ua make kekahi alii, pue lakou e kaua. Hookokoke kekahi kanaka ia Lono me ka pahoa ma kona lima. Makau o Lono a ki i ka pu. O ke kaua iho la no ia.

Hahau mai la o Lono i ka pahi a moku kekahi alii, o Kalaimanokahoowaha ka inoa o ua alii la. Lalau aku la ua alii la ia Lono me ka lima ikaika, e paa wale aku ia Lono me ka pepehi ole aku ia ia. No ka mea, ua manao

---

Pehea ko Lono imi ana i ka waapa?

I ko Lono kii ana mai ia Kalaniopuu e holo ma ka moku, owai ka i kaohi ia ia?

No ke aha la kona kaohi ana ia ia?

A i ka lohe ana o na kanaka ua make kekahi alii, pehea iho la lakou?

A ike o Lono i kekahi kanaka e hookokoke ana ia ia me ka pahoa, pehea iho la ia?

Owai ke alii a Lono i hahau ai i ka pahi kaua?

ia, aole e make o Lono, he akua. Aka, no ko Lono uwe ana ae i kona hina ana ilalo, manao o Kalaimanokahoowaha, he kanaka. Pau kona manao ia Lono, he akua, alaila, pepehi iho la ia ia Lono a make loa iho la ia ia.

Alaila ki mai la na haole i koe ma ka waapa i ka pu a nui na kanaka i make ia ki ana. A paku aku la na kanaka i ka moena no ka pu aole e paa ka poka i ka moena. Alaila ki nui mai na pu o ka moku a make kekahi poe kanaka.

Nolaila, hee aku la o Kalaniopuu iuka me kanaka a me na'lii, a lawe aku la lakou i ke kupapau o Lono a me na haole eha i make pu me ia, a hiki iluna o ka pali o Kaawaloa.

Alaila, hai iho la o Kalaniopuu ia Lono, a pau ka hai ana, alaila, holehole iho la lakou i na iwi o Lono a malamaia kona mau iwi, a me na peahi lima, a me ka naau i mea aha moa.

A pupuhi aku la lakou i kona io i ke ahi. Ua aiia ka naau o Lono e kekahi poe keiki, ua kuhi hewa lakou, he naau ilio, nolaila ka ai ana. O Kupa ka mea nana i ai, a o Mohoole, a me Kaiwikokoole. Hoihoiia aku kekahi mau

---

Alaila, pehea i hana aku ai ua alii la?

A make o Lono, pehea i hana'i na haole ma ka waapa a ma ka moku no hoi?

Me ke aha i paku ai na kanaka i ka poka?

Mahea i hee aku ai o Kalaniopuu me na kanaka?

Pehea i hana'i lakou i ke kupapau o Lono?

Owai na kamalii i ai i kona naau? a no ke aha la ka ai ana?

iwi ona ma ka moku, a malamaia kekahi e na kahuna a ua hoomanaia.

I ka la 23 o Feberuari, holo ka moku mai Kaawaloa aku, a i ka la 29 o ia malama ku ma Kauai. Holo ka moku mai Kauai aku a Niihau, a i ka la 15 o Maraki ka nalowale loa ana'ku.

NO KE KU ANA MAI O NA MOKU MA HAWAII NEI MAHOPE MAI O LONO A HIKI MAI IA VANEKOUVA.

Lohe ae la na kanaka o na aina naauao i ka make ana o Kapena Kuke, aole holo hou mai na moku ia manawa, no ka mea, ua kuhi lakou, he lokoino ko na kanaka o Hawaii nei. A i ke kau i ke alii ia Kamehameha, alaila holo mai kekahi, a ike lakou i ka lokomaikai o ia alii, alaila, ku mai la lakou, a kuai aku, kuai mai me ka malu. Ma ia hope mai; aole i makau na moku ke ku mai ma Hawaii nei, no ka mea, ua ike pono lakou i ka lokomaikai o ke alii a me kanaka.

Eia na inoa o na moku i ku mai ma Kealakeakua ia mau makahiki. O na inoa ia ma ke kapa ana'ku e ko Hawaii nei, okoa na inoa haole. Ua ku mai elua moku, Olo ka inoa o ia mau moku, oia na moku i loaa mua mai ai ka lei i Hawaii nei. A ku hou mai kekahi moku mahope mai o laua, o Kanikini ka inoa

---

Mahea i holo aku ai ka moku? a i ka manawa hea i nalowale loa aku ai mai kea pae aina'ku?

Mahope o ka make ana o Lono, holo nui mai anei na moku i Hawaii nei?

I ke kau ia wai i holo hou mai ai na moku?

Owai kekahi mau moku i ku ma Kealakeakua?

o ia moku, oia ka moku i loaa mai ai ka pahi okioki i Hawaii nei. A mahope iho ona ku hou mai ia moku, a ua kapaia ka inoa ia ku ana mai o Kapilipakela. A mahope ona ku mai Oalomakani, a mahope ona ku mai o Kane, a mahope ona ku mai o Koki, a mahope ona ku mai o Alika, a mahope ona ku mai o Palaunu, a mahope ona ku mai o Kapilimaka, a mahope ona ku mai o Vanekouva. Ma Kealakeakua wale no kahi i ku ai keia poe moku. Ku mai no hoi kekahi mau moku ma Kauai, a ma Oahu kekahi, a ma Maui no hoi kekahi, aole i paa na inoa i kapaia'i e ko Hawaii nei.

NO KEKAHI MOKU I KU MAI MA HONUAULA I MAUI.

O kekahi moku i ku mai ma Maui ia mau makahiki o Eleanora ka inoa, a Olohana kekahi mea maluna iho o ia moku. I ka malama o Feberuari ke ku ana mai o ia moku, i ka maka hiki hoi 1790. Ma Honuaula kahi i ku mua mai ai ka moku. A lohe iho la na'lii e noho ana ma Oloalu, o Kalola a me kana kane o Kaopuiki, ua ku mai la ma Honuaula ka moku haole, makemake ae la o Kaopuiki e holo e ike ia moku haole.

Alaila, holo aku la ia a hiki i Honuaula, aole naeia i holo a pii iluna o ka moku, pae no

---

Ma Hawaii wale no anei i ku ai na moku?
Owai kekahi moku i ku mai i Maui ia mau makahiki?
Owai kekahi mea maluna o ka moku?

ia mauka o Honuaula. A po iho, kii aku la ia i ka waapa e aihue, oia a me kona mau kanaka. Holo aku la lakou a kokoke i ka moku, e nana ana i ka waapa o ka moku, ua nakinakiia, ua hiamoe ke kiai waapa, ooki ae la lakou i ke kaula o ka waapa, aole i ike mai ka moku. A i ko lakou hoe ana, ala ae la ke kiai waapa a kahea aku la ke kiai waapa i ko lakou kanaka, aole he lohe mai, alaila lalau o Kaopuiki i ka haole e pepehi, a pepehi iho la lakou a make iho la ua kiai waapa la. Wawahiia no hoi ka waapa, pau ae la ke kui i ka ohiia, i makau, a i kui houhou kekahi.

Alaila, hoi mai la o Kaopuiki ma i Oloalu, me ka manao pomaikai i na mea a lakou i aihue ai. Alaila, lohe aku la lakou, ua kauaia o Honuaula no ka lilo ana o ka waapa a me ka make ana o ka haole. A make iho la kekahi kanaka no Wailuku i hele i Honuaula, i ka piele ia, ku e i ka pu, o Keoho ka inoa, a elua kanaka i paa ma ka moku, no Honuaula kekahi, no Oloalu kekahi. Oia paha ka mea nana i kuhikuhi i ka poe aihue waapa a me ka pepehi ana i ka haole.

A pau ke kaua ana, alaila, holo mai la ua moku la, ku iho la i Oloalu i ke ahiahi. A kakahiaka ae, kapu iho la o Kalola, kau iho la i ke kanawai, aole auwaa holo ikai, o ka mea e holo i ka moku, e puhiia i ke ahi, oia ka uku o ke kanawai, he Mauumae ka inoa o ke ka-

---

Pehea i hana aku ai na 'lii e noho ana ma Olualu?

nawai. Ekolu la i kapu ai a i ka ha o ka la, noa ke kanawai, alaila, holo aku na waa he nui loa i ua moku haole la e kuai, no Lahaina kekahi, no Lanai kekahi, no Kaanapali kekahi. Paapu lalo o ka moku i ka auwaa, aole lakou i ike ke hoomakaukau nei ka haole e ki i ka pu, eia ka lakou i ike ai, ina e holo ka waa mamua a mahope, pehi lakou i ka pohaku.

Alaila akoakoa loa ka auwaa mawaena, nana'e lakou i ke kuai. Alaila, holo mai la Oakakane a pii aku la iluna o ka moku, a ku iho la ma ka palekai. Alaila, ki iho ka pu o ua moku la, pau loa iho la na kanaka i ka make, a pau i ka holo ilalo o ka moana na kino. I mai Olohana, he mea ike maka ia, Nui loa ka poe i make. Alaila, holo aku la ua moku la, o ka ai'na awakea ia. I hoolouia i ka makau kekahi poe i holo ilalo, a pae aku iuka, ahu iho la i kahakai, hu ae la ka lolo, oia ka lolo pahu. I ka la hookolokolo e halawai ke kapena o ua moku la me ka poe i make ia ia. Na ka Lunakanawai kiekie loa e hoomapopo mai i ka pono a me ka hewa o ia hana ana.

Holo ua moku la ma Hawaii a hiki pu aku malaila me kahi moku kia kahi uuku. Malaila ka hele ana o Olohana mauka a i kona makemake ana e hoi i ka moku, aole i hiki, ua paa ia Kamehameha. Eia ka mea i paa ai oia, o

---

Pehea i hoopaiia mai ai ia hewa e na haole?

Mahea i ho o aku ai ua moku la?

Owai ke kanaka o ka moku i hele mauka malaila? a pehea iho la ia?

No ke aha la oia i paa ai?

ko Kamehameha makemake ana i ke kanaka ili keokeo kekahi, a o kona makau ana kekahi o hai aku Olohana i ke pio ana o ka moku kia kahi, no ka mea, ia la no, ua make ia moku ia Kameeiamoku. Ua malama no o Kamehameha ia ia me ka lokomaikai.

NO KA MAKE ANA O KEKAHI MOKU IA KAMEEIAMOKU.

O ka hoomaau, oia ke kumu i make ai. I ko Kameeiamoku pii ana i kekahi moku haole, hahauia kona kua i ke kaula e ka haole, oia kona mea i hoomaau ai. I iho la ia, lna e loaa ia'u kekahi moku, alaila make.

Ma Kaupulehu no kona wahi i noho ai, a ike aku la ia i ka moku, he wahi kia kahi, alaila, manao ae la e pepehi. Kena ae la ia i kona mau kanaka, Hapaiia ae na waa o kakou, e kii kakou e pepehi i ka moku haole. Hapaiia ae la na waa, alaila holo aku la lakou a pili i ka moku. O na inoa o ka poe kanaka o Mauki, o Kuaiwa, o Kuahiku, o Manohili, o Naluhi, o Ahuole, o Pee, a me kekahi poe e ae he nui wale, a he mau hoahanau no kekahi no ke alii, o Kalaukoa, o Manukoa, o Kanuha, o Keakaokalani. Na lakou no i pepehi i na haole, elima no haole, o ke'lii moku no ke ono. Kena ae la ke alii e lalau i ua puu haole la, a me ke kena'ku e make. O ka make

---

Pehea i hana'i o Kamehameha ia ia?
Heaha ke kumu i make ai kahi moku ma Hawaii?
Ia wai i make ai?
Ehia haole i pepehiia a make?

iho la no ia o ua poe haole la. Ola mahunehune ae la o Aikake mai ko lakou lima ae. Malamaia o Aikake e Kamehameha. Malama no hoi oia i ka moku me ka manao e hoihoi ia ke kii mai na haole.

NO KE KU ANA MAI O VANEKOUVA.

Hiki mai o Vanekouva i Hawaii nei i ka la 3 o Maraki, i ka makahiki 1792, he umikumamaha makahiki ia mahope mai o ke ku mua ana mai o Lono.

Ma Kealakeakua kahi i hiki mai ai, aole nae i ku ka moku, kalewa wale no.

Ninau o Vanekouva ia Kalaniopuu, ua make, a o Kamehameha no ke alii mahope ona.

Holo aku o Vanekouva ma Oahu a ku ma Waikiki, a malaila aku a ku ma Kauai. Ike oia ia Kaumualii, he kamalii wale no oia ia manawa.

Hoike oia malaila i ke ahi kaulele, a mahalo nui na kanaka me ka makau. Holo oia malaila aku a i ka aoao komohana akau o Amerika.

I keia ku mua ana mai o Vanekouva, aole laua i halawai me Kamehameha. Elua mau mea a Vanekouva i loaa mai i keia ku ana

---

Owai ka mea i pakele?

Pehea i hana'i o Kamehameha i ua kanaka la? a i ka moku no hoi?

I ka manawa hea i hiki mua mai ai o Vanekouva ma Hawaii nei? a mahea i ku ai?

Owai ke alii ma Hawaii ia manawa?

I kona holo ana i Kauai, owai ke keiki alii ana i iho ai malaila?

mai ona, he mau lole ula elua, ua mahalo nui ia kela mau lole e ko Hawaii nei. Ua kapaia kekahi lole o Kukupuohi, a ua kapaia kekahi lole o Keakualapu, no ka ula o ka lole kela inoa i kapaia'ku ai.

Olelo o Vanekouva i keia ku mua ana mai ona, ua emi loa na kanaka a me na'lii, aole i nui e like me lakou i ka hiki ana mai o Lono.

I ka holo ana o na moku o Vanekouva, mai Hawaii aku a Oahu, holo oia a ku ma Waikiki, aka, o kekahi moku ona, holo aku la ia ma ka aoao akau o Oahu, a malaila, i pepehiia'i ke alii moku a me ka mea aohoku. Eia ka mooolelo no ka make ana.

I ka holo ana mai o ua moku la ma Koolau i Oahu, ike ae la na kanaka i keia mea nui e holo ana ma ka moana, makahahi aku la na kanaka i keia mea nui kupanaha loa, kapa aku la na kanaka penei, "Ka pukoa nui e nee ae nei e." Holo ka moku makai, hele no hoi na kanaka mauka, e hooho hele ai, "Ka mea nui e, ka mea nui e," a hiki kokoke i Waimea, aia ia wahi ma ka akau o Waialua.

A hiki ae la iwaho o Waimea, hoomakaukau

Mahea la oia i holo ai mai keia pai aina aku?

Heaha na mea a Vanekouva i loaa mai ia ku ana mai?

I ko Vanekouva manao, ua mahuahua anei na 'lii a me na kanaka mai ka wa o Lono mai a hiki i kona ku ana mai, ua emi paha lakou?

Mahea i holo ai kekahi moku o Vanekouva mai Hawaii aku? a pehea iho la ke alii moku a me ka mea aohoku?

Pehea ka mooolelo no ko laua make ana?

iho la na kanaka o ka moku i na pahu wai, a i mau mea eha kekahi na lakou, i mau pahi, a hookuu iho la i ka waa pelupelu o lakou i ke kai, a holo mai la iuka o Waimea. O ka wai ka mea i manao nui ai lakou e holo iuka, ua kokoke paha e hapa mai ka wai. Aole i kuu ka heleuma o ka moku, e kalewa wale ana no. Holo mai la lakou a pae iuka o Waimea. Aole i pepehiia i ke kau ana mai iuka, paapu nae na kanaka. Ukuhi iho la ua poe haole nei i ka nuku o ka muliwai, a no ka awaawa o ka wai hookoni hele aku la lakou i kahi e ono ai ka wai. Heau hele aku la lakou i na pahu a lakou, pela no ka hana ana, a hala loa iuka o ka muliwai. Ukuhi iho la a piha na pahu, hoau ae la kekahi poe haole ma ka muliwai i na pahu a lakou. Haele ae la hoi kekahi mau haole mauka, ma kapa o ka muliwai, a o ua mau haole la mauka ka i make. Hele ae la ua mau haole la a hiki i kahi paapu o kanaka, alaila, manao iho na kanaka e pepehi. Hikau aku la na kanaka i ka pohaku. O kekahi kanaka o Kapa'eaiuku ka inoa, pou aku la ia i ka pohaku a pa i ka auwae o kekahi haole a hina ia ilalo.

A ike na kanaka o kela kapa, ua hina ka haole ilalo, naholo mai la lakou na keia kapa e pepehi i na haole. Pepehi iho na kanaka, a uwe ae la ua mau haole la no ka eha. I iho la kekahi kanaka, "Ke uwe ae nei, he kanaka no paha, ka inoa he akua i ke alohilohi o na maka." Pepehi iho la na kanaka ia laua. I ae la kekahi kanaka, "E akahele ka pepehi

mai o oukou i ke akua, o Lonoikaoualii na, he akua, ua make aku la o Lono nui i Hawaii, koe mai nei o Lonoikaoualii, o Pekeku nui ikaika keia, he akua." Pepehiia iho la ua mau haole la a make, naholo aku ka poe e hoau ana i na pahu a lakou ma kela kapa o ka mul.wai, holo aku la a hiki i ka waa pelupelu o lakou, panee aku la i kai. A hiki aku la na kanaka, ae na haole iluna o ka waa pelupelu, holo iki aku la no, a lilliu ki mai no i na pu a lakou, aole hoe aku, lana malie mai la no makai aku.

Nana mai kela poe o lakou iluna o ka moku a ike mai la, ua make kekahi poe o lakou la, a'aila, hoololi pono mai i ka moku iuka o Wa mea, ki mai la na pu o ka moku. I ae la na kanaka "Heaha la keia mea e ocoe ae nei." I mai la kekahi "Ka inoa hoi he one a, he mea make, o ka a m i hoi paha ia la, pau loa ka aina, pakele paha kakou i ka make ana iho nei o keia mau akua, o ka noho mai la ia iuka nei, pau loa kakou i ka make". Ki mai la ua moku nei i ka pu mai ia la a pe, a nalowale aku la.

Hoi mai la o Vanekouva i Hawaii, mai ka aoao komohana akau o Amerika mai, a ku i Kawaihae i ka la 14 o Feberuari a i ka makahiki 1793. Noi ikaika aku na kanaka ia Vanekouva, "I pu, a i pauda". Hoole o Vane-

---

I ka manawa hea ka lua o ko Vanekouva ku ana mai? a mahea hoi i ku ai?

Heaha na mea i makemake nui ia e ko Hawaii nei ia manawa? a no ke aha la hoi?

kouva, aole e kuai ia mau mea. Ua makemakeia ia mau mea e ko Hawaii nei ia manawa no ka mea, he manawa kaua ia, o'a hoi ke kaua ana i lilo ai ke aupuni o keia pae aina ia Kamehameha.

I keia ku ana mai a Vanekouva, o ka lua hoi ia, halawai laua me Kamehameha a haawi mai o Vanekouva i na pipi ia Kamehameha. Ua lawe mai oia ia mau pipi m i Monterei mai, he awa ia aia ma Mesiko. Ua mahaloia kela poe pipi e ko Hawaii nei. no ke ano e. a ua kapaia ka inoa, he puaapipi. Oia ka hookumu ana o na pipi e holoholo hihiu ana i keia manawa ma Waimea a ma Mauna Kea.

Holo o Vanekouva mai Kawaihoa i ka la 22 o Feberuari, ku ma Kealakeakua Hanalokomaikai o Kamehameha ia Vanekouva a launa nui no me ia. No ka wai ole ma Kealakeakua, laweia na puhu wai o Vanekouva e na kanaka ma kela wahi keia wahi, ukuhiia i ka wai ono a piha a hoihoiia'ku i ka moku; o ka uku, he mau iniha o ka hao.

Oleloao mai o Vanekouva ia Kamehameha e hooki i ke kaua ana a e noho launa me na'lii o Maui a me Oahu, aka, aole i manopopo kona ae aku.

Haawi o Vanekouva i mau lole maikai ia

Heaha ka Vanekouva i haawi ai ia Kamehameha iaku ana mai? a no hea mai ia mau bipi?

I ko Vanehouva ku ana i Kealakeakua? pehea i loaa'i ia ia ka wai ono?

Pehea ka oleloao ana mai a Vanekouva ia Kamehameha?

Kamehameha, a haawi o Kamehameha i aahu hulu manu no ke alii o Beritania.

I ka la 8 o Maraki, holo o Vanekouva mai Kealakeakua aku, a i ka la 12 o ia malama ku no ma Lahaina. Ike o Vanekouva ia Kahekili, he elemakule ia; oleloao mai o Vanekouva ia ia e hooki i ke kaua ana me Kamehameha a e launa pu me ia. Make hewa ia oleloao ana a Vanekouva.

Holo o Vanekouva mai Lahaina aku a Oahu a i ka la 20 o ia malama, ku no ma Waikiki. O Kalanikupule ke alii o Oahu ia manawa. Ninau o Vanekouva i ke alii i ka poe nana i pepehi i ke kapena a me ka mea aohoku o ka moku ma Waimea ma ka akau aku o Waialua, a kena ae la ke alii e hailuku i ua poe la. Hailukuia no ia poe kanaka imua o Vanekouva. Holo aku o Vanekouva ma Kauai a malaila aku holo hou oia ma ka aoao komohana akau o Amerika.

Hoi hou mai no o Vanekouva i Hawaii nei mai ka aoao komohana akau o Amerika mai, a hoea mai makai aku o Hilo i ka la 9 o Ianuari, i ka makahiki 1794. Oia ke kolu o kona holo ana mai ma keia pae aina. Aole i

---

Heaha ka Kamehameha i haawi aku ai na ke alii o Beritania?

I ko Vanekouva holo ana i Maui owai ke alii ana i ike ai? a pehea kana oleloao ana mai ia ia?

I kona holo ana ma Oahu, owai ke alii malaila?

Owai ka poe i hoopaiia ko lakou hewa?

I ka manawa hea ke kolu o ko Vanekouva holo ana mai? a mahea i hoea mai ai?

komo oia iloko o ke awa, no ka mea, e pa ana ka uluaunui ia manawa, he makani pono ole ia ke ku ka moku ma ia awa.

E noho ana o Kamehameha ma Hilo ia manawa. Holo aku oia maluna o ka waa a ee aku la maluna o ka moku a halawai ae la me Vanekouva. Holo pu o Kamehameha me Vanekouva maluna o kona moku a ku ma Kealakeakua. Ma ka aoao o Puna a me Ka'u ka holo ana, a ku ka moku i ka la 12 o ka malama.

Haawi o Vanekouva ia Kamehameha i mau pipi hou a i mau hipa no hoi. Makemake nui no o Kamehameha ia mau mea.

Ike mai la o Vanekouva, ua mahuahua iki ae na pu kaupoohiwi a Kamehameha. aka aole i malama pono na koa ia Kamehameha i ka po, a me ke ao no hoi, no ka mea, he mea mau no i ko Hawaii nei poe alii mai ka wa kahiko mai, i hookahi kanaka nana e kiai ke alii i ka po, a ua kapaia ua kanaka la, kiaipoo. No ia hemahema ana o Kamehameha, ao mai la o Vanekouva ia ia, i mai la, E malama oe i na koa. e hoonoho papa ia lakou, a e moe kahi pa i ka po a e ala kahi papa e kiai mai ia oe, a pela no i ke ao, a pela no e malamaia'i oe i na la a pau o kou ola ana, a ao mai la o Vanekouva i ko Kamehameha kanaka i ka paikau.

A ike o Kamehameha i ka moku pehea iho la ia?
Mahea i holo ai oia maluna o ka moku?
Heaha ka Vanekouva i haawi mai ai ia Kamehameha?
Pehea i ao mai ai o Vanekouva ia Kamehameha e kiai ia e ka poe koa?

A i hou mai la o Vanekouva ia Kamehameha, Mai hoonoho oe i ka haole i Hawaii nei, i elua wale no haole e noho ma Hawaii nei, Olohana ma laua o Aikake, aka, o ka nui o ka haole, he mea opuinoino loa, he kanaka huhu wale, he poe hoomakaulii aina, aole loa e pono ka haole ke noho mai ma ko oukou pae aina, o hihia oukou.

A ike mai o Vanokouva, he alii haipule o Kamehameha, i hou mai o Vanekouva, Aia ke Akua maluna ma ka lani, ina i makemake oe e haipule, ea, e hoi au a Beritania a na'u no e noi aku i ke alii e haawi mai i kahuna nau, a i hiki mai ua kahuna la, ea, e ai noa oe, aole pono ka ai kapu, he mea hoopunipuni no ia, aole akua ma ka honua nei, aia no ke Akua ma ka lani.

A ike ae la na kanaka a me na'lii ua ao oluolu mai o Vanekouva, ua like me ka makamaka m oli, oluolu na kanaka a me na'lii ia ia, a no kana ao ana mai ia Kamehameha me ka oluolu, no ia mea, i aku o Kamehameha ia Vanekouva, E hoi aku oe, a i ke alii o Beritania e mal ma mai i keia aina o kakou. Aole i manao o Kamehameha e haawi maoli aku,

---

Pehea i ao mai ai o Vanekouva ia Kamehameha no ka hoonoho ana i na haole ma keia pae aina?

Pehea i ao mai ai o Vanekouva ia ia no ke Akua o ka lani?

A kokoke holo o Vanekouva ma Beretania, pehea i kauoha aku ai o Kamehameha i ke alii o Beretania no keia pae aina?

aka, ma ke kokua wale mai no kana haawi ana'ku ia Hawaii nei.

Alaila, holo aku la o Vanekouva a Kauai, a malaila aku holo loa no ma Beritania, aole i ku hou mai i Hawaii nei. O Lehua ka inoao ka holokahiki nana i hoolike ka olelo ana a Vanekouva me Kamehameha.

NO NA MOKU I KU MAI I HAWAII NEI MAHOPE MAI O VANEKOUVA.

Mai ia manawa mai, nui loa no na moku i ku ma Hawaii nei, he mau moku kaua kekahi, he mau moku imi aina kekahi, he mau moku kalepa kekahi, aka, o ka nui o na moku i ku mai, oia na moku o kohola. No Amerika mai ka nui o na moku, no Beritania mai kekahi, no Farani mai kekahi, no Sepania mai kekahi, no Rusia mai kekahi, no Perusia mai kekahi, a no na aina e ae mai no hoi kekahi. Ma Honolulu a ma Lahaina, kahi i ku ai ka nui o na moku. Ku no hoi kekahi ma Kauai, a ma Kealakeakua kekahi, a ma Kawaihae kekahi a ma Hilo kekahi, a ma na wahi e ae no hoi kekahi.

Ma keia mau moku i holo mai ai na kanaka o kela ano keia ano kela helehelena keia helehelena. Aka, ina i maheleia lakou e like me ke ano o ko lakou naau, elua wale no poe ka-

---

Mai ka wa o Vanekouva mui, pehea ke ku ana mai o na moku ma keia pae aina? he kakaikahi paha? he nui paha? a o na moku aha ka nui?

No hea mai na moku i ku mai i Hawaii nei?

Mahea i ku ai ua mau moku la?

naka; o kekahi poe, ua hoolohe lakou i ka ke Akua mau kauoha, a o kekahi poe, aole i malama lakou i ke Akua.

Pela no hoi ka waiwai i loaa mai ma na moku. He mau mea maikai kekahi a o kekahi, he mea e poino ai. O ka waiwai nui loa i loaa mai, oia no ka ke Akua olelo; a o kekahi mau mea e pono ai, oia ka lole a me ka hao a me ka aila a me na mea like. O na mea make a me na mea e poino ai. oia no ka rama a me ka baka a me ka nui loa o na mea hoohiehie a me na mea lealea.

KE KUAUHAU O NA'LII MAI KA WA KAHIKO MAI A HIKI IA KAMEMAMEHA.

Mai manao kakou, he pololei loa keia kuauhau, no ka mea, ma ka naau o na kanaka wale no i malamaia'i, aole ma ka palapala.

Eia na inoa o kekahi mau mea i noho mua ma keia pae aina, o Kahiko ke kane, o Kupulanakahau ka wahine; hanau mai ka laua keiki, o Wakea, he kane ia. Eia hoi na inoa o kahi mau mea o lakou i hele mua mai, o Kukalaniehu ke kane, a o Kahakauakoko ka wahine; hanau mai ka laua kaikamahine, o Papa, he wahine ia.

A o Wakea, laua o Papa oia no na kupuna mua o ko Hawaii nei lahuikanaka, na kanaka a me na'lii.

Pehea ke ano o na kanaka i holo mai?

Pehea ke ano o ka waiwai i laweia mai?

Ua maopopo anei he pololei ke kuauhau o na'lii?

O Wakea ka i noho aku ia . .	Papa,*	hanau mai . . . o	Hoohokukalani,†
	Hoohokukalani, ... o		Haloa,
O Haloa	Hinamanouluae, ... o		Waia,
O Waia‡	Huhune, ... o		Hinanalo,
O Hinanalo	Haunuu, ... o		Nanakehili,
O Nanakehili	Haulani, ... o		Wailoa,
O Wailoa	Hikawaopuaianea,§ . . . . . o		Kio,
O Kio	Kamole, ... o		Ole,
O Ole	Hai, ... o		Pupue,
O Pupue	Kamahele, ... o		Manaku,
O Manaku	Hikohaale, ... o		Kahiko,
O Kahiko	Kaea, ... o		Luanuu,
O Luanuu‖	Kawaamaukele, ... o		Kii,
O Kii	Hinakoula, ...	o	Ulu,
		o	Nanaulu,
O Nanaulu	Ulukou, ... o		Nanamea,
O Ulu	Kapunuu, ...	o	Nana,
		o	Kapulani,
		o	Nanaie,
O Nanaie	Kahaumokuleia, ... o		Nanailani,
O Nanailani	Hinakinau, ... o		Waikulani,
O Waikulani	Kekauilani, ... o		Kuheleimoana,
O Kuheleimoana	Mapunaiaala, ... o		Konohiki,
O Konohiki	Hikaululena, ... o		Wawena,

O Wawena ka i noho aku ia	Hinamahuia,	hanau mai . .	o Akalana,
O Akalana	Hinakawea, ...		o Mauimua, o Mauihope, o Mauikiikii, o Mauiakalana
O Mauiakalana¶	Hinakealohaila, ...		o Nanamaoa,
O Nanamaoa	Hinaikapaikua, ...		o Nanakulei,
O Nanakulei	Kahaukuhonua, ...		o Nanakaoko,
O Nanakaoko	Kahihiokalani, ...		o Heleipawa,
O Heleipawa	Kookookumaikalani, ...		o Hulumanailani,
O Hulumanailani	Hinamaikalani, ...		o Aikanaka,
O Aikanaka	Hinahanaiakamalama,** . . .		o Puna, o Hema,
O Puna	Hainalau, ...		o Ua,††
O Hema‡‡	Ulamahahoa, ...		o Kahai,
O Kahai	Hinauluohia, ...		o Wahieloa,
O Wahieloa§§.	Koolaukahili, ...		o Laka,
O Laka‖‖	Hikawaelena, ...		o Luanuu,
O Luanuu	Kapokulaiula, ...		o Kamea,
O Kamea	Popomaili, ...		o Pohukaina,
O Pohukaina	Huahuakapalei, ...		o Hua,
O Hua	Hikimolulolea, ...		o Pau,
O Pau	Kapohaakia, ...		o Huanuikalalailai,

O Huanuikalalailai ka i noho aku ia	Kapoea, hanau mai	o Paumakua,
	Molehai,	o Kuhelani,
O Paumakua	Manokalililani,	o Haho,
O Haho	Kauilaianapa,	o Palena,
O Palena	Hikawainui,	o Hanalaanui,¶¶ o Hanalaaiki,***
O Hanalaanui	Mahuia,	o Lanakawai,
O Lanakawai.	Kolohialiiokawai,	o Laau,
O Laau	Kukamolimolialoha,	o Pili,
O Pili	Hinaáuaku,	o Koa,
O Koa	Hinaaumai,	o Ole,
O Ole	Hinamailelii,	o Kukohou,
O Kukohou,	Hinakeuki,	o Kaniuhi,
O Kaniuhi	Hiliamakani,	o Kanipahu,
O Kanipahu†††	Hualani,	o Kalahumoku,
	Alaikauakoko,	o Kalapana,
O Kalapana‡‡‡	Makeamalamaihanae,	o Kahaimoeleaikaaikupou,
O Kahaimoeleaikaaikupou	Kapoakauluhailaa,	o Kalaunuiohua,
O Kalaunuiohua	Kaheka,	o Kuaiwa,
O Kuaiwa	Kamuleilani,	o Kohoukapu, o Hukulani, o Manauea,
O Kohoukapu	Laakapu,	o Kauholanuimahu,
O Kauholanuimahu	Neula,	o Kiha,
O Kiha	Waoilea,	o Liloa,

O Liloa ka i noho aku iu . { Pinea, hanau mai . . . o Hakau§§§
Akahiakuleana, ... o Umi,

O Umi . . . . . { Kulamea, ... o Kapunanahuanuiaumi,
Makaalua, ... o Nohowaaumi,
Kapukini, ... { o Kealiiokaloa, / o Kapulani, / o Keawenuiaumi,
Piikea, ... { o Aihakoko, / o Kumalae,

O Kealiiokaloa . . . . . Makuahineapalaka, ... o Kukailani,
O Kukailani . . . . . Kaohukiokalani, ... { o Kaikilani, / o Makakaualii,
O Makakaualii . . . . . Kapukamola, ... o Iwikauikaua,
O Keawenuiaumi . . . . . Koihalawai, ... o Kanaloakuana,
O Kanaloakuana . . . . . Kaikilani, ... { o Kealiiiokalani, / o Keakealanikane, / o Kalanioumi,
O Keakealanikane . . . . . Kealiiokalani, ... o Keakamahana,
O Iwikauikaua . . . . . Keakamahana, ... o Keakealani,
O Kanaloakapulehu . . . . . Keakealani, ... o Keawe,
O Kaneikauaiwilani, ... Keakealani, ... o Kalanikauleleiaiwi,
O Keawe . . . . . Kalanikauleleiaiwi, ... { o Keeaumoku, / o Kekela,
O Keeaumoku . . . . . Kamakaimoku, ... o Kalanikupuapaikalainui,
O Kekela . . . . . Haae, ... o Kekuiapoiwa,
O Kalanikupuapaikalaninui . Kekuiapoiwa, ... o KAMEHAMEHA.

* Nui na mea wahahee i oleloia no Papa. O ka hanau moku ana, oia kekahi. Eia hoi kekahi, ua oleloia, ua hanau mai o Kukauakahi ma ke poo mai o Papa a lilo i akua. Eia kekahi, ua oleloia, ua hanau mai na Papa laua o Wakea, he keiki alualu, ua like me ka iewe ke ano, a kanu iho la laua i ua alualu la i ka lepo, ma ke kala o ko laua hale, a mahope iho, ulu mai la ua alualu la, a lilo i kalo, oia ke kumu o ke kalo ma Hawaii nei, ua kapaia oia he kalo. A o ka lau o ua kalo la, ua kapaia kona inoa o laukapalili, a o ka ha o ua kalo la, ua kapaia kona inoa o haloa. Ma ka ha o keia kalo i kapaia'ku ai o Haloa ke alii mahope mai, o Haloa ia ka ha o ke kalo.

O na mea wahahee i oleloia no Papa, aole e pau wawe ke haiia'ku.

[† Ma ke kaao malalo nei no na kupuna mua o ko Hawaii nei, ua oleloia ke kuko ino, ka imi lealea, ka huhu, ka hakaka, ka lokoino, ka hoomaau, ka hoomana kii, na kapu pono ole, a me ka hoolilo ana i ka haipule i mea e kokua ai ma ka hana hewa ana. Mai ka wa o Wakea mai anei ia mau mea ino?]

A hanaiia iho la o Hoohokukalani, a nui ae la a he wahine maikai, a ike ae la kona makuakane o Wakea, ua maikai ia, makemake iho la kona naau e moe malu me ia, imi iho la ia i wahi e nalo ai i ko Papa mau maka ke moe malu aku me Hoohokukalani, aole i loaa kahi e nalo ai; alaila ninau aku la ia i kana kahuna pule i mea e nalo ai, a me ka hai maopopo aku i kona makemake e moe malu aku ia Hoohokukalani.

I mai la ua kahuna la ia ia, Ina i makemake oe e moe me kau kaikamahine, ea, e imi kaua i mau po kapu nou, i kaawale ai oe mai o Papa mai, a e imi no hoi i mau po nona, i kaawale ai oia-mai ou aku nei.

* * * * *

Na'u no e hai aku ia olua na ke akua mai keia oihana, i lohe pono ai o Papa na ke Akua mai keia kapu, aole no ia e huhu mai.

Eia kekahi, e hookaawale ia oe iho, aole e ai pu me ia.

Eia kekahi, e hookapu i kekahi o na ia na ke Akua, a me kekahi o na ai, a me kekahi o na hololoiona.

Eia kekahi, e kukulu i mau heiau no na akua, no Ku, no Lono, no Kane, a me Kanaloa, a me ke kini o ko akua, a me ka lehu o ke akua.

Eia kekahi, o na mea a pau i loaa i ko ke kanaka lima, e haawi mua ia aku ka ke Akua.

A ua pono keia mau mea i ko laua manao, alaila helo aku la o Wakea io Papa la, a hai aku la i keia mau mea a pau, hooili aku la na ke kahuna wale no ka olelo, a huna

i kana iho, a ae mai no o Papa i keia mau mea me ka oluolu maoli mai, hoi mai la ia e hai i ke kahuna.

Alaila, mahele iho la laua i na wa, a me na malama a me na po. Elua no wa o ka makahiki hookahi, o ke Kau, a o ka Hooilo. I ka wa i ku pono ai ka la, a nee aku ma ke kukulu akau, a loihi ke ao, a ulu ae na laau ai, a hiki mai ka mahana, oia ke Kau.

A i ka wa i ku pono ai ka la, a nee aku ma ke kukulu hema, a loihi ka po, a make na laau ai, a hiki mai ke anu oia no hoi ka Hooilo.

Maloko o ke Kau eono malama, a maloko o ka Hooilo eono malama. Eia na malama o ke Kau, o Ikiki, o Kaaona, o Hinaiaeleele, o Kamahoemua, o Kamahoehope, o Ikua.

Eia hoi na malama o ka Hooilo. o Welehu, o Makalii, o Kaelo, o Kaulua, o Nana, o Welo. A i huipuia na malama he umi kumamalua, hookahi ia makahiki. O Welehu ka malama e makahiki ai, a i ke ku o Makalii e helu ai ka makahiki hou. Maloko o ka makahiki, eiwa kanaha po; ma ka mahina ka helu ana o na po o ka malama.

He kanakolu po o ka malama hookahi, he umikumamahiku po huihui, a he umikumamakolu p· kaawale, ua hoopiliia ka inoa o ua mau po la ma ke ano o ka Mahina; ekolu no ano o ka Mahina, o ka hoonui ana ae, o ka poepoe ana, a o k' emi ana iho.

Ma keia mau ano ekolu ke kapa ana o na inoa o na po, a pela no k 'emi ana aku, e like me ka hoonui ana ae o ka Mahina, pela no ka hoonui ana ae o ka inoa o na po, a me k' emi ana aku.

O Hilo ka po mua. no ka puahilo ana o ka Mahina, a akaka ae la ka Mahina o Hoaka ia, a panee aku o Kukahi, pela no o Kulua, a me Kukolu, a me Kupau, o Olekukahi, Olekulua, Olekukolu. Olepau.

A nalo ae la ka oioi o ke kihi o ka Mahina o Huna ia, a hoomaka ae la ka poepoe ana o Mohalu ia, a mahuahua ae ka poepoe ana o Hua ia, a maopopo loa ka poepoe ana o Akua ia.

A i ka ili ana o ua mahina la o Hoku ia, a o ka lua o ka po i ili ai o Mahealani ia, a hiki mai ka Mahina mahope o ka pouli ana, o Kulu ia, o ka lua o ka pouli ana, o Laaukukahi ia, oia ka po i hoomaka ai k' emi ana aku.

A panee aku, Olaaukulua, Laaupau, Olekukahi, Ole-

kulua, Olepau, Kaloakukahi, Kaloakulua, Kaloapau, a i ka uuku ana o ka Mahina o Kane ia, a uuku iho o Lono ia, a uuku loa o Mauli ia, a i ka po i nalo wale ai ka Mahina o Muku ia, alaila, pau ka malama, he kanakolu po.

A maloko o keia mau po kanakolu, i unuhiia mai ai na po kapu, eha no kapu ma ka malama hookahi. Eia na inoa o ua mau kapu la, o ke kapuku, o ka lua o ke kapuhua, o ke kolu, o ke kapukaloa, o ka ha, o ke kapukane.

Ma ke kapuku, po akolu ke kapu ana, i ka po o Hilo e kapu ai, a i ke ao o Kulua e noa ai; o ke kapuhua, po alua ke kapu ana, ma ka po o Mohalu e kapu ai, a i ke ao o Akua e noa ai, o ke kapukaloa, po alua ke kapu ana, i ka po o Olepau e kapu ai, a i ke ao o Kaloakulua e noa ai, o ke kapukane, po alua ke kapu ana, i ka po o Kane e kapu ai, a i ke ao o Mauli e noa ai, pela no ke kapu ana ma na malama a pau.

Oia na po e kaawale ai ke kane mai ka wahine aku.

A i ka lua o ka po kapu, moe iho o Wakea me Hoohokukalani.

* * * * *

Olelo ke kahuna ia Wakea, nana ia e hoala i ke kakahiaka nui maloko o kana olelo pule. A ike ke kahuna ua moku ka pawa o ke ao, pule mai la oia, a hookomo i ka huaolelo hoala iloko o kana pule, aka, aole i lohe o Wakea, no ka mea, ua pauhia oia e ka hiamoe. Wiki ae la ka la, alaila, ala o Wakea, pulo'u iho la ia i ke kapa, puka aku iwaho, a hele kiki aku la, i ike ole o Papa ia ia. Aka, aole ia i nalo ia Papa.

A ike ae la o Papa i ko laua moe ana, huhu loa iho la ia ia Wakea, holo kiki aku la ia a komo imua e paio me Wakea, a hopu mai la o Wakea ia ia, a hoihoi mai iwaho me ka hoomalielie mai, aka, aole loa oia i na; alaila, kauo aku la o Wakea ia Papa ma ke o'e omua, malaila laua i olelo ai no ko laua hemo ana.

Hookaawale iho la laua ia laua iho malaila, a ia la no, hookapu ae la o Wakea i ka puaa, a me ka niulelo, a me na maia, aole e ai o Papa ia mau mea. Eia na maia a Papa e ai ai, o ka popoulu, o ka iholena, a me ka niuhiwa.

Hookapu hou ae la o Wakea i kekahi mau ia. Eia na ia i kapuia, o ke kumu, o ka moano, o ka ulua, o ka honu paha, a me ka ea, aole e ai o Papa i keia mau mea, ua kapu loa. Aole no e ai pu ke kane me ka wahine, ma-

loko o ka hale i hoolilo ia imua e ai ai ke kane, a ma ka hale e ai ai ka wahine.

A pau keia olelo ana a laua, alaila kuha aku la o Wakea i ko Papa mau maka, a uhemo iho la laua.

[I ka kakou heluhelu ana i keia olelo kahiko, e hiki paha ia kakou ke noonoo, o na kapu kahiko, a me ka hoomana, he uku ia i haawiia'ku i na akua, i ae mai lakou i ka hana hewa ana. Manao na kanaka, ina e hookapu lakou i kekahi mau mea no na akua, a e haawi i na makana na lakou, a e hoomana aku, alaila, e oluolu mai na akua a ae mai no i ka hana ana i kela mea ino keia mea ino. He ano e ka pouli nui! Pela paha ka pouli a me ka noho ino ana mai ka wa o Wakea mai! Lehulehu ka poe mai ia manawa mai i noho ma keia pae aina a i make aku la! He ano ino a he pouli loa ko lakou! Ua make aku la, aole i ike i ka malamalama a me ka maikai! Auhea lakou? Maule paha ko kakou naau ke manao iho i ko lakou hope, liliha no hoi ke noonoo i ka ino a me ka paumaele o ko lakou noho ana ma ka honua nei! A ina i liliha, ea, e haliu ae ka maka a napa i ka olelo a ke Akua io maoli, malaila ka maemae a me ka maikai a me ka pololei.]

‡ Ma ke aupuni o Owaia, ua oleloia, he aupuni hewa kona. no ka mea, ua lilo oia ma ka lealea, ua haalele ia i ka olelo a kona makua i ao mai ai, e haipule a e malama i na mea e pono ai ke aupuni a me ka imi i na mea e pono ai na kanaka. Ua oleloia, ua ikea aku kekahi poo ma ka lani, a ua ninau mai ua poo la maloko mai o ke ao penei: Owai ke alii olalo i pono ka noho ana? Hai aku la na kanaka olalo nei: O Kahiko ke alii olalo nei i pono ka noho ana, no ka mea, ua akamai ia, oia no ke kahuna a me ke kilo, ua akamai ia i ka imi i na mea e pono ai ka aina a me kanaka.

Ninau hou mai la ua poo la: Owai ke alii olalo i hewa ka noho ana? Hai hou aku la na kanaka: Owaia ke alii olalo nei i hewa ka noho ana, no ka mea, aole ona haipule, aole ona kilo, aole ona koa, aole ia i ike i ka imi i na mea e pono ai ka aina a me na mea e oluolu ai kanaka. No ka mea, aia kona manao nui ma ka lealea a me ka puniwaiwai. Ua hookiekie oia maluna o na makaainana, aole e hiki ia ia ke hooluolu mai i ka makaainana, aole loa oia i malama i ka pono o kona makuakane. Alaila, i mai la ua leo la: Ae, malie no ka i hewa ai ke aupuni o ia alii, ua hewa no ka kona noho ana. Alaila, nalo aku la ua poo la.

Ua oleloia, i ka wa o ia alii, hiki mai ka mai ahulau, oia no keia mai i hiki mai nei i ka wa o Kamehameha.

Eia kekahi, ua oleloia ua laweia'la kona aupuni e kana keiki e Hinanalo no kona noho hewa ana.

§ Ua oleloia, aole he mau wahine okoa o Hinamanouluae, Huhune, Hauuu, Haulani, Hikawaopuaianea, aka, o Papa no i pahaohaoia a kapaia ma keia mau inoa.

‖ Ua olelo ia mai, oia kekahi alii i pono ka noho ana, ua make kupapau oia ma kona aupuni no kona pono.

¶ Ua olelo ia, oia ka mea nana i hele ka La, a hahaiia kona mau kukuna no ka hele wikiwiki. Ua oleloia oia ka mea nana i hoolou keia pae aina i ka makau, mai Maui a Kaula, a hoe aku lakou ma ka waa; ina i pae lakou iuka o Hilo, ina ua pili pu keia pae aina me Hawaii, a no ka nana e ana o kekahi o lakou ihope, moku aku la ka makau, aole e pili pu keia pae aina. Ua oleloia, nana i imi ke ahi a loaa i ka alae. Ua maopopo ka wahahee o keia mau olelo ana.

** Ua olelo ia, ua hanai o Hinahanaiakamalama i kana mau keiki a pau ke aho, no ke kio ana o na keiki, alaila, lele iluna a noho iloko o ka mahina. A i kona lele ana iluna, ooki ae la kana kane i kona wawae, no ia mea, ua kapaia'ku kona inoa o Lonomuku. Nani ka wahahee!

†† Oia no ke kupuna o ko Kauai poe alii a me ko Oahu.

‡‡ Ua oleloia, ua holo o Hema i kahiki a loaa oia i ka aaianukealawaia kane, poaloia kona mau maka, a make no ia ma kahiki. Ua oleloia, ua imi aku o Kahai ia Hema; maluna o ka ili kai kona hele ana. He wahahee no ia hele ana.

§§ Oia ke alii i hunaia na iwi i ke anakaualehu.

‖‖ Ua oleloia, oia ke alii puni hula.

¶¶ Oia ko Hawaii kupuna alii.

*** Oia ko Maui kupuna alii.

††† Ua oleloia, oia ke alii i hilahila no ka leho o kona hokua i ke amo ana.

‡‡‡ Ua kapaia oia, o Kelapanakuioiomoa.

§§§ Ua oleloia, o Hakau kekahi alii hewa loa, no ka mea ua hewa kana hana ana. Ina i ike aku oia i ka wahine pukai maikai a me ke kanaka lauoho maikai a me ka lima kakau maikai, kena koke aku no ia e oki i ke poo a me ka lima.

Aole oia i malama i ka olelo mai o na hoahanau o kona makuakane. Ua olelo ino loa oia i na elemakule, ia Nunu a me Kakohe: he mau huaolelo hoonaukiuki loa a me ka hilahila. Nolaila, kipi ua mau elemakule la ma o Umi la a pepehiia iho la o Hakau e Umi.

NO KE ANO O KO HAWAII NEI I KA WA KAHIKO LOA.

I ka wa i hiki mai ai ka moku haole ma keia pae aina, e noho ana no ko Hawaii nei iloko o ka pouli nui. He poe hoomana kii lakou; a, ma na mea lealea, a me na mea ino a pau, ua aoia lakou, a ua makaukau. Ua alakaiia lakou e Satana e hana i kona makemake. No ka noho loihi ana iloko o na hewa a pau, nolaila, ua kinai loa ia ka malamalama, ua hoopoulia ka naau, ua hoomanoanoaia ka palaka, a ua poho lakou mahalo loa; kiekie na holoholona maluna, haahaa lakou.

Pehea ko lakou ano mamua loa o ia manawa? Inahea hoi ko lakou poho loa ana ilalo pela?

Ua akaka loa ma ka ke Akua olelo, he poe mamo na kanaka a pau na Adamu laua o Eva; a o na kanaka mahope mai o ke Kaiakahinalii, he poe mamo lakou a Noa; o ko Hawaii kekahi, he poe mamo no a Noa. A o Noa a me kana mau keiki, a me kekahi poe mamo ana mahope mai, ua ike lakou ia Iehova a me kona makemake. Nolaila, ua maopopo, o na kupuna mamua loa o ko Hawaii nei, ua ike lakou i ke Akua io maoli.

Pehea i nalowale ai ko lakou ike ana ia Iehova? Ua hoakakaia mai ma ka Palapala Hemolele, penei:

I ka wa i hiki mai ai na moku haole ma keia pae aina, pehea ka noho ana o ko Hawaii nei.

Heaha ka mea i maopopo ma ka ke Akua olelo no na kupuna mamua loa o ko Hawaii nei?

"I ka wa i ike ai lakou i ke Akua, aole lakou i hoohanai aku ia ia i Akua aole hoi i aloha aku, aka, ua lapuwale lakou i ko lakou manao ana, a ua hoopouliia ko lakou naau hawawa. I ko lakou hoakamai ana, lilo lakou i poe naaupo. Kuai lilo aku lakou i ka nani o ke Akua make ole, a lilo mai ke kii e like me ke kanaka make, a me na manu, a me na holoholona wawae eha, a me na mea kolo. Nolaila hoi, kuu iho la ke Akua ia lakou ma na kuko hewa o ko lakou naau, i paumaele, e hoinoino iho i ko lakou mau kino iho ia lakou lakou. Haalele aku la lakou i ke Akua oiaio no ka mea apaapa, a hoomana aku la lakou a malama hoi i ka mea i hanaia, aole i ka mea nana i hana, oia ka mea hoomaikai mau loa ia. A no ko lakou makemake ole e hoopaa i ke Akua ma ko lakou ike, kuu iho la ke Akua ia lakou i ka naau hewa, e hana aku lakou i na mea e hilahila ai," Rom. 1: 21—25, 28.

Ua akaka ma keia olelo a ke Akua, no ka makemake o na kanaka i ka hewa, a no ka makemake ole ia Iehova a me kana mau kauoha, nolaila i hookuuia mai ai na kanaka e poho loa iloko o ka pouli. Nolaila no i poho ai ko Hawaii nei.

I ka manawa hea hoi i poho ai lakou a nalowale loa ko lakou ike ana ia Iehova? Aole i maopopo ia manawa. Aole i hoikeia ma ka ke Akua olelo, aole hoi i oleloia ma na kaao kahiko o ko onei poe kanaka.

Eia ka mea maopopo, o na kupuna mua o ko Hawaii nei i kuauhauia, ua oleloia lakou

---

Heaha ka mea i oleloia ma ka ke Akua olelo no ka nalowale ana o ke Akua io maoli ia lakou?

Ua maopopo anei ka manawa i nalowale ai ka ike o ke Akua ia lakou?

ma na kaao kahiko, he poe hoomana kii, he poe imi lealea, he poe huhu, he poe hana ino no kekahi i kekahi.

Mai ka wa o Wakea mai paha a mamua aku no hoi, ua noho ko Hawaii nei iloko o na hewa a pau a me ka pouli loa. Ina i heluia na kanaka o na hanauna a pau mai ia manawa mai ehia tausani lakou? Pau lakou i ka make iloko o ka hewa, a ua poho ilalo. Auwe ka lehulehu o ka poe i poho! E aho nae ko lakou hope i ko kakou ke hoowahawaha kakou i ka malamalama i hoolahaia mai!

NO KE KAUA ANA O KAMEHAMEHA A ME KA HUI ANA O NA AUPUNI O KEIA PAE AINA MALALO ONA.

O Kamehameha ke keiki a Keoua,* o Keoua ke kaikaina o Kalaniopuu, no ka mea, hookahi o laua makuahine o Kamakaimoku.

A make iho la o Kalaniopuu i Ka'u, ma Waioahukini i Pakini kahi i make ai, a i ka make ana iho o Kalaniopuu, koi mai la o Keawemauhili, a me na'lii, a me na puali ia Kiwalao. i ke keiki a Kalaniopuu, e kaua me Kamehameha, a me na'lii a pau o Kona.

* He inoa hou o Keoua, o kona inoa kahiko, oia o Kalanikupuapaikalaninui. No kona lokomaikai paha, ua kapaia oia e kona poe kanaka, o Keoua, *o ke ao ua* , ina i lokoino oia, alaila, *o ke ao ua ole* ka inoa ku pono.

Heaha ka mea i oleloia ma na kaao kahiko no ke ano o na kupuna mua o ko Hawaii nei?

Uuku anei ka poe kanaka i make mai ka wa o Wakea mai? nui loa paha?

Heaha ko lakou hope?

Owai ka poe e oi aku ko lakou make eha nui ana i ko lakou?

No ka mea, ua makemake nui ko Hilo poe alii ia Kona, no ka pohu. Lawe mai la lakou i ke kupapau o Kalaniopuu maluna o ka waa, a holo pu mai la na'lii, a me na kanaka a pau i Kona, no ka manao no e kaua. A hiki lakou ma Kapalilua i Kona, holo mai la o Keeaumoku mai Honokua mai Kapalilua mai, e ike i ke kupapau o Kalaniopuu maluna o na waa, a uwe iho la lakou.

A ike aku la ia i ke ano o na'lii, a me kanaka maluna o ka waa, he ano e, no ia mea, ninau aku la ia ia lakou, Mahea ke kupapau e waiho ai? I mai la lakou ia ia, Ma Kailua e waiho ai. Alaila, maopopo ia ia ke ano o ke kaua, no ka mea, ua manao lakou, i nui kahi o Kona e lilo ia lakou, nolaila i hookeai a Kailua.

Holo mai la lakou a ku pono i Honaunau, alaila, ua iho la ka ua, he ua nui loa, n laila, pae ae la lakou i Honaunau, a waiho aku la i ke kupapau o Kalaniopuu maloko o ka hale o Keawe, a noho iho la o Kiwalao, a me na'lii, a me na kanaka e okioki i ka aina o Hawaii a puni, no lakou wale no a pau.

A ma kela ua ana i pae ai ke kupapau iuka, holo aku la o Keeaumoku io Kamehameha la, ma Kohala no o Kamehameha ia manawa, aka, ua kii aku o Kekuhaupio ia Kamehameha, a ua hiki mai o Kamehameha ma

---

Heaha ka moolelo no ko Kamehameha kaua mua ana i kona aupuni?

Kekaha a halawai aku o Keeaumoku ma Kekaha me Kamehameha, a hai aku la o Keeaumoku ia Kamehameha, i na mea ana i ike ai maluna o na waa kupapau, a maopopo iho la ia lakou ke ano o ke kaua.

Ai la a, kuka iho la lakou no ke kaua ana, a pau ia, holo aku la lakou e hookokoke ma Kaawaloa. a ma Keei.

Holo mai o Kiwalao mai Honaunau mai, a halawai me Kamehameha, a uwe iho la laua, a pau ka uwe ana, i mai la o Kiwalao ia Kamehameha, Auhea oe, e make ana kaua la, eia no ka makuakane o kaua la ke pue mai nei no e kaua kakou, elua wale no paha uanei kaua e make, aloha ino kaua. O Keawemauhili ua makuakane la.

Hoi aku la o Kiwalao a Honaunau, okioki iho la i ka aina me kona poe alii, a nele iho kekahi alii i ka aina, o Keoua kona inoa, ukiuki iho la ia no kona nele ana a no ke kuamuamu ana mai kekahi. Alaila hoohewahewa aku ia me kona mau kanaka a pau e hele i ka lele kawa.

A hele loa aku la lakou a Keomo, kua iho la i ka niu malaila, a pepehi aku la i ko Kamehameha kanaka a make, a make no hoi kekahi o lakou i ko Kamehameha kanaka. O ke kaua iho la no ia, ekolu paha la i kaua ai, alaila hoouka nui.

Eia na'lii mamuli o Kamehameha i ka la i hoouka ai, o Keeaumoku, o Keaweaheulu, o Kameeiamoku, a o Kamanawa, o Keku-

haupio, a me na'lii kaikaina o Kamehameha a pau.

A i ua la la i hoouka ai, o Keeaumoku ka i hoouka aku i ko Kiwalao mau poe kaua, a hina iho la o Keeaumoku ilalo, no ka hihia i ka pololu, hopu iho la ko Kiwalao poe koa, o Nuhi, a o Kahai , oo iho la laua i ko Keeaumoku kua i ka pahoa, a o iho la kekahi i ka pololu me ka i ana iho, Ku aku la ka laau i ka aama kua lenalena. A ua nawaliwali o Keeaumoku, kokoke e make.

Ia wa, lohe aku la o Keeaumoku i ko Kiwalao leo, i ka i ana mai, E malama i ka niho palaoa, aole e malama ia ia. Alaila manao iho la o Keeaumoku i kona make loa. A ike o Kamanawa i ko Keeaumoku nawaliwali, hoouka aku la ia. A lohe o Kamahoe, maha poko iho la ia, a pa iho la o Kiwalao i ka pohaku, a hina ilalo, ala ae la o Keeaumoku me ka hooikaika, a uumi ia Kiwalao, m· ka lei o manu ma kona lima, a moku ko Kiwalao ai, a make no ia.

Alaila hoouka nui iho la o Kamehameha, o ka hee iho la no ia. Alaila, lilo ke aupuni ia Kamehameha, o Mokuohai ka inoa o ia kaua, oia no ke kaua mua a lilo ai ke aupuni nona.

A ma keia kaua ana, lilo no o Keoua, ma ke kai kaua ana, a lilo no ia i alii no Ka'u, a ia mau la iho, mahuka malu o Keawemauhili ma ka mauna, a lilo ia i alii no Hilo a me Puna paha, a o laua no na hoakaua o Kamehameha mahope iho.

A noho alii iho la o Kamehameha maluna o

Kona, a o Kohala, a me Hamakua, akolu o-kana ia ia, a noho alii no hoi o Keawemauhili ma Hilo, a noho alii o Keoua ma Ka'u, akolu aupuni o Hawaii a akolu no hoi alii ia manawa.

A kipi ae la kekahi alii o ko Keawemauhili aupuni, o Kanekoa ka inoa, a kaua me Keawemauhili, a hee o Kanekoa ia Keawemauhili, a mahuka o Kanekoa a noho me Keoua. A mamuli iho, kipi hou iho la o Kanekoa, a kaua me Keoua, a hee o Kanekoa, a pepehiia iho la ia e Keoua a make loa.

No ka make ana o Kanekoa, ku ae la kona hoahanau o Kahai ka inoa a wehe ae la i kona malo, a hele aku la ia me ke koa aai io Kamehameha la ma Kona. A ike aku la o Kamehameha ia ia, e hele mai ana pela, aloha ae la ia, a hoolalelale ae la ia i kona mau kuhina e hele ma Hi'o e kaua, a ae mai no kona poe kuhina ia ia.

Eia ka inoa o ua mau kuhina la, o Keeaumoku, o Keawe-heu'u, o Kameeiamoku, o Kamanawa. O lakou no ko Kamehameha mau hoaolelo no kela mea keia mea nui o ke aupuni; nolaila, ua mau no ka olelo ana o ka lakou mau keiki, a mau moopuna, i ka Kamehameha mau keiki, a mau moopuna.

A liuliu iho la lakou, a hele aku la e kaua i kela mau aupuni, ia Hilo me Ka'u. Ma ka mauna o Ka'u ka hele ana. Ua kapaia ka inoa o ia kaua, o Kauaawa. O ka lua keia o ko Kamehameha kaua ana, i kona aupuni.

Heaha ka mooolelo no ka lua o kona kaua ana?

Aole i hee o Keawemauhili a me Keoua ia kaua ana.

Hoi ae la o Kamehameha a Laupahoehoe, a mahope iho, hele hou aku o Kamehameha ma Hilo e kaua a hakaka ia me ka poe lawaia ma Keau i Puna, a pa iho la ko Kamehameha lae i ka hoe a ka poe lawaia, a no ka nui o kona ikaika i pakele ai oia, mai make ia la.

A ia wa, loaa ia Kamehameha ma Hilo na koa a Kahekili i hoouna malu ai mai Maui mai, e noho me Keawemauhili e kaua mai ia Kamehameha, a ike o Kamehameha i ko Kahekili hewa.

Alaila, holo mai la o Kamehameha e kaua ia Kalanikupule, i ke keiki a Kahekili: i Oahu no o Kahekili ia wa. A kaua iho la laua ma Wailuku, a hee o Kalanikupule ia Kamehameha, a pakele o Kalanikupule, a holo i Oahu. Ua loku nui ia ko Maui kanaka ia kaua ana, ua paa ka wai o Iao aole e kahe no ka nui o kanaka, a ua kapaia i ekolu inoa o keia kaua ana, o Kepaniwai, o Kauaupali, o Iao. O ke kolu keia o ka Kamehameha kaua ana, i kona aina.

Ia manawa, kaua o Keawemauhili me Keoua, a make o Keawemauhili i ka pepehiia e Keoua, a hooke loa mai la o Keoua me ka manao e kii mai e lawe i ko Kamehameha mau okana nona, a me ka pepehi mai i ko Ka-

---

Heaha ka mooolelo no ke kolu o kana kaua ana i kona aina?

mehameha makaainana. Hele mai la ia, a kokohiku i na kalo o Waipio.

A lohe ae la o Kamehameha ma Kaunakakai i Molokai, i keia hana hewa ana a Keoua, alaila, aloha o Kamehameha i na makaainana o Kona, a o Kohala, a o Hamakua, nui ke kaumaha o kona naau no ko lakou luku wale ia.

Alaila, hoi o Kamehameha mai Maui aku, e kaua me Keoua, a kaua iho laua ma Koapapaa ma Hamakua i Hawaii, a hee o Keoua ia Kamehameha. O kona hee loa ana no ia, i noho pio wale iho no ia ma Ka'u, a hiki i kona make ana ma Kawaihae. O ka ha keia o ka Kamehameha kaua ana.

A ma ia hope iho, holo mai ke alii o Kauai o Kaeo kona inoa, a hui pu me Kahekili ma Oahu, a holo mai laua ma Hawaii e kaua me Kamehameha. A halawai lakou me Kamehameha ma Kohala, a kaua iho la lakou ma ka moana, a hee laua ia Kamehameha. A pakele laua a pae i Maui, aka, o ka nui o ka auwaa, ua pau i ka lukuia, a ua kapaia ua kaua la i elua inoa, o Kawai, o Kepuwahaulaula. O ka lima keia o ka Kamehameha kaua ana.

A ma ia hope iho, make o Kahekili ma Oahu, a noho iho la kana keiki o Kalanikupule, a me na'lii no hoi ma Oahu. A lohe o Kamehameha ua make o Kahekili, mamao ae la ia e holo ma Oahu, e kaua me ka Kahekili mau keiki, e hoopai aku no ke kaua wale ana mai o Kahekili ia ia.

Alaila, hoomakaukau iho la o Kamehame-

ha no ka holo, i ka malama o Pepeluari, o Kalua ka inoa o ua malama la i ka olelo a Hawaii.

A holo aku o Kamehameha a Oahu, kaua me Kalanikupule ma Nuuanu, a hee o Kalanikupule ia Kamehameha, a puni Oahu a me Molokai, a me Lanai, a me Maui, a me Kahoolawe, a haawi wale mai o Kaumualii ia Kauai no Kamehameha. O ke ono keia o ka Kamehameha kaua ana i kona aina.

A noho alii iho la o Kamehameha ma Oahu hookahi makahiki, holo aku ia ma Kauai, a no ka nui o ka makani, aole ia i pae i Kauai. hoi mai no ma ka moana o ka Ieiewaho, a ua kapaia kela holo ana o ka Ieiewaho.

A ma ia hope iho, lohe o Kamehameha, ua kipi kahi alii nia Hilo i Hawaii, o Namakeha kona inoa. alaila, hoi mai o Kamehameha mai Oahu mai e kaua me Namakeha.

A kaua o Kamehameha me Namakeha a make ia ma Kaipalaoa ia Kamehameha. O ka hiku keia o ka Kamehameha kaua ana i kona aina. alaila pau ke kaua. lanakila, huipu ia keia pae aina e Kamehameha i hookahi aupuni mai Hawaii a Niihau.

Heaha ka mooolelo no ka ha o kana kaua ana? a me ka lima? a me ka ono? a me ka hiku?

NO KO KAMEHAMEHA HOOPONOPONO ANA I KONA AUPUNI A ME KONA NOHO ALII ANA.

Alaila, noho alii iho la o Kamehameha maluna o keia pae aina, a hooponopono iho la o Kamehameha i kona aupuni, a imi iho la i mea e pono ai na'lii a me na makaainana.

Penei ka hana ana o kona aupuni, hookahi no alii nui maluna o ka aina, o Kamehameha, a o kona mau kuhina, a me na'lii a pau malalo iho ona; a ua koho aku o Kamehameha i kekahi poe kanaka akamai i ke kakaolelo, a me ke kaakaua, i mau hoaolelo nona. Na lakou no e imi mamua i ko Kamehameha manao, a ike lakou i ka pono, alaila hele aku o Kamehameha e olelo pu me na kuhina ona, a ae like mai na kuhina ona, alaila holo ia ahaolelo ana a lakou.

Eia ka inoa o kona mau kuhina, o Keeaumoku, o Keaweaheulu, o Kameeiamoku, o Kamanawa. Eia hoi ka inoa o ka poe akamai, o Kai, o Kapaloa, o Kaaloa, o Kauakahiakahaola. Eia ko Kamehameha poe hoa e imi pu ai i kela mea i keia mea e pono ai ke aupuni. A kau iho la o Kamehameha i kanawai maluna o na kanaka, a me na'lii, o ka malu, aole pepehi kanaka, aole aihue, aole kaili, aole

---

Pehea ko Kamehameha hooponopono ana i kona aupuni?

Owaia ka poe ahaolelo?

Owai kona mau kuhina?

Owai kekahi poe hoa ona e imi pu ai i kela mea keia mea e pono ai ke aupuni?

Heaha ke kanawai ana i kau ai?

hao, aole powa, a malu loa, e hele ka luwahine a moe i ke ala, e hele ka elemakule a moe i ke ala.

A noho maluhia iho la o Kamehameha ma Hawaii, a hala na makahiki eha. Ala la, kalai iho la ia, a me na'lii i na waapeleleu he nui loa, i waa no lakou e holo ai ma Oahu.

A hiki ae la i ke ono o ka makahiki, alaila holo o Kamehameha maluna o ka waapeleleu, e nana i kona aupuni, a e ai i kona punaaau, a pae oia i Maui. Ua kapaia keia hele ana o Kapeleleu.

A noho iho la ia ma Lahaina, a hala ka makahiki hookahi, make iho la kekahi kuhina ona o Kameeiamoku ka inoa, alaila holo aku la ia ma Oahu, a malaila loaa iho la ia i ka mai ahu'au, a pakele oia i ua mai ahu'au la.

A pau iho la na kuhina ona, a me na'lii, a me na kanaka he nui loa i ua mai la, a lilo iho na keiki a ua poe kuhina la i poe kuhina no Kamehameha, aole nae e like loa me ka na makua o ia lo ana.

A ma ia hope iho, maopopo ka pono o ka Kamehameha hana ana i kona aupuni.

Eia ka mea i maopopo ai ka pono o kana hana ana, ua malama oia i na'lii, aole pai aku i ko lakou aina, ua haawi i ai na lakou, a

---

A noho o Kamehameha ma Hawaii i na makahiki eha, alaila, pehea iho la ia?

I ke ono o ka makahiki mahea la oia i holo ai?

Owai kekahi kuhina ona i make malaila?

Mahea la oia i holo ai mai Maui aku?

Heaha ka mai i loaa ia lakou ma Oahu? a pehea iho la kona mau kuhina?

me ka ia, a me ke kapa, a me ka malo, a me ka pau. I kela manawa i keia manawa, kona haawi ana.

A pela no oia i malama aku ai i kela kanaka keia kanaka ona, ua malama pono oia i kana mau wahine, ua hoonoho ia i mau kanaka kiai no na wahine ana, ua malama pono oia i na koa ona.

Ua wae mai oia i mau kukini nana, a me na hoe waa, a me na kalai waa, a me na lawaia, a me kela mea ikei ka hana keia mea ike i ka hana, aole oia i koho mai i ka poe ike ole i ka hana.

Ua hoolako aku ia i kela mea keia mea i mea e pono ai ka hemahema o kona mau kanaka, a me na'lii, a ua imi no ia i mea e pono ai na makaainana ona. Holo no oia i ka lawaia a haawi aku no i na'lii a me na kanaka; mahiai no oia a haawi aku no i ka ai na lakou.

Aole oia i imi i mea e kaumaha ai na makaainana, aole oia i ai e, aole oia i ohi i ka ka poe kuai i ka moku haole, aole oia i auhau nui i ke kala i ka mea i loaa ole ma ka aina, aole i uku kanaka i ke dala ke holo maluna o kona moku, aole oia i oki i ke kai o ka aina, a me ka uka, a poepoe ke ahupuaa i waena.

Aole oia i auhau noii a pau ka moa, a me ke koloa, a me ka palahu, aole oia i hana i

---

Pehea ko Kamehameha malama ana i na'lii a me na kanaka?

Pehea ko Kamehameha auhau ana? ma ka lauwili anei? ma ke kaukahi paha?

mau la paahao nana, ma ke kaukahi kana hana ana, aole ma ka lauwili a me ka hookaumaha.

Noho no ia ma Oahu, a maluhia na aina mai Oahu a Hawaii, no ka pono o kana hana ana, ma Oahu no o Kamehameha, holo mai o Kaumualii a Oahu a halawai laua me Kamehameha ma Honolulu.

A haawi mai o Kaumualii ia Kauai, a hoihoi aku no o Kamehameha ia Kaumualii, e hoi oia i Kauai, a hoi no Kaumualii i Kauai.

A moe kekahi alii ia Kaahumanu, o Kanihonui ka inoa o ua'lii la, a pepehiia ua'lii la e Kamehameha a make loa.

Noho iho la o Kamehameha ma Oahu, a hala na makahiki eiwa, alaila, hoi o Kamehameha i Hawaii, maluna o na moku haole ka hoi ana, o Uinihepa ka inoa o kahi moku, o Laholoa kahi moku, o Keoua kahi moku.

A ma ka auwaa kekahi kanaka, a ma na moku li lii kekahi poe. Holo o Kamehameha a ku i Lahaina, a malaila aku a ku i Kawaihae, a mai laila aku a ku i Kealakeakua.

Alaila holo hou o Kamehameha mai Kealakeakua mai a ku i Molokai, a mai Molokai mai a ku hou i Lahaina, a noho iho la o

---

A haawi mai Kaumualii ia Kauai pehea iho la o Kamehameha?

Owai ke alii i moekolohe me Kaahumanu ka wahine a Kamehameha? a pehea i hana'i o Kamehameha i ua alii la?

Ehia makahiki i noho ai o Kamehameha ma Oahu? Alaila mahea la oia i hoi ai?

Kamehameha ia mau la e ai i ka waiwai a Keeaumoku, no ka puu nui ana i auhau ai ia Maui.

A hala ia mau la, alaila hoi loa o Kamehameha i Hawaii, ua kapaia ka inoa o ia hoi ana, o Kaniaukani, a o keka hi inoa, o Uinihepa. Ku o Kamehameha ma Kealakeakua, a malaila mai a Kahaluu makahiki.

A ma ia hope iho. wi iho la o Kona. Aole oia i ohi aku i ka ai a ka makaainana, aole i kena aku e huki wale, aka, nana no a me kona mau kanaka i mahiai i ai nana.

A ua kapaia ka inoa o kela mala ana i mahiai ai o Kuahewa, aia no ma Kailua i Kona ia mala, ke kupu la no ua ai la a hiki i keia wa.

He kanaka akamai o Kamehameha, he kanaka noonoo, aole oia i imi i poe koa inu rama nona, aole no i ikeia kona ona ana i ka rama, ua malama nui oia ia ia iho me ka malama pono i kona aupuni.

Ua manao nui no ia e malama i ka aina, a me na mea a pau o ka aina no kana mau keiki, ke make aku ia. E a ka mea i akaka ai kona manao nui i kana poe keiki. I ka wa i kua ai na kanaka i ka laau ala, lawe mai la lakou i ka laau ala liilii makai, a ike o Kamehameha, i aku ia lakou, No ke aha oukou i lawe mai ai i ka laau ala liilii?

Alaila mahea i holo ai o Kamehameha? a mahea hoi i hoi loa aku ai?

A loaa ka wi ma Kona, pehea i hana'i o Kamehameha?

I mai la lakou, Ua elemakule oe, ua kokoke e make, a na wai la ia laau ala? aole makou i ike i ka mea nana ia laau mahope aku. I aku la o Kamehameha ia lakou. Aole anei oukou i ike i ka'u poe keiki? a o lakou no ka poe nana kela laau liilii.

A pela no oia i papa aku ai i ka poe kawili manu oo. I aku la ia ia lakou, Ina i loaa ia oukou ka manu, ea, mai uumi oukou i ka manu, e uhuki wale no oukou i ka hulu a kuu aku ka manu, i nui ka hulu. I mai la lakou, Nawai la ia manu? ua elemakule oe. I aku o Kamehameha, Na ka'u poe keiki ia manu mahope aku.

Ku mai kekahi moku, kuai o Kamehameha i ka laau ala a lilo ia moku ia ia. Ua kapaia ua moku la o ka Laholile. A mahope kiiia mai ua moku la a lilo hou no.

Ehiku o Kamehameha makahiki i Kona, mahope o kona hoi ana mai Oahu aku, alaila make iho la ia ma Kailua i Kona, a kauoha oia i ka aina ia Liholiho.

Pehea i maopopo ai ko Kamehameha malama ana i ka waiwai no kana mau keiki?

Mahea i make ai o Kamehameha?

Ia wai la kana kauoha ana i kona aupuni?

NO KA HELE ANA AKU O KAMEHAMEHA A LILO KA AINA I KANA KEIKI IA LIHOLIHO.

I ka nui ana iho o ka mai o Kamehameha a hiki ole i ka poe kahuna ke ola; alaila, olelo mai la ke kahuna; "E aho e kukulu i hale no kou akua i ola oe." Kokua pu ae la na'lii i ka olelo a ke kahuna, kukulu ia iho la i heiau no Kukailimoku, a kapu iho la i ke ahiahi. I loheia paha ka olelo a ke kahuna, a me na'lii, e puo ana lakou ia Kamehameha, "I kanaka na kou akua i ola oe," i loheia paha keia olelo ana a lakou e na kanaka, ikeia aku la ke aulee o na kanaka, i ka makau i ka make, kakaikahi ka poe i koe iho. Kakali mai la na kanaka, i kahi a lakou i pee ai, a noa ke kauila, alaila, hoi mai la na kanaka, ua pau ae la ka wa e make ai ke kanaka. Aole paha i ae o Kamehameha i keia olelo a na'lii a me ke kahuna, ua loheia kana olelo, "He kapu ke kanaka na ke'lii:" o kana'lii no ia e olelo ai, o kana keiki.

A noa keia pule, nui loa iho la ka mai, aole e hiki ke oni ae i ka nawaliwali loa. A hiki mai ka la e kapu hou ai ua heiau la, alaila, olelo ae la ia i kana keiki, ia Liholiho, O hele i ka pule o kou akua, aole au e hiki, e moe mua ka m kou pule. Alaila, pau ae la kana haipule i kona akua hulu ia Kukailimoku, ae aku la hoi i ka olelo a kekahi kanaka hoomana, he akua manu kona, ua olelo ia, "E ola ia ia ka mai," o Pua ka inoa o kona akua,

---

Heaha ka mooolelo no ko Kamehameha make ana?

o ka alae manu e aiia nei, o kona kino ia. Kukulu iho la elua mau wahi hale. I ka noho ana iloko o keia mau wahi hale, pau ae la ka ai ai ana, nawaliwali loa iho la.

A po akolu iloko o keia mau wahi hale, ike iho la kana mau wahine, a me kana mau keiki a me kana mau kaikamahine a me na'lii a pau malalo ona, ua nawaliwali loa ia, hoihoi ae la lakou ia ia i kona hale. A po iho la ia la, hapaiia mai la imua e ai, hookahi olopu ai a me ke kiaha wai, olelo iho la na'lii, e kauoha i huaolelo na lakou. Aole kela i ekemuiki ae, a hapaiia aku la i ka hale; a kokoke paha i ke kau i ka umi paha o ka hora, hapai hou ia mai la imua e ai hou, hookahi no olopu me ka wai, o ke kiaha wai no ka nui, alaila, olelo iho la kekahi kaikaina ona, Kaikioewa, penei, "Eia no makou a pau ou kaikaina, a me ke alii au, a me kou haole, e waiho mai oe i hua na makou, i lohe hoi ke'lii au, a me ou kaikuwahine." Alaila, olelo ae la kela, "I me aha?" Olelo hou iho la no hoi o Kaikioewa, "I hua na makou." I ae la kela, "E oni wale no oukou i kuu pono a—" aole i pau. Alaila, o ka haole ka mea i lalau ae ai ma kona a'i, a huki iho e honi. O Hoapili kekahi mea ana i lalau ae ai, a huki iho la ia ia e hawanawana i kona pepeiao, a hoihoiia aku la i ka hale. A i ka umikumamalua paha o ka hora, hapai hou ia mai la imua, o ke poo wale no ka i komo mai imua, i ka hale no ke kino.

O keia hapai pinepine ana la, ea; no ka ai kapu no o ke kane ia manawa, eono hale o na

kanaka ia manawa, he heiau oia kekahi, he mua oia kekahi, he hale moe oia ke kolu, he hale ai'na oia ka ha, he hale kua oia ka lima, he hale pea oia ke ono. O na wahine makaainana mai Hawaii a Kauai, na lakou no i kukulu ko lakou hale pea, na ke kane no hoi i kukulu ko na'lii wahine. Nolaila keia hapai pinepine ana imua, i ka hale.

Ia hoihoi ana'ku i ka hale, i ka lua paha o ka hora kona hele ana, nolaila mai ko Leleiohoku inoa. A i kona make ana, komo mai la o Kalanimoku imua, e kipaku i kanaka e, e hele pela iwaho. Elua mau mea kahiko, e kipaku ia'na e hele pela iwaho, hookahi o laua i hele iwaho, hookahi i koe iho, no ke aloha no o kana olelo ana, a me ka maikai imua o ko lakou hanai'na. Kipakuia'ku la na kamalii iwaho. Alaila, komo hou aku la Kalanimoku i ka hale, ahaolelo iho la na'lii.

Lohei.'ku la ka leo o kekahi alii, penei kana olel', "Eia ko'u manao, e ai maka ae kakou ia ia nei." Olelo mai la Kaahumanu me ka nawaliwali, "Ao'e paha na kakou ke kino, na ke'lii paha ia, ua hele ae la no ka kakou wahi o ka hanu, na ke'lii iho la ke kino o ia nei."

A pau keia o'elo ana, hapaiia mai la ia imua no ka oihana a ke kahuna nui a me ke alii nui. He uko keia oihana a ke kahuna, a moa'e la ka puaa uko, kaumaha ae la ke kahuna i ka mea i make, o ke akua iho la no ia o ke kino uhane ole e waiho ana, amama'e la ke'lii.

Alaila, olelo hou ae la ke kahuna i na'lii a me ke' lii nui, "Ke olelo aku nei au ia oukou, o ka moe puu o ia nei; penei la moe iho, hookahi no ia; aka, i puka aku mawaho nei, a i moe ka moe puu ilaila, eha kanaka; aka, i lawe kakou ia ia nei a kokoke i ka lua a hiki ae ilaila ka moe puu, he umi kanaka e make; aka, i komo iloko o ka lua, a hiki ka moe puu ilaila he umi-kumamalima e make; a i ao keia po, kapu aku la, ina e make ke kanaka ilaila, hookahi kanaha e make." Alaila pau kana oihana. Ku ae la hoi ke kahuna hui, me ka puaa, hana iho la no i kana oihana a hahau iho la i ka puaa. Pau no hoi kana oihana.

Alaila, olelo ae la ke kahuna nui, o Hewahewa, i na 'lii, eia ka olelo: "Ihea la ke 'lii e noho ai?" (no Liholiho ia wahi e noho ai.) Olelo ae la na'lii, "Ihea hoi, o oe no hoi paha ka i ike." Olelo hou ae la no ua kahuna la, "Elua wahi e noho ai ke 'lii, o Kau, i ole ia, o Kohala." Ae ae la na 'lii i Kohala, i kahi o na kanaka. I ae la ke kahuna, "O na wahi pono no ia i ke 'lii ke noho, aole e pono ke noho i Kona nei, ua haumia loa Kona nei."

A holo keia olelo ana, ua wehe mai la ke alaula o ke ao. Hapaiia'ku la ia i kona lua, alaila, ike mai la na kanaka, ua make ko lakou alii, a o ka uwe aku la no ia. Hookahi paha kaulahao mai kahi e waiho ai a hiki mai i kahi e

Heaha na oihana lapuwale i hanaia e na kahuna i ka make ana o Kamehameha?

Pehea i olelo ai ke kahuna no ka moe puu?

Pehea i olelo ai ke kahuna no kahi e hele ai o Liholiho no ka haumia o Kona?

hapaiia'ku ana, halawai aku la me kekahi kanaka, i nui ke aloha ia ia. Lele iho la kela kanaka maluna o na 'lii e hapai ana i ka mea i make, e ake oia e make pu no kona aloha paha. Kipakuia'e la no e na 'lii. Ua lehulehu kana hana ana pela aole e hiki. O ka inoa o kela kanaka o Keamahulihia. Pela no hoi ko Kalanimoku manao e moe puu, na Hookio hoi ia i kipaku mai.

I ke ao ana'e o ka po i make ai o Kamehameha, hele aku la o Liholiho me kona mau kanaka, a me kekahi mau alii pu me ia ma Kohala, e like me ka olelo a ke kahuna, no ka haumia i ke kupapau. Pela no ke kapu ana o ke kupapau ia manawa. Ina i make ke kupapau alii, ua haumia ia aina, e hele aku kona hooilina ma ka aina e, a pau ua kupapau la i ka haihaiia, a paa kona mau iwi i ka puaia, alaila, pau ka haumia ana. Ina he kupapau alii ole, ma ka hale ka haumia ana; a kanuia, alaila, pau ka haumia. Pela na kupapau i hanaia'i ia manawa.

A i ke kakahiaka o Liholiho i holo aku ai ma ka waa, kumakena iho la na 'lii a me na kanaka, hana iho la e like me na hehena a me na holoholona. He ino loa ka hana ana, aole e pono ke haiia'ku no ka inoino loa.

Kukuni iho la na kahuna anaana ia Kamehameha, i make kona mea nana i anaana, aole i manao kanaka ua make o Kamehameha i ka mai, a me ka elemakule. A i ke kukulu ana'ku

Pehea ka kumakena ana o na 'lii a ma na kanaka no Kamehameha?

a ua poe kahuna la i ka lakou lepa ma ke kae o ke kapu ahi kuni, hele mai la kekahi alii me ka ona rama o Keeaumoku kona inoa, ke kaikunane o Kaahumanu, a hahaiia ka lepa a ua poe kahuna anaana la. Alaila, kuhi aku na kanaka ua make o Kamehameha ia Kaahumanu ma, a hoino wale na kanaka ia lakou.

Aloha ino na kanaka o ia wa! Pouli loa ko lakou naau, aole i ike i ka malamalama, aole i lohe i ka aoao pono. Nolaila, aole i uwe pono lakou a noonoo pono a hana ma ka naauao i ka make ana o ko lakou alii, hana no lakou ma na mea lapuwale a ma na mea ino loa no hoi.

NO KA HAAWI ANA I KE AUPUNI IA LIHOLIHO.

A hala na la he umi paha o ko Liholiho noho ana i Kohala, ua haihaiia o Kamehameha, alaila, hoi mai o Liholiho mai Kawaihae mai, a no ka mai ana o Kekuaokalani, aole ia i hoi pu mai me Liholiho ma Kailua i Kona. A i ka lua o ko Liholiho la i hiki ai i Kona, hoakoakoa iho la na 'lii a me na kanaka a pau o Kamehameha me ka lakou pu a me na makaainana o Kona. A akoakoa ae la lakou i Kamakahonu i Kailua ma ka ahaolelo, i hooili pono aku ai o Kaahumanu i ke aupuni no Liholiho, no ka mea, ua kauoha mai o Kamehameha ia Kaahumanu penei: "Ina i hewa ka Liholiho hana

Heaha ka mea i make ai o Kamehameha i ka manao o na kanaka? a no ia manao ana, pehea i hana'i na kahuna anaana i kona kupapau?

Pehea ka pouli o na kanaka i ka wa o Kamehameha?

Heaha ka mooolelo no ka hooili ana i ke aupuni no Liholiho.

ana, e lawe Kaahumanu i ke aupuni nana e malama."

A i ka akoakoa ana o na kanaka, alaila, hele mai o Liholiho mai loko mai o ka heiau, ua aahuia i ka lole ula, a me ka ahu mamo, a me ka papale alii ma kona poo no Beritania mai, a me kekahi mau alii ma kona mau aoao, me ke kahili kahi, me ka ipu kuha kahi; ua hanohano o Liholiho ia la.

A halawai oia me Kaahumanu, i aku la Kaahumanu ia ia penei: "E ka lani, ke hai aku nei au ia oe i na mea a kou makuakane; eia na 'lii a, aia na kanaka o kou makuakane a, aia kou pu a, eia ko aina a, aka, e ai pu no kaua i ka aina." Ae mai la o Liholiho ia Kaahumanu a ku pono iho la oia maluna o ke aupuni.

NO KA NOA ANA O KA AI KAPU, A ME NA KAPU KAHIKO A PAU.

Nui wale na kapu pono ole ma keia pae aina i ka wa kahiko. Pela ma Borabora a ma kolaila mau aina. Pela ma Nuuhiva i keia wa e noho nei kakou. Pela no hoi ma ka nui o na mokupuni ma keia moana Pakifika. O ka ai noa oia ka hoomaka ana e pau ai ia mau kapu kahiko ma keia pae aina. Heaha hoi ke kumu o ka ai noa ana? Aole i akaka loa, aka, ua maopopo iki paha peneiia: Ua ike pinepine ko Hawaii nei i na haole e ai noa ana, aole nae i

Pehea i olelo ai o Kaahumanu i kona kukala ana i ka aina o ke'lii?

Heaha ka mea i oleloia no na kapu i malamaia maanei i ka wa kahiko?

make. A ua lohe pinepine ko Hawaii nei i na haole e olelo ana, he mea lapuwale ka ai kapu a he lapuwale no na kapu e ae i malamaia maanei. Eia kekahi, ua ai pinepine na wahine i ka ai kapu ma kahi malu, aole nae i make. Pela no hoi na kane, ai noa no ma kahi malu, aole i make. Eia hoi kekahi, ua loaa ka rama ma keia pae aina, a i ka wa i ona ai na 'lii i ka rama, malama ole lakou i na kapu. I ka wa i ona ai, aole i ole ka ai noa ana o na 'lii, aole nae i make i na 'kua. Nolaila paha i makau ole ai lakou i ka ai noa a me ka noa ana o na kapu a pau. A pau ka makau, wikiwiki na wahine alii e ai noa a e hoohuli i na 'lii a me na kanaka malaila, no ka mea, he mea luhi ia lakou a he mea kaumaha hoi ka ai kapu. A noa ka ai kapu, alaila, manao na 'lii a me na kanaka he lapuwale na kapu akua a pau, a haalele no lakou. Penei ka mooolelo no ka ai noa ana.

I ka la i make ai o Kamehameha, i ke ahiahi ana iho o ua la la, ai iho la ka wahine i ka niu, a ai pu no kekahi poe kane me na wahine. Ua kapaia keia ai noa ana, he kumakena, aole hoi i laha nui ka ai noa ia la.

A pau ke kumakena ana o na'lii ma Kailua, hoouna mai la o Kaahumanu a me Kalanimoku i na elele e kii mai ia Liholiho e hoi aku i Kailua; ua hookaawaleia'ku oia a e noho ana i Kawaihae no ka haumia o Kona. Aole i ae aku o Liholiho e hoi no ka aua ana o Kekuaokalani, o hoi aku auanei i Kailua, ai noa, no ka menemene o make i ka ai noa.

Heaha ke kumu o ka ai noa ana?
Owai ka poe wikiwiki e ai noa? a no ke aha hoi?

Hoouna hou mai la laua ia Eeka. Olelo aku la ia ia Liholiho, "I i mai nei ou kahu, e hoi oe." Ae aku la ia, a hele aku la io Kekuaokalani la e hoakaka, olelo aku la, "E hoi kaua." I mai la kela, "E noho no kaua, he ia no kai, a he ai no ko uka, a i kii hou mai ou kahu ia oe, he alo no he alo; makau wale ka make ma ka nahelehele." Hoole aku la o Liholiho, "Aole au e noho," ku ae la ia hele aku la a ee i ka waa, hoi aku la i Kailua. Ia la ke kukala ana o Kaahumanu i ka aina o ke 'lii a hooili pono aku nona, a pau ke kukala ana, nana ae la o Keopuolani ia Liholiho, a kuhikuhi kona lima i kona waha e ai noa, a hoino aku na kanaka ia ia. A i ke ahiahi ana ae o ua la la, ai noa o Kauikeaouli, na Keopuolani i hoai noa.

A i kekahi la ae hoolana mai la na 'lii me ke 'lii nui i Kawaihae, haipule hou ae la na 'lii a me na kanaka i Kawaihae, pau iho la na kanaka i ka ai kapu hou, ke noho nei no me ka haipule, me ka ona, me ka lealea, i Kawaihae. Ia manawa ku mai la kekahi moku no Farani, bapetisoia Kalanimoku e kekahi kahuna o ka Pope maluna o ia moku. A pau keia noho ana, hoi aku la o Liholiho i Kona a kapu iho la oia i ka heiau o ke akua ona ma Honokohau. A noa ae la ke kapu ana i ua heiau la, hoouna mai la Kaahumanu i ke kanaka, e hai i kona manao i ke 'lii. Olelo mai la ke 'lii, "Heaha kau olelo i hele mai nei?" Olelo mai la ke kanaka, "I hoounaia mai nei au e kou kahu e pale laui kou akua ke hiki i Kailua." Alaila.

kulou iho la ke 'lii a olelo aku ia i ke kanaka, "Ae." Hoouna aku la hoi ke 'lii i luna rama, a loaa mai la ka rama, o ka inu iho la no ia. Holoholo iho la o Liholiho ma ka moana o Kona maluna o ka waapa a hala na la elua me kona ona rama no. Ia mau la no makaukau na mea o ka ai noa, aole ke 'lii i ike i na mea e hoolakoia nei, ke hoopunini nei no ke 'lii i ka moana maluna o ka waapa. A i ke ahiahi o ka la alua, pohu loa ka makani, lulu iho la ka waapa, kiina mai la e na kahu ma na kaulua, hoeia'ku la a ku i Kailua. Hoolale aku la o Hoapiliwahine i ka ilio. Ike aku na kanaka i ka inu ana mai i ka rama me na kahu wahine, a i ke puhi pu i ka ipu paka, oia ka hoomaka ana o ka ai noa. Ia po no ai no i ka loko o ka ilio noa, o ka ai noa iho la no ia. Komo ke 'lii i ka hale lauhala, ono ae la i ka mea e ono ai, lalau ae no loaa, aole mea lako ole ia la, ua lako na mea kapu i ka hanaia. Hoolale ae la ia i mau wahi hale e noho ai. Ike pono iho la na kanaka i ka noa o ke kapu o ke 'lii a me ka ai noa.

Laweia'ku ka puaa ma na kuaaina e hanai i na makaainana wahine a me na kane, i kuikahi ai ka ai noa o ke aupuni. Hoounaia hoi kekahi kanaka ma Kauai e hai aku ia Kaumualii i ka ai noa o Liholiho, a ua ae mai no o Kaumualii e ai noa; a ua ai noa o Kauai a me Oahu a me Maui.

NO KE KAUA AI NOA ME KEKUAOKALANI MA KUAMOO

A lohe kekahi alii, ke keiki a ko Kamehameha

Owai ke'lii i hoopale aku i ka ai noa a hoopaakiki ma ka ai kapu?

kaikaina, o Kekuaokalani, ua ai noa ke 'lii nui, o Liholiho, huhu loa iho la keia alii ia Kaahumanu a me kona mau hoahanau a pau, i ka hoai noa ana a lakou i ke 'lii, a me ka noa ana o ke kapu alii o lakou. Nolaila ka huhu o keia 'lii, he make e kapu kona. Hookaawale oia a noho ma Kaawaloa no ka makau i ka ai noa. Mahuka aku la kekahi poe kahuna a me kekahi poe kaakaua mai o Liholiho aku a noho me Kekuaokalani. Hooikaika aku la lakou ia ia e hoopaakiki ma ka ai kapu. Penei lakou i olelo ai ia ia: "Aohe hala a na 'lii aia mamua, i nele ai lakou i ka aina ole, e like me keia hala." Haawi ae la lakou i ka aina no keia alii. Pela io no ka olelo a ko onei poe kahiko, "O ka haipule ka mea ku i ka moku, aka, o na'lii aia, he ilihune." No ia olelo a ka poe kahuna la, ea, hoopaakiki keia alii ma ka ai kapu a manao iho la e luku i ka poe ai noa.

Haunaele iho la ka aina ia mau la, nui na makaainana a me kekahi poe alii i manao mamuli lakou o Kekuaokalani, uuku na makaainana a me na 'lii i manao mamuli lakou o Liholiho.

No ia mea, hoounaia ka wahine a ko Kekuaokalani makuakane, o Piia kona inoa, i hoi mai o Kekuaokalani ma Kailua e ai noa ai, aka aole oia i hoi mai ma Kailua.

Nolaila, hoomahui iho la na makaainana ma o Kekuaokalani la, a kipi iho la kekahi kanaka no Hamakua i Hawaii, he kanaka kuaaina, o Kainapau kona inoa.

No ke aha kona hoopaakiki ana ma ka ai kapu?

Heaha ka mooolelo no ke kaua makaainana ma Hamakua?

A lohe na 'lii ma Kona i kela kipi ana, hoounaia kekahi kanaka mai o Liholiho aku o Kainapaunoakai, e nana i ua kaua la, a halawai lakou i Mahiki me ua kaua makaainana la. Pepehiia iho la o Kainapau wahi alii e Kainapau kuaaina a make loa. Elua kanaka o ke 'lii i make i ua kaua makaainana la.

A loheia ka make ana o na kanaka, alaila, ahaolelo iho la na 'lii e hele e kaua aku, e kokua no na kanaka i make ai. I mai o Kalanimoku, "Aole e pono ke kaua aku malaila, no ka mea, aia no ke kumu o ke kaua ma Kaawaloa, o Kekuaokalani, he pono ma Kaawaloa e kaua aku ai. O ke kaua ma Hamakua he lau ia no ka laau, o ke kumu ka'u e kii, a hina ke kumu, mae wale no ka lau."

Ae mai no na 'lii a me na kanaka i kana olelo. Alaila, hoounaia o Naihe ma laua o Hoapilikane e kii mua ia Kekuaokalani ma ke kii makamaka aku, i akaka ka hoi mai, aole e kaua, a i hoi ole mai, kaua no. A i ke'e ana o Naihe ma laua o Hoapili ma ka waapa, ee iho la o Keopuolani me kona hoouna ole ia e holo. Holo aku la lakou a pae ma Kaawaloa ia ahiahi, a halawai o Hoapili ma laua o Naihe me Kekuaokalani.

I aku la o Hoapili ia Kekuaokalani: "E, i kii mai nei au ia oe, nana mai nei au a, o oe no ke keiki a ko'u kaikuwahine, kii mai nei au

A ahaolelo na'lii e hele e kaua aku ma Hamakua, pehea i olelo ai o Kalanimoku?

Owai na mea i hoounaia e kii makamaka aku ia Kekuaokalani? a heaha hoi ka mooolelo no ia kii ana'ku?

ia oe, e hoi kaua i Kailua me ko keiki. No ka mea, ke kaua mai nei na makaainana, a ua hooili mai ka lakou kaua ana maluna ou, i ku mai ka lakou olelo i kou noho kaawale i kahi e, nolaila, e hoi kaua i Kailua, a noho pu ae me ko keiki, ea; aole e kau mai kela hewa maluna ou, ke hui pu oe me ko keiki a olelo pu ae me ia; a aia no ia oe kou ai noa a me ka ole."

I mai la o Kekuaokalani, "Ae, he hoi aku no ko'u, alia nae, a olelo pu maua me Manono, alaila, hoi aku au, aole au e ai noa." Alaila, pau ka olelo ana, hoi aku o Kekuaokalani imua me Manono, a hoi mai o Hoapili ma i ka hale o Naihe.

A ia po ana iho, kala mai la kekahi luna a Kekuaokalani i kona kanaka, e hoomakaukau i ko lakou auwaa iho, no ka holo ma Kailua e ai noa ai. Pela ke kala ana a ka luna ia po. Manao iho la o Hoapili ma, ua aeia mai ka lakou olelo. Aka, he hoopunipuni keia hana ana. Ia po no, koi mai la na kanaka e pepehi ia Keopuolani a me Hoapili, hoole o Kekuaokalani a pakele laua.

A i kakahiaka ana ae, hele mai o Kekuaokalani mai kona hale mai me kona kanaka, me ka pu ma ko lakou lima, a me ka pololu, a me ka ihoiho kukui, a me ke kamaa, a ku lalani mai la lakou ma ke alo o Hoapili ma, a puni. Alaila, maopopo iho la, ua makaukau mua lakou e kaua. Hele mai la o Kekuaokalani a noho iho la ma ke alo o Hoapili laua o Keopuolani.

Alaila, i mai la o Hoapili ia Kekuaokalani: "O ka hele keia o kakou?" Ae mai la no kela: "Ae." I hou aku o Hoapili, "Maluna kakou

o ka waa e holo ai." I mai no kela, "Mauka wau me na kanaka o'u, ua pau i ka pololi, mauka makou a kahi e kahu umu ai me na wahi kanaka, i ola." I hou mai o Hoapili, "Mai manao nui aku oe ia kanaka, o oe no a kau ae maluna o ka waa, holo ae kaua, na ia kanaka no ia e hele ae mauka, o oe no ka'u i kii mai nei." I mai no kela, "Aole au e holo makai, mauka no makou." Alaila, pane mai la o Keopuolani, "E, wehe hoi i ka piko la e ka hoahanau."

A pau keia olelo ana, hele aku la o Kekuaokalani mauka me na kanaka ona, a ee aku la hoi o Hoapili ma, ma ka waa, ma ke kaulua o Keopuolani, a ma ke kaukahi o Hoapili. A kauoha ae la o Naihe ia Hoapili, "E holo oe a Keauhou, e kali mai a hiki aku ke keiki a kaua, alaila holo aku." A lohe o Keopuolani i keia kauoha ana a Naihe, ee aku la o Keopuolani ma ko Hoapili waa, o ka holo loa aku la no ia a pae i Kailua. Halawai oia me kana keiki me ka waimaka helelei, a olelo mai ia ia, i mai la, "Mai ike ole oe ia'u, mai make au." Ninau mai o Kalanimoku, "Auhea o Kekuaokalani?" I aku la o Keopuolani, "Ai ae no mauka mai." Ninau hou aku la o Kalanimoku, "Pehea ka oukou kii ana?" I mai la o Keopuolani, "Ua pau ke kii hoahanau ana, kau wale aku no koe." Kena'ku o Keopuolani ia Kalanimoku, e kii e kaua ia Kekuaokalani, a ae mai no kela.

A ahiahi iho, haawi ka pu, a kakahiaka ae a aui ka la, hoonoho iho la o Kalanimoku i ke

kaua, a kakahiaka, hele aku o Kalanimoku me ke kaua. Hoonoho iho la oia i na waa kaua eiwa, papa aku la ia lakou, "E noho malie, mai walaau, e ikaika; e inu i na wai awaawa, e na pokii, mai hoi hope mai, imua aku no a make, aohe hope e hoi mai ai."

A lohe o Kekuaokalani i ko Kalanimoku hele ana'ku, hoouna mai la oia i poe kiu, a halawai ua mau kiu la me Kalanimoku ma Lekeleke, a ki mai ua poe kanaka kiu la i ka lakou pu, a ku kekahi mau kanaka o Kalanimoku a make. Hee iho la o Kalanimoku, a no ka uuku o ua poe kanaka kiu la aole i hee loa, a hahai aku o Kalanimoku i ua poe kanaka la a halawai me Kekuaokalani ma Kuamoo; o ke kaua iho la no ia.

A i ke ahiahi ana iho o ua la la, make iho la o Kekuaokalani me Manono kana wahine, no ka nui o kona aluia; ma ka waa mai kekahi pu, a mauka kekahi pu, poaiia oia a puni, make ai oia.

A hoi mai o Kalanimoku mai ke kaua mai, ahaolelo iho la na 'lii, a hoounaia o Hoapili e holo ma Waimea e kaua me kela kaua makaainana. Alaila, holo aku la oia me na kanaka ona, ma ka waa a pae ma Kawaihae, pii aku la a kaua ma Waimea, a pau ua makaainana la i ka lukuia. O ka lanakila loa keia o ke aupuni ai noa. Hoi o Hoapili ma i Kona, a ia mau la ke ku ana mai o na Misionari i holo mua mai ai mai Amerika mai.

NO KA HUNA ANA I NA IWI O KAMEHAMEHA.

Kukuluia kekahi hale no ko Kamehameha mau iwi, i mea e hoolilo ai ia ia i akua aumakua. A pau ka oihana o ia hale, kena aku la o Hoapili i kona kanaka, o Hoolulu kona inoa, e lawe i na iwi o Kamehameha ma kekahi aina, o Kaloko ka inoa. A kakahiaka ae, holo aku la o Hoapili ma laua o Keopuolani ma ka waa a hiki ma Kaloko. Alaila, huna iho la o Hoapili i na iwi o Kamehameha a nalo loa maloko o kekahi lua huna ma Kaloko paha.

He mea mau i ka wa kahiko e huna i na iwi o na'lii i alohaia, i ole e aihueia a hanaia i mea pana iole a hoomaewaewaia. A ua oleloia, "Aole e nalo na iwi o na'lii hewa." Huaiia no a hanaia i mea pana iole a i makau lawaia paha a hoomaewaewaia.

KE ANO O KA NOHO KAHIKO ANA.

Eia kekahi, *ua lilo ka aina i na 'lii wale no.* Aole i akaka ka manawa, aole no hoi i loheia ke alii nana i hoolilo ka aina no na 'lii wale no. Eia kekahi manao, na ka makaainana paha i haawi aku ka aina no na 'lii. No ka mea, ua loheia ke ano o ka noho ana o na 'lii, a me na kanaka o keia pae aina mai ka wa kahiko mai; ua hahai nui na kanaka a pau mamuli o na 'lii e noho ai, no ka hoopili mea ai, i loaa mai ka ai ia lakou. Pela no hoi na 'lii, ua hanai aku a nui na kanaka, i mea e kaua aku ai i ka aina no lakou. I ke kaua ana o kekahi alii me ke-

Heaha ka mooolelo no ka huna ana i ko Kamehameha mau iwi?

kahi alii, a lanakila kekahi maluna o kekahi, alaila, haawi aku ke alii i ka aina no kanaka, a i ka wa e huhu ai na 'lii i kanaka, o ke pai ae la no ia i ka aina o kanaka a hoi no ka aina i na 'lii, aole hoi i olelo wale aku na makaainana i na 'lii no ia hana ana a na 'lii pela.

Eia kekahi, i ka wa o kekahi alii ia ia Hawaii i ka wa kahiko, o Puiakalani kona inoa, ia manawa hoopii pinepine mai na makaainana i ua alii la, i hooponoponoia ko lakou aina e ua alii la. Alaila, molowa iho la ua alii la ia Hawaii, i aku la i na makaainana penei, "Ua molowa wau i ka aina, aole na'u e malama ka aina, penei ka pono, e malama oukou, e na makaainana, i ko oukou aina, a e malama no hoi au ma ko'u aina iho." Malama iho la na makaainana i ka aina, aole nae i liuliu, ike iho na makaainana ua pono ole ka aina ia lakou ke hooponopono, hoihoi hou aku la lakou i ka aina i ua alii la, nana no e malama hou. Pela paha i lilo loa ai ka aina i na 'lii.

Eia kekahi, i ka wa o kekahi alii o Hawaii, o Hakau kona inoa, olelo ino aku la ia i kekahi mau elemakule, ia Nunu ma laua o Kakohe, ukiuki iho la ua mau elemakule la, a haawi aku la i ka aina no Umi.

Eia kekahi, i ka wa o kekahi alii o Hawaii, o Kamaiole kona inoa, hana ino iho la kona kanaka, lawe wale i ka wahine a na makaainana i wahine kolohe wale no lakou, huhu nui ae la na makaainana a me ke kahuna o Paao, haawi ae la lakou i ka aina no Kalapana.

Eia kekahi, i ka wa o Lonoikamakahiki ke

alii o Hawaii, hoopunipuni o Lonoikamakahiki i na elemakule a haawi laua i ka aina no Umiokalani.

He nui no na mea e ae i hanaia e like me keia.

Eia kekahi, he kaua pinepine i ka wa kahiko, makau na makaainana o lukuia lakou, makemake nui lakou i alii i lanakila lakou. A i ka wa e lanakila ai ua alii la, makau ae la na kanaka ia ia, a hoomana aku la i ua alii la e like me ka hoomana akua. No keia hoopili wale ana o kanaka mamuli o na 'lii, nui na kahu o na 'lii, nui na aikane, nui na keiki hookama, nui na kane, nui na aipuupuu, nui na kahu akua, nui na punahele, nui na wahine, nui na puali a me na koa ona. No keia mea, ike iho la ke alii ua lako ia, noho hookaumaha iho la me ka hookakauha maluna o kanaka a me ka pepehi aku i kanaka a me ka hana ino aku, a moe iho la ke poo o na kanaka ma na wawae o na 'lii; o na olelo pono a me na olelo ino a na 'lii e olelo aku ai, malaila wale aku no na kanaka.

Ma keia mea paha i lilo ai ka aina no na 'lii wale no, a no ka naaupo o na kanaka ka nui i lilo loa ai ka aina no na 'lii wale no a pau.

Eia kekahi ano o ka noho kahiko ana, *o ke kaumaha loa i na kapu.* O ke kapu o ke alii a me ke kapu o ke kahuna, ua like keia mau hewa me ka moonihoawa.

Ina e pii ke aka o ke kanaka maluna o ke alii, make no ke kanaka nona ke aka; ina aahu ke kanaka i ko ke alii kapa, a hume i ko ke alii malo paha, e make no ia. Ina e pii ke

kanaka i ko ke alii pa hale, make no ia; i komo ke kanaka i ko ke alii moena laa, make no ia. Ina i pii ke kanaka i ko ke alii hale, make no ia; ina e ku ke kanaka i ka anoho ana o ko ke alii ipuwai auau, a me ka anoho ana o kona kapa a me kona malo, make no ia. Ina ku ke kanaka i ka hea mele ana o ko ke alii inoa make no ia; ina i hele ke kanaka malalo o ka malu o ka hale o ke alii me ke poo hamo palolo, a me ka lei paha, a me ke poo pulu paha, a me ka aahu kapa paha, make no ia. Ua nui loa ko ke alii mau mea make, aole e pau i ka hoakakaia, no ka mea, ua lilo ke alii i mea nui maluna o na kanaka, no ia mea, hookiekie loa na 'lii maluna o kanaka.

Eia hoi ko ke kahuna hewa nui, ina i manao ke kahuna e kukulu ia i heiau, hoopii aku oia i ke alii, a na ke alii e kena mai na makaainana, na ka makaainana e hana a paa, a kapu iho la ke alii me ke kahuna, a i ka la e pii ai ka hakuohia, make no kekahi kanaka i mea e mana ai ua kii ohia la.

A i ke kau ana o ka mohai i ka lele, make kahi poe kanaka, a kau pu ia me ka puaa, a make kahi kanaka i ke kapapaulua ana, a make no kahi kanaka ma kahi oihana e ae na ke kahuna.

Ina i lawehala kahi kanaka, make no ia; ina he kanaka aia, make no ia; ina i hele kahi kanaka e moe me kana wahine i ka la kapu, make no ia; ina walaau ke kanaka i ke aha,

Heaha ko ke alii mau mea make i ka wa kahiko?

make no ia; ina i ai ka wahine i ka puaa paha, i ka niu paha, he maia paha, he ulua paha, he ia ula paha, make no ia; ina i holo ka wahine ma ka waa i ka la kapu, make no ia. He nui no na mea make e ae a ke kahuna, aole e pau ke koakakaia.

Eia kekahi, o ka hookaumaha o ke kahuna i na makaainana. Ina i kukulu ka heiau, na ka makaainana e hana ka papohaku a me ka laau a me ke kukulu, a me ke ako, a me ka hookupu aku i waiwai no ka heiau, i puaa, i niu, i maia, i oloa, i ia ula, i pai ai, i moa, a ia mea aku, ia mea aku. Nana ae la ke kahuna i ke alii, i ae la, "I kanaka na ke akua," ae mai ke alii—"I aina no ke akua," ae mai ke alii—"I hale no ke akua," ae mai ke alii. Alaila, i hou ae la ke kahuna i ke alii, "I puaa kau na ke akua, o ka uha na ke akua, ke poo na ke akua, o ka ia kahi na ke akua, o ka ia mua na ke akua," ae mai ke alii.

Alaila, olelo hou ke kahuna, "E kapu ka aina o ke kahuna, aole auhau, e kapu ka wahine a ke kahuna, aole moeia, e kapu ka hale o ke kahuna, aole komo wale ia, e maluhia na mea a pau a ke kahuna." Pela ke kahuna e olelo ai i ke alii.

He nui na mea kaumaha e ae a ke kahuna, aole e pau i ka hoakakaia. No ka mea, ua like pu no ke kahuna me ke alii; o laua no na mea nui maluna o na makaainana, aohe mea nui e ae.

Heaha na mea kaumaha a ke kahuna?
Heaha ko ke kahuna mau mea make?

Eia kekahi mea kaumaha, o ke kapu o na kii. He laau ke kii no na kanaka, a me na 'lii. Ina he laau ohia ke kii o kekahi, kapu ia kanaka i ka ohia. Ina he ulu ke kii o kekahi, kapu no ia i ka ulu. Pela ke kapu ana i na laau a pau ke hanaia i kii akua no na kanaka, a pela no i na ai. Ina he kalo ke kii o kekahi, kapu no ia i ke kalo. Pela no na mea ai a pau ke hanaia i akua.

He manu ke kii o kekahi, a ina he moa, kapu ia i ka moa. Pela no na manu a pau ke hanaia i akua. He holoholona ke kii o kekahi, a ina he puaa, kapu ia i ka puaa. Pela no na holoholona a pau ke lilo i akua. He pohaku ke kii o kekahi, kapu ia, aole e noho i ka pohaku. He ia ke kii o kekahi, a ina he mano, kapu ia i ka mano. Pela no na ia a pau a pela no ka hoolilo ana i na mea a pau o ka lani a me ko ka honua, a me na iwi a pau o kanaka i akua. Pela ka hihia a me ka popilikia a me ke kaumaha ma na kapu he nui loa, pau ole i ka haiia'ku.

Eia kahi kaumaha nui e ae, o ka ai kapu ana. Ua kaumaha ke kane, a ua kaumaha no hoi ka wahine. Eia ka mea i kaumaha ai. Ina i lawe ke kane i wahine nana a hoao laua, kukulu ke kane i hale mua nona, a kukulu no hoi i hale mua no kona akua. Alaila, kukulu i hale no kana wahine, a malaila laua e moe pu ai, a kukulu hou i hale aina no kana wahine, a kukulu hou i hale kuku no kana wahine, aha ana hale e kukulu ai, oia ke kaumaha o ke kane.

Pehea ke kapu o na kii?

Eia keia kaumaha o ke kane, o kona pii ana i ka ai, a hoi mai, kahu umu oia i ai na kana wahine a kalua kana ai, alaila, kahu oia i kana umu iho a kalua kana ai, alaila, huai oia i ka umu a kana wahine a kui i kana ai, alaila, huai oia i kana umu iho. Ai no ke kane ma ka mua, ai no ka wahine ma ka hale, aole laua e ai pu, o pepehiia laua no ka ai noa pu ana i ka hale. Eia ke kapu i haalele mua ia no kona kaumaha, a pau pu me ia na kapu kahiko a pau i ka haaleleia.

Eia kekahi ano o ka noho kahiko ana, *ua hookaumahaia na makaainana e hana pinepine no na 'lii a e hookupu i kela mea waiwai keia mea waiwai.* Ua kaumaha no ke oki puaa o na 'lii a me ka ohi ai a me ke kii wale o na 'lii i na mea maikai a ka makaainana, a me ka hoopea wale o ka poe koikoi i ka poe liilii. Hana no ke kanaka no ke alii i kela manawa i keia manawa, hana no i kela hana kaumaha keia hana kaumaha, a hookupu i kela mea i keia mea e like me ko ke alii makemake. O ke ano keia o ka wa kahiko aole no hoi i pau.

Eia no hoi kekahi hewa o ka noho kahiko ana, *ua puni na 'lii a me na kanaka i na hana lealea a me na hana ino loa.* Penei ka hana ana: i ka makahiki e mokomoko no na kanaka a me na 'lii a me ka wahine a me kamalii, a ua eha loa kekahi poe ma ia lealea ana.

Eia kekahi lealea, o ke kaua paani, he hau

Pehea ke kaumaha o ka ai kapu?

Pehea i hookaumahaia'i na makaainana e na 'lii i ka wa kahiko?

ka ihe e kaua ai, he auhau kekahi ihe, he kaua pohaku kekahi, he kaua huanoni kekahi, he kaua ipu kekahi; ua eha loa kekahi poe kanaka i keia kaua, a ua make loa kekahi.

Eia kekahi lealea, o ka hakookoo a me ka loulou a me ka hanuhanu a me ka uma; ua eha kekahi kanaka i keia hana ana.

Eia kekahi mau lealea, he mau lealea ku pono i ka moekolohe; he papuhene i ka po, a me ka ume i ka po, a me ke kilu i ka po, a me ka paani i ka po, a me ka uhauha i ka po, a me na mea like he nui wale, he mau mea e inoino loa ai ka noho ana.

Eia kekahi mau lealea, o ka heeholua, o ka heenalu, o ka lelekawa, o ka hula, o ka piliwaiwai, o ka maika, o ka lelekoali, o ka lelepinau, o ke kulakulai ma ke kai, o ke komokomo ana, o ka pehu ma ka hale. Aole e pau na hana lealea i ka haiia'ku. Lilo na 'lii a me na kanaka ma ia mau hana a make kekahi poe malaila, a eha loa kekahi poe, a pololi kekahi poe no ka lilo i ka lealea, aole i mahiai ka aina, a inoino, pelapela, hilahila ole ka noho ana, aole e pau ka ino i ka haiia'ku. Poho pu na 'lii a me na kanaka iloko o ka loko pilau, haahaa loa lakou, kiekie na holoholona maluna.

Eia kekahi hewa o ka wa kahiko, *o ke kaua pinepine*. Ua haiia ke kaua ana o Kamehameha, a ina i haiia ke kaua ana o na 'lii mamua o Kamehameha, aole loa e pau. Kaua na 'lii o

Heaha na hana lealea a me na hana ino o na 'lii a me na kanaka i ka wa kahiko? a pehea i poino ai lakou ma ia mau hana?

Kauai, kaua na 'lii Oahu, kaua na 'lii o Maui, kaua na 'lii o Hawaii, he kaua mau no. Okoa ke alii ma kekahi aina, a okoa ke alii ma kekahi aina, nolaila, hakaka mau na 'lii, he ku e aku a he ku e mai, he hana ino aku a he hana ino mai, he kaua aku a he kaua mai. Aole i ike lakou i ka pono i haiia mai maloko o ka olelo a ke Akua, o ka hoomanawanui, ka lokomaikai, a me ke aloha ia hai.

Nui na hewa e ae o ka wa kahiko, o ka umi kamalii, o ka noho ana o na kane he nui i ka wahine hookahi, a me na wahine he nui i ke kane hookahi, o ke kumakena, o ka pepehi kanaka, o ka naauaua, o ke kanu e ana i ka elemakule a me ka luwahine aole i make, o ka pepehi mua e i ka lawehala, o ka powa, a me na mea like he nui wale. Aole i like ia wa me keia wa. I keia wa hele io no ka elemakule a moe ma ke ala, a hele ka luwahine a moe ma ke ala.

Auhea oe, e ka mea e heluhelu ana, ke ike nei oe i ke ano o ka noho kahiko ana o keia pae aina, ua paapu ka aina i ka poeleele, a me ka lapuwale, a me ka ino, a me ke kaumaha, a me ka eha, a me ka make. He lua meki, he lua pouli, he lua piha i na mea pelapela a pau, he lua make, he lua ahi aa mau loa, malaila kahi i noho ai ko Hawaii a pau i ka wa kahiko! I keia manawa, ua puka mai ka malamalama, aka, ua makemake kekahi poe i ka pouli, no ka mea, ua hewa ka lakou hana ana. Mahea e huli nei ko kakou alo, mamua anei i ke ao? mahope paha i ka po?

Pehea ke kaua pinepine ana i ka wa kahiko?
Heaha kekahi mau hewa e ae o ka wa kahiko?

NO KA WAHIE ALA.

I ka hiku o ko Kamehameha makahiki i noho ai ma Oahu, mahope iho o kona holo ana mai Hawaii aku ma ka Peleleu, ia wa ka loaa ana o ka wahie ala. Na na haole kuai i hai mai ia Kamehameha, i ka i ana mai, o ka wahie ala ka mea e waiwai ai kanaka a me na 'lii. Kena aku la o Kamehameha i kona mau kanaka a me kekahi alii paha e pii ma ka nahelehele Oahu e imi i ka laau ala. Pii aku la lakou e imi, a loaa io no ka laau ala. A ike paha o Kamehameha he laau waiwai nui ia, hoomalu iho la o Kamehameha nana wale no e kuai ka wahie ala.

A hala na makahiki elua, ma ia hope iho, alaila, hoi o Kamehameha ma Hawaii, ua kapaia kela hoi ana, o Kaniaukani, a hiki o Kamehameha i Kona ma Hawaii. Pii aku la na makaainana a pau o Kona i ka laau ala, a kuai aku o Kamehameha i ua laau ala la me na haole, no ka mea, ua holo pu mai o Kamehameha me na haole kuai, mai Oahu mai.

A hala na makahiki eha o Kamehameha i noho ai ma Hawaii, lohe ae la o Kamehameha, ua hiki ae na haole no Rusia mai i Oahu, me ka olelo ana, e lilo Oahu i aina no lakou; hoouna aku la o Kamehameha ia Kalanimoku a me Ulumeheihei a me Naihe a me Kaikioewa a me Kaoleioku a me Keeaumoku a me na kanaka he nui, e kii aku e kaua me ua poe haole la.

Inahea ka ike mua ana i ka waiwai o ka wahie ala?
Heaha ka mooolelo no ke kua laau ala?
Heaha ka mooolelo no ka hookuke ana i ko Rusia poe?

Holo aku la lakou a hiki i Oahu, hookuke aku la i ua poe haole la, alaila, kukulu iho la o Kalanimoku ma, i ka pa kaua ma Honolulu i Oahu. Alaila, kua laau ala o Kalanimoku i Oahu, a me na 'lii, a kuai i lole no lakou, a nui ko lakou waiwai ma Oahu; a kuai no hoi o Kamehameha ma Hawaii i moku nona, o Kalaholile ka inoa o kona moku.

Alaila, maopopo iho la he mea waiwai nui ka laau ala, a hoomalu iho la o Kamehameha, aole e kuai na 'lii i ka laau ala, nana wale no e kuai. Ehiku makahiki o Kamehameha i noho ai ma Hawaii a kuai oia i ka laau ala ia mau makahiki. Make iho la ia ma Kailua i Kona, Mei 8, 1819 ka make ana. Kuaia ka laau ala i kona mau makahiki, kuaia hoi i ke kau ia Liholiho, a kuaia kekahi i ke kau ia Kauikeaouli, a ua pau loa no ia, o ka laau liilii ala ole wale no koe.

NO NA HAOLE I HIKI MAI I HAWAII NEI.

He lehulehu ke ano o na haole i hiki mai i Hawaii nei. He poe makee aina kekahi poe, he poe makee waiwai kekahi poe, he poe puni lealea kekahi poe, a he poe noho malie kekahi poe i holo mai e ukuhi wai a loaa ka ai i ola. Holo mai na haole o kela ano keia ano, kela ili keia ili, he waiwai a he ilihune. Ua kanaha na makahiki i holo mai ai na haole mamua o ka hiki ana mai o ka ke Akua olelo. Lohi loa ka Iesu poe i ka hoolaha mai i kana olelo mai-

Pehea ke ano o na haoli i hiki mai i Hawaii nei?
Heaha ka mea i oleloia no ka hakalia o ko Iesu poe i ka hoolaha ana i kana olelo?

kai! Hiki e mai ka poe imi aina, hiki e mai ka poe imi waiwai, hiki e mai ka poe puni lealea, hiki e mai na haole o kela ano keia ano, a mahope na lunaolelo a Iesu. He hewa nui keia hakalia o lakou, a he hewa nui paha ko ka poe haipule o Hawaii nei i ko lakou holo ole aku i na moku pouli o keia moana. Ua tausani paha na holokahiki no Hawaii aku, aka, aole i holo ka poe pono e lawe aku i ka Iesu olelo.

NO KA HOOKAAWALE ANA O KE AKUA I KE ALA NO NA MISIONARI E HIKI MAI AI.

Mamua loa, nui na aupuni ma keia pae aina, a ku e aku kekahi alii i kekahi alii, aole i maluhia ka aina no ke kaua pinepine. Mahope iho, huiia na aupuni a pau i aupuni hookahi malalo iho o Kamehameha. Ina i hiki mai na misionari i ka wa i nui ai na aupuni, aole no i maluhia lakou ia manawa, no ka mea, ina i noho lakou me kekahi alii, hoohuoi paha kekahi alii e ae i ua alii la, a kaua mai no. A ina i hiki no i na kumu ke noho mai, aole i holo lea ka olelo maikai, no ke ku e o kekahi aupuni i kekahi aupuni. Nolaila, manao e ke Akua mamua a hana mai oia i hui ae na aupuni a pau o keia pae aina i aupuni hookahi. I ko Kamehameha kaua ana, kaua oia i lanakila a loaa ka aina nona, oia wale no kona manao, aole i manao oia e hooko ana ke Akua ma o na la, i kona makemake. Aka, na ke Akua mai no ka lanakila ana o Kamehameha, i hui keia pae aina a pau i aupuni hookahi, a pela e maluhia ai ka poe misionari ke hiki mai, a holo lea hoi ka olelo mai Hawaii a Kauai.

Eia kekahi, o ka hoopau ana i na kapu kahiko a me na oihana wahahee. I ka wa i hoopau ai na 'lii i na kapu kahiko a me na oihana lapuwale, hana no lakou no ko lakou manao wale iho no, no ko lakou luhi i kela mau mea, a no ko lakou makemake i noa loa na lealea a pau, a me na hana uhauha a pau. He manao hewa ko na 'lii, aole loa he manao pono iki. Aole i hoopau lakou i na kapu kahiko, no ko lakou ike ana ia Iehova, aole no hoi no ko lakou manao i ka pono, aole oia ke kumu i hoopau ai lakou; aka, no ka puni lealea no a no ko lakou luhi i ke kaumaha. He hoomolowa maoli no a me ka puni lealea, oia ke kumu o ko lakou hoopau ana i na oihana kahiko. Aka, ua hooko ke Akua ma o lakou la i kona makemake, i kaawale e na mea hihia mamua o ka hiki ana mai o na misionari.

A make o Kekuaokalani ma ke kaua, pau loa iho la na 'lii a me kanaka i ka ainoa, kuipaluia na akua kii, hoopauia na kapu o na akua wahahee a me na kapu o na 'lii. Manomano ka hikiwawe o ka pau koke ana o keia mau hihia nui o Hawaii nei! A hiki mai la na misionari a ke Akua i hoouna mai ai, ua hoopau e no oia i ko Hawaii nei hihia, i ko lakou wa ma ka moana. Manomano ka lokomaikai o ke Akua i kona poe kanaka, i kona wawahi mua ana mai i keia mau pa paa o Hawaii nei, i mea e kulanalana ole ai na misionari ana i hoouna mai ai? Na ke Akua i hoomakaukau i alanui no

Pehea i hookaawale ai ke Akua i ke alanui e hiki mai ai na misionari?

lakou e hiki mai ai. Kupanaha loa ka hikiwawe o ka ke Akua hoohiolo ana mai i ko Hawaii nei mau kapu. Ua like me ka Iesu olelo ana: "Ua ike au ia Satana e haule ana e like me ka uwila mai ka lani mai." I mai la no hoi o Paulo, "Ua weheia mai no'u he puka nui, ua hamama loa." Pela ko ke Akua hoohiolo ana ia Satana, a me kona wehe ana i puka nui imua o na misionari ma Hawaii nei.

NO KA EMI ANA O NA KANAKA O HAWAII NEI.

I ka manawa kahiko ua nui loa na kanaka. He paapu ka aina i kanaka i kela manawa, a i ka wa i hiki mai ai na misionari ua hapa mai na kanaka. Eia na mea i emi ai:

1 I ke kaua ana o na' lii i ka wa mamua, i ka wa aole i lilo na aina i aupuni hookahi, nui loa ka poe i luku wale ia. Oia kekahi mea i nele ai ka aina i kanaka.

2 He mai nui loa mamua aku nei, he mai ahulau. I ka wa i noho ai o Kamehameha ma Oahu ka hiki ana o ia mai nui. Nui e ka poe i make i ka mai, aole nui ka poe mai ole. Nolaila, aole i malama pono ia ka mea mai. Ikaika no kekahi kanaka, aole ona mai iki i kakahiaka, ahiahi make no. Hele aku kekahi e kanu i kekahi loaa ka mai, make e no, aole hoi hou i ka hale. Ua nui no na kupapau i waiho wale ia, aole mea nana e kanu aku. Mai papapau pu na kanaka i ka make ia mai

Heaha na mea i hapa ai na kanaka o Hawaii nei?
Heaha ka mea i oleloia no ke kaua ana? no ka mai ahulau? no ka umikamalii? a no ka mai moe kolohe?

ahulau. Ua kapaia ka inoa o kela mai, he kaokuu. O kela mai kekahi mea e uuku ai na kanaka o keia wa.

3 O ka umikamalii kekahi mea e nele ai ka aina i kanaka. He mea nui loa ia, a he mea kupanaha loa. Aole paha aina e like ai. Umi wale ka wahine i kana keiki iho. I ka wa e hapai ana kekahi, a pepehi maoli kekahi. Manao no ka wahine, he mea kaumaha ke keiki, a makau hoi o hiki ole ia ia ke hele ma ka lealea a me ka paani, a makau kekahi o ino ke kino i ka hanau pinepine ana, nolaila, hoopaakiki iho la lakou i ko lakou naau a pepehi iho la i na keiki a lakou me ke aloha ole aku ia lakou. No ka moe kolohe kekahi pepehi ana, no ka huhu o ke kane kekahi.

4 Eia ka mea nui o na mea a pau, ka mea e neoneo ai ka aina i kanaka ole, o ka mai a ka poe wahine i loaa'i i ko lakou kipa ana i na moku haole e kolohe ai. Oia ka luapau o Hawaii nei! Oia ka mea e ino ai ke kino, oia ka mea e nawaliwali ai na keiki, oia ka mea e mehameha ai na alanui, a o ka neoneo loa koe ke pau ole ua mai la. Ua hoolahaia'e la ka mai a ua puni ka aina. Ina i loaa i ka makua, pipili no i ke keiki a me ka moopuna, a pela aku no a hiki i ke ku kahi a me ke ku lua o ka poe e moe kolohe ana. He mea uuku loa ke kaua a me ka umikamalii a me ka mai ahulau, he mea nui e aku keia mai moe kolohe. O ko Hawaii enemi nui no ia e luku mau ana i ke kino a me ka uhane o kanaka.

NO KA HIKI ANA MAI O NA MISIONARI.

I ka pau ana ae o ke kaua ma Kuamoo, ma ia hope iho, hiki mai na misionari i holo mua mai mai Amerika mai. Maraki 30, 1320, ka hiki ana mai, ma Kawaihae ko lakou hiki mua ana mai, a ma Kailua no i Kona; o Liholiho ke alii.

A hiki mai lakou i Kailua a halawai me Liholiho, aole lakou i hoolei mua i ka lakou ukana mauka me ka lohe mua ole o na 'lii nona ka aina, e like me na haole e ae ka hoolei malu i ko lakou mau ukana mauka. Aka, ua hoakaka mua lakou ia Liholiho, i ko lakou noho a me ka ole. A pau ko Liholiho kanalua ana, ae mai no ia e noho lakou mauka; a akaka maikai ka olelo ana, alaila, lele lakou iuka me ko lakou ukana. He mau kanaka maoli kekahi i holo pu mai me lakou, o Humehume ma.

A lele iuka, a hele ae la lakou e makaikai a hiki i Oneo a kipa i na hale o Keopuolani, e noho ana no ia, wikiwiki e mai la kekahi holo kahiki mamua, mawaho o kahua hale, i mai la, "He kapu kahi o ke alii?" hoole aku la na kanaka, "Aole." Komo mai la hoi lakou, a i mai la hoi ua holokahiki la, "He poe kahuna keia no ke Akua kiekie loa, i holo mai e hai ia kakou i ka inoa o ka mea nana i hana ka lani a me ka honua." No keia olelo ana i hai aku ai imua o na 'lii a me na kanaka, ea, ua kapaia'ku

I ka manawa hea i hiki mai ai ka poe misionari mua?

Pehea ka olelo e ana me ke alii mamua o ka lele ana iuka?

Pehea i hana ai kekahi kanaka maoli i holo pu mai me na misionari, a pehea i kapaia'ku ai oia?

ia o Maoi. Eia kekahi olelo a ua holokahiki la, "A mahope aku, alaila, e hiki mai ka la nui." Manao iho la na 'lii a me na kanaka, e nui paha auanei ka la, o ka la maoli ka lakou i manao ai e nui.

I ko lakou lele ana ae i kaha one o Kaiakeakua, muimui aku la na kanaka a me na wahine e makaikai, a i ka hele ana o na haole i kahi o na 'lii, hahai aku la na kanaka a me na wahine a kiei malalo o ka papale o na haole, aole lakou e huhu iki mai. Kahaha aku la na kanaka, i aku la, "He keokeo no ka! ka lakou wahine, a he papale ooma ka! aole ka hoi e like me ke poo kikihi o kane, poopoo hoi na maka iloko lilo, oeoe hoi ka ai, he maikai no nae ke nana'ku." No ka loloa o ka ai a me ka oeoe o ka papale, kapa aku na kanaka ia lakou, "Ai-oeoe."

Noho kekahi misionari, o Mi Kakina, ma Kailua; holo aku o Mi Binamu a me kekahi poe kumu a noho i Oahu, a holo aku Mi Wine a me Keiki a noho ma Kauai. Pela lakou i noho ai.

Nui loa ke kuhi hewa ana o na kanaka i ka wa i lohe mua ai i ka olelo a ke Akua. A lohe na kanaka, aia ke Akua i ka lani, o Iehova, o ke Keiki o Iesu, a o ka Uhane Hemolele, alaila, kamailio iho la na kanaka me ke kuhi hewa loa peneiia: "Iehova, o Kane no ia, o ka Uhane, o Kanaloa no ia, a o ke Keiki o Iesu, o Maui no

Pe' ea i makaikai ai na kanaka i na misionari? pehea 'ko kanaka kahaha ana, a me ke kapa ana'ku ia lakou?
Ma na wahi hea i noho ai na misionari mua?

ia." Pela lakou i kuhi hewa ai me ka naaupo loa. I ka wa i ai ai na misionari, hele aku la na kanaka a me na wahine a ike aku la i ka moe ana iho o na maka e pule, hookani aku la na kanaka penei: "E aha la ka poe haole i moe iho la na maka?" Akoakoa ae la, a i ae la kekahi poe, "E anaana ana ia kakou." Pela i kuhi hewa ai lakou i kela hana keia hana, no ka mea, ua naaupo loa ia manawa.

NO KA NOHO ANA O LIHOLIHO.

Ohi mai o Liholiho i poe punahele nana, he poe akamai i ka malimali kekahi, a he poe kanaka malimali ole kekahi, a no ko lakou inu ana i ka rama, lilo no lakou a pau i poe malimali a me ke noi, aole e hiki ia lakou ke alakai i ke alii ma ka pono.

A inu iho la kekahi kanaka i olelo mai ai i ka pono a ke Akua, o Paulalii ka inoa, a lilo iho la kana olelo i mea ole.

Holo o Liholiho i Maui a ma Hilo a hoi no i Kona a hala ia makahiki ma Kona, oia ka makahiki mua o kona noho alii ana ma kona aupuni. Alaila, holo o Liholiho i Maui a me na 'lii a me kanaka a pae ma Lahaina, mailaila aku a Wailuku, a hala kekahi mau malama, hoi hou mai oia ma Lahaina. Alaila, hula iho la kahi poe alii a me kanaka. A mahope iho holo aku ma Oahu, a hiki ma Oahu, hoowalewale

Pehea i kuhi hewa ai na kanaka i na misionari, i ka lakou olelo a me ka lakou pule?

Pehea ke ano o na punahele a Liholiho i ohi ai?

Pehea i hoowalewale ai na haole ia Liholiho? a ma na hewa aha i lilo ai oia?

nui mai na haole ia ia i ka inu rama. Ona iho la o Liholiho i ka rama a lilo loa iho la ka rama i wai auau maoli nona i na la a pau.

A i ka wa i ona ai o Liholiho, haawi mai na haole i ka lole a aie iho la o Liholiho i ka lole a haawi ae la no na punahele ana a me na 'lii ona, hookahi punahele hookahi kukaa. A pela no ko na 'lii haawi ana, a o na kanaka ona, paumi ka apa o kahi, palima o kahi, palua o kahi, a nui no hoi na moku i aieia e Liholiho.

Hoopapau loa iho la ke alii ma ka aie a nui loa iho la ka luhi o na makaainana i ka pii ana e kua i ka wahie ala. Pau loa na makaainana a me na aialo no hoi a me kahi poe alii i ka pii iuka e kua laau ala. Loihi loa ka noho ana o na kanaka mauka i ke kua laau, a nui na kanaka i make ma ka mauna, no ka mea, ua nui na puoa ke nana'ku.

Ua hooikaika na makaainana i ke kua laau, i pau ka aie, aole loa i pau, no ka mea, ua hooikaika nui na punahele a ke alii i nui ka aie, me ka i ana'e, "E aie kakou, i luhi na 'lii a me ka makaainana, no ka mea, aole kakou i i aku ia lakou." Pela ka olelo ino a kona kanaka.

Nolaila, nui loa ka aie ana, aole e pau i ka ukuia a hiki loa mai i keia wa, a hui pu hou me keia aie, a ua lilo ka aie i mu nana e ai Hawaii nei a pau. Ua maopopo, he akuahanai ka rama a he moonihoawa ka aie. E like me ka liona uwo, pela no ka aie ma Hawaii nei. Aloha ino i na makaainana, no ka mea, na lakou e

Pehea i hoopapapau loa ai ke alii ma ka aie?
Heaha ka waiwai i imiia i mea e hookaa aku ai i ka aie?

imi ka uku o ka aie, aka, o ka poe nana i aie, aole loa lakou e uku.

Mai ia Liholiho mai ke kaumaha ana o keia hewa a hiki mai nei i keia la. Eia ka mea e kaumaha loa ai, olelo mai na 'lii i wahie no ka aie, pii no na makaainana i ka wahie ala; alaila, aie hou no na 'lii, a ua pau ka wahie ala, aole i pau ka aie. Olelo mai no na 'lii i na makaainana i kala a me ke kapu mai no i ka moku aole e kuai na makaainana, a imi no na makaainana i kala, a aie hou no na 'lii, ua kokoke e pau ke kala, aole e launa iho ka aie, aole e loaa ka na 'lii i ka aie, aka, o ka makaainana wale no.

A noho uhauha iho la o Liholiho ma Oahu me ka inu rama a me ka aie, a hala ka makahiki hookahi, mai iho la oia. I mai na kahuna lapaau haole penei: "Mai inu oe i ka rama, he mea make, he mea pau no ke ake." I kona lohe ana i ka lakou olelo, hoopapau loa oia i ka inu i ka rama, a holo oia ma Kauai. Lilo ka wahine a Kaumualii ia ia a hoi mai oia i Oahu. Mahope iho, pepehi oia i kahi kanaka no ka moe ana i kana wahine.

A i kona noho ana ma Puuloa i Oahu, hele aku kekahi misionari, o Binamu ka inoa, e hoohuli ia ia ma ka pono, e malama i ke Akua i pomaikai ai oia ma kona aupuni a i ola hoi ko-

Pehea ka hoomau ana o ka aie a hiki i neia manawa? a pehea hoi ke kaumaha loa o ia mea?

A loaa ia Liholiho ka mai no ka inu rama, pehea i olelo ai na kahuna lapaau haole ia ia? a pehea iho la oia?

I ka wa e noho ana o Liholiho i Puuloa, pehea i olelo ai o Binamu ia ia? a pehea oia i hoopanee ai i ka mihi?

na uhane. Olelo mai oia me ka hoohiki pono ole, i mai la: "Elima o'u makahiki i koe, alaila, huli au i kanaka maikai." Aole i ae mai ke Akua i kona manao.

A i ke kolu o ko Liholiho makahiki ma Oahu, hana iho la ia i hookahakaha no kana poe wahine. Elima ana wahine, o Kamamalu, o Auhea, o Kinau, o Pauahi, a o Kekauonohi.

Pupuhiia iho la ka hua o kahi wahine i ke ahi, no ka hoomaunauna i ka waiwai.

Ia manawa, ua ku mai kekahi poe misionari hou, Aperila 27, 1823, ke ku ana mai, o ka lua ia o ka holo ana mai. A hala ia makahiki, holo mai o Keopuolani i Maui, a lawe pu mai oia i elua Misionari, o Mi Tuata a o Mi Rikadi. A pae o Keopuolani ma Lahaina, a ma ia hope iho, mai iho la oia, a holo mai Liholiho mai Oahu mai e ike i kona mai. Make iho la oia i i ka malama o Sepetemaba, a ma ia hope iho, holo o Liholiho ma Wailuku a hoi mai no ma Lahaina. A i kona noho ana ma Kaluaokiha i Lahaina, hai mai la oia i na 'lii i kona holo i kahiki.

Penei ka hana ana a Liholiho, o ka ona wale no kona ano mau ma na la a pau o kona noho alii ana. Penei ka hana ana a kona kanaka, nana ae la lakou a ona o Liholiho i ka rama, i ae la lakou, e ola auanei ka hune, nonoi ae

Owai na wahine a Liholiho?

I ka manawa hea i ku mai ai kekahi poe misionari hou, o ka lua o ka holo ana mai?

Ma ia hope iho, owai kekahi alii nui i make?

Mahea o Liholiho i kana olelo ana e holo i kahiki?

Pehea ke ano mau o Liholiho a me kona aupuni?

la kela kanaka keia kanaka ona i kela mea keia mea a lakou i makemake ai a ae koke mai o Liholiho.

E ola ana no ka poe nona ka aina, aole i make, pau ae la lakou i ke paiia me ka hewa ole, a me ka nele ole ma ka auhau ana. A ike ae la kona kanaka, ua nui ka lole o na haole, koi ae la lakou e aie, a ae mai o Liholiho. Pela ke ano mau o kona aupuni.

NO KO LIHOLIHO HOLO ANA I BERITANIA.

Mahope o ka make ana o Kalanikauikaalaneo, hele aku la o Liholiho ma Wailuku a hoi hou mai oia ma Lahaina. Alaila, olelo iho la oia e holo i kahiki. Kauoha ae la oia ia Kauikeaouli e noho i alii no Hawaii nei.

Ua akoakoa na 'lii a me na kanaka maloko o ka hale halau i Kaluaokiha, i ae la oia ma ke kauoha ana penei: "Auhea oukou, e na 'lii, ke holo hei au i kahiki, eia ko oukou alii, o kuu kaikaina; e holo au, a i hoi mai, a ua hoi mai, a i ole au e hoi mai, ua loaa iho la no ko oukou alii." Alaila, i ae la oia ia Kauikeaouli penei: "Auhea oe, e noho oe me na 'lii, a o na aina ia'u ponoi, a me ka aina i ko kaua kanaka, ea, o kou aina ia, aka, o ka aina i na 'lii, ea, o ko lakou aina no ia, aole ou aina olaila." A pau ia olelo ana, ee aku la ia ma ka moku kohola no Beritania, a holo aku la i Oahu. A hiki oia i Oahu, kaohi iho la na 'lii ia ia e noho, aole oia i ae mai. Nui loa kona ikaika e holo

I ka wa i olelo ai o Liholiho e holo i kahiki, pehea la oia i kauoha ai i na 'lii? a ia Kauikeaouli no hoi?

i Beritania, aole paha nona iho ka makemake e holo, no ka ona no e noho paa ana maluna ona i na la a pau, nona ka ikaika e hele. Olelo no hoi kekahi, no ka hilahila kona holo ana, no ka mea, aole he puu nui ma ka puka o kona hale. Olelo kekahi, ua holo oia no kona makemake ole e lohe i ka olelo a ke Akua. Olelo kekahi, ua holo oia e huna i kona mau iwi. Aole i akaka loa ke kumu o kona holo ana, na ke Akua mai no nae, i pau kona hoohaunaele ana i ka aina.

Eia na mea i holo pu me ia, o na makuwahine hoahanau ona elua, me na kahu ekolu, me na punahele elua, me na kanaka elua, elua hoi haole, no Farani kekahi haole, hapa Hawaii hapa haole kekahi, he 12 lakou. Ma ka moku o kohola o Beritania ka holo ana, o Mi Kapaka ke alii moku, Nov. 27, 1823 ka holo ana'ku.

I kona ee ana i ka waapa, o ka uwe ae la no ia o na 'lii a me kanaka a pau loa, i ka hele o ko lakou alii. Ua lohe ia mamua ka olelo a kekahi alii e kaohi a e moku ka malo, o Kaumualii ka i olelo pela, a i ka la i holo ai, aole lakou i kaohi e like me kana i olelo ai. A hala ia i ka moku, noho iho la no kana wahine iuka e uwe me na 'lii, alaila, uwe helu mai la ia penei: "E ka lani, e ka honua, e ka mauna, e ka moana, e kahu, e ka makaainana, aloha oukou, e ka lepo e, aloha oe; e ka mea a kuu

Heaha ke kumu o kona holo ana i Beritania?

Owai ka poe i holo pu me ia, a ehia hoi? owai ke alii moku? a i ka manawa hea ka holo ana'ku?

I ka wa i ee aku ai o Liholiho i ka waapa, pehea ka uwe ana? a pehea ka uwe helu ana a kana wahine?

makuakane i eha ai, auwe oe; e ka luhi a kuu makuakane i imi ai, ke haalele nei maua i kou luhi, ke hele nei no au mamuli o kau kauoha, aole au e haalele i kou leo, ke hele nei no wau me kau kauoha au i olelo mai ai ia'u." Alaila, hiki mai la ka waapa, mai ka moku mai i kii mai ia ia, a ee aku la ia i ka waapa, o ka holo aku la no ia.

A nalo aku la ke kia o kona moku o kona nalo pu ana 'ku no ia, e like me ka pahu i kuu-ia'ku i ka lua.

A i kona nalo ana'ku, alaila, hoomaha iho la ka aina i kona luhi, pau ka uwe ana o ka poe i paiia ka aina, pau ke ki nui ana o ka pu, pau ka makena ana o ka poe ona rama, pau ka haunaele no kona aea pinepine, aka, koe iho no kekahi hewa nui loa, o ka aie.

I ka holo ana'ku no, make kekahi mau mea. Ku ka moku i Rio Janeiro a malaila aku a Ladana, make o Liholiho a me kana wahine ma Ladana. I ko Liholiho make ana, i ae la oia ia Poki "O ko'u make kamalii no ka keia, aloha ino ka aina." O ka poe i holo aku 12, a o ka poe i hoi mai, 7 wale no. Ua hoihoiia mai ke kupapau o Liholiho a me ke kupapau o Kamamalu maluna o kekahi moku manuwa o Beritania, o Lo Bailani ke alii moku.

A nalowale aku la o Liholiho, pehea iho la ka aina mahope nei?

Mahea i ku ai ka moku i ka holo ana'ku?

Mahea i make ai o Liholiho a me kana wahine?

Pehea i hana'i ko Beritania i na kupapau o laua?

NO KA NOHO ANA O NA MISIONARI.

A maopopo ka noho ana o Mi Kakina ma Kailua, kena ae la o Liholiho i kona mau wahine a me kona kaikaina a me kekahi poe e ae e ao i ka palapala haole me Mi Kakina, a ao mai no Mi Kakina ia lakou. Aole i hoomau lakou ma ke kula, haalele koke no ka nui o lakou. O Nahienaena ma a me Davida Malo kekahi poe i aoia ia wa, he haole misionari ole ka lakou kumu, a o Mi Kakina wahine kekahi i ao mai. Ua ohiia kekahi poe kamalii ma Oahu a ma Kauai no hoi a ua aoia lakou, ma ka palapala haole ke ao ana. Aole i loihi loa keia ao ana ma ka palapala haole, no ka mea, ua hooikaika na misionari a loaa ia lakou ka olelo Hawaii.

I ka wa o Liholiho, e noho ana oia i Oahu, elua mea haunaele ia manawa, o ka inu rama kekahi, a o ka hoohuoi o na kanaka a me na 'lii i na misionari kekahi.

Hoohuoi lakou ia Binamu no kona eli ana i ka lua malalo o kona hale laau i ka wa i kukulu ai. A ike ko Hawaii nei ia lua, i ae la, "Ua lilo ka aina ou, e ke 'lii, i ka haole; he kohi ka ia hale i lalo la, ilaila ka pu e waiho ai a me ka pauda; alaila, hai aku i ke 'lii o lakou iloko, hoouka mai i kanaka iloko o ka pahu loloa, maluna o ke kaa e halihali ai, a ua lua la waiho, a hiki i ka la e pule ai, oia ka la e make ai oe me na 'lii a pau, a lilo ka aina ia lakou."

Pehea ke ano o na kula i ao mua ia e na misionari?
Heaha na mea haunaele elua i ka wa o Liholiho?
Pehea i hoohuoi ai na kanaka i na misionari?

Pela ko Hawaii nei i hana aku ai, a he nui kekahi mau mea e ae i hanaia'ku ai ia lakou, aka, ua hoomanawanui no lakou.

Ua hana ino aku kekahi haole kuai ia Binamu, Laholoa kona inoa. Aka, aole o Binamu i hana ino mai ia ia. Ua nawaliwali ua haole la i ka rama, e hina wale ana no, i ae la na kanaka e nana ana, "Ua nawaliwali keia haole i ka rama, aole o Binamu i kolohe aku ia ia." I ae la kekahi, "He oiaio no ka olelo a ke Akua a lakou i hai mai ai, o ka noho malie no ka mea, ke ike nei kakou i kona huhu ole, ua hele ka puupuu a kona maka, aole ona eu ae."

Ua lohe mua na kanaka i ka na misionari olelo ana, maloko o kela hale pule a lakou i kukulu ai.

Ia manawa, hooikaika nui o Binamu i ka papa aku ia Liholiho, aole e inu rama; aole no o Liholiho i ae mai i ka Binamu. Hooikaika nui mai o Binamu ia Liholiho e huli ma ka pono, aole o Liholiho i ae mai i kana olelo, no ka mea, ua pau na 'lii a me na kanaka i ka inu rama. Nui ke aloha o Binamu ia ia, kii pinepine aku oia ia Liholiho e hoohuli mai i ka pono, aole oia i huli mai. A ma Puuloa, hai mai oia i kona manao e hoopanee aku i ka mihi a elima makahiki, alaila huli mai i ka pono.

I ka lua o ko Liholiho makahiki ma Oahu, oia ke kolu o na makahiki o kona noho alii ana.

Pehea i ike ai na kanaka i ka noho malie a me ka huhu ole o na misionari?

Pehea ka Binamu ao ana'ku a me kona hooikaika ana'ku ia Liholiho?

Ianuari 7, 1822, ua' paiia ka palapala i Pi-a-pa Hawaii, a ua lawe liilii ia mai ke kau wahi o ka olelo a ke Akua maluna o ua Pi-a-pa Hawaii la.

Ua ao na kanaka i ka palapala mamua, a he hope ko Liholiho holo ana i kahiki, ua ao no o Liholiho i ka palapala Hawaii, a ua ike no ia i kahi olelo a ke Akua. A i kona holo ana i kahiki, ua kauoha mai oia e ao kona kanaka i ka palapala a hiki i kona wa e hoi mai ai. Pela mai o Liholiho. Mamua no hoi o ka holo ana o Liholiho ua hiki mai kekahi poe misionari hou e kokua ma ka hana nui ma Hawaii nei, o ka lua ia o ka holo ana mai.

A mahope iho o kona holo ana i kahiki, ao nui iho la na 'lii a me kanaka i ka palapala, a ua huli uuku mai kekahi poe alii a me kekahi poe kanaka ma ka manaoio i ke Akua, a ua pule lakou. No ka mea, ua lohe akaka ia ka Binamu hai ana mai, a me Mi Kakina i ka olelo a ke Akua, a o kekaki misionari no Beritania i noho ma Kahiki, o Mi Eliki kona inoa, oia kekahi mea i hoakaka mai i ka ke Akua olelo. Aperila 15, 1822 ka hiki ana mai o Mi Eliki ma. A he mau kumu kanaka maoli kekahi no Polapola i hele mai me ia, a o lakou kekahi i hoakaka mai i ke Akua.

I ka manawa hea i pai mua ia'i ka Pi-a-pa mua ma ka olelo Hawaii ?

Pehea ka nui o ka Liholiho ao ana i ka palapala?

I kona wa i holo ai, pehea oia i kauoha ai i na kanaka ona?

Mahope o kona holo ana, pehea ka huli ana o na 'lii a me na kanaka i ka pono? owai hoi na mea i hai mai opopo i ka olelo?

Mai ia manawa mai a hiki i ka make ana o Kaumualii, ke alii o Kauai, mahuahua loa na kanaka i ao i ka palapala.

Mai ia manawa mai a hiki i ke kaua ana ma Kauai me Humehume, mahuahua loa na kanaka a me na 'lii i huli i ka pono, ua nui ka poe i pule i ke Akua. No ka mea, ua ike pono aku na kanaka i ke ano o na misionari, ua pono ka lakou hana ana, a ua hooikaika nui na misionari i ke ao aku i kanaka a me na 'lii ia manawa, a ua hoonohonohoia na kumu no na aina. I Hawaii kekahi mau misionari, i Maui kekahi, i Oahu kekahi, i Kauai kekahi. Ua nana'ku na kanaka maoli i ka na misionari hana ana, hookahi no ano o ka na misionari hana ana, aole ku e kekahi i kekahi. No ia hana maikai ana a lakou, nui no ka poe i manaoio aku i ke Akua. Mai ia manawa mai ka huli ana a hiki i ka hoi ana mai o Poki ma, mai Beritania mai, me ko Liholiho kupapau. Ia manawa hoi huli nui kanaka a me na 'lii i ke Akua, no ka mea, ua akena mai o Poki i na mea pono o ke Akua ana i ike ai ma Ladana i Beritania, a me ka hale pule nui ana i ike ai malaila, Sana Paulo ka inoa. Huli no na 'lii a me na kanaka, ma ke kino wale no paha i huli ai ka nui, kakaikahi ka poe i huli pono ma ka naau.

A ia manawa huli maopopo iho la o Kaahumanu, a me Kalanimoku, a me kekahi mau

Pehea ka mahuahua ana o ka poe mahama i ke Akua mai ka make ana o Kaumualii a hiki i ka hoi ana o Poki ma mai Beritania mai?

Ma ia hope iho, owai kekahi mau alii nui i huli i ke Akua?

hoahanau o laua mamuli o ke Akua. Ia manawa, hoouna na 'lii i na kumu pi-a-pa e hele ma na kuaaina e ao i na makaainana i ka palapala.

Ia wa, kukuluia na hale hooikaika no na 'lii a me kanaka a me ka wahine kekahi, a nui na kanaka, a nui na wahine i hana ma ia mea, he hooikaika kanaka wale no paha ko ka nui, a ua alohaia na misionari e kanaka a e na 'lii ia wa, ua lilo ko Hawaii nei i poe hoaaloha no na misionari, aole i mau enemi.

Ua pau ko na misionari hochuoiia a me ke kanaluaia aku e ko Hawaii nei a me ka hoinoia'ku, aka, o kekahi poe haole mai na ainapuniole mai, oia no ka poe hoino mau aku i na misionari, aole i pau ko lakou hoino ana'ku i na misionari mai ia manawa mai; a hiki i keia wa ka hoinoia.

Elua misionari i oi aku ka hoinoia e na haole aia, o Binamu a me Rikadi. Ua hana ino ia o Rikadi i Maui e Kapena Bakala ke alii o ka moku kohola Beritania, nona ka poe kanaka i lele i uka, a i komo i ko Rikadi hale e hana ino aku ia ia.

A ua hana ino aku no kona kanaka; no ia mea, palapala ninau aku o Rikadi i ua alii moku la no ia hoino wale ana a lakou ia ia. Alaila, palapala noi mai ua 'lii moku la ia Rikadi, a me ka i ana

Pehea i hoolahaia'i ka ike i ke Akua ma na kuaaina?

Pehea ka hooikaika ana o na kanaka a me na wahine? a pehea ko lakou aloha ana i na misionari?

Owai na misionari i hoino loa ia e kekahi poe haole?

Heaha ka mooolelo no ko Kapena Bakala hana ino ana ia Rikadi?

mai ma ka palapala penei, "Ina i haawi mai oe i wahine na ko'u kanaka, ea, alaila, malu o Maui." Alaila, hana ino mai kona kanaka ia Rikadi, aka, ua malamaia o Rikadi e na 'lii o Maui, a pakele ia, na ke Akua mai no nae.

A ua hana ino ia o Binamu ma Oahu e ke alii o ka manuwa Amerika; nona ka poe kanaka i wawahi ka hale o Kalanimoku. He hope ka wawahi ana i ka hale, mamua ka hahau ana i ko Binamu poo. O ka wahine no ka hala e like me ko Rikadi, aka, ua hoopakele mai ko Oahu poe alii ia Binamu; na ke Akua mai no nae.

Mahope iho, hiki mai o Kanikele o Beritania,mai Polapola mai, a hui pu oia me kekahi poe haole kuai ma Honolulu, a hookolokolo mai i na misionari ma Honolulu, no ko lakou imi hala wale mai no i ka poe misionari. A ua hookolokolo io no lakou me na misionari, a na ke alii o kekahi manuwa o Amerika i uao a me ka hooponopno ana iwaena o lakou, o Keoniki ka inoa o ua alii la o ka moku manuwa; na ke Akua mai no nae kana hana ana.

A mahope iho, lohe o Kapena Bakala, ko Rikadi enemi, i ka palapala a kona hoahanau mai Beritania mai i ka i ana mai, "Ua pai hoolahaia ma ka nupepa, kau kolohe ana ia Rikadi a me kau kuai ana i ka wahine o Maui i ke kala kini." A lohe o Kapena Bakala a me Kanikele

Heaha ka mooolelo no ko Binamu hana ino ia mai e kekahi alii manuwa ma Oahu?

Heaha ka mooolelo no ka hookolokolo ana o na misionari me kekahi poe haole i Honolulu?

A lohe o Kapena Bakala ua pai hoolahaia kona hewa, pehea oia i hana'i ia Rikadi?

i keia palapala, ukiuki loa laua, a hookolokolo ae la paha laua i na haole, e ae mai i ko Rikadi hana ino ia. A hui pu mai o Poki a me Manuia mamuli o ua mau haole la.

A ike paha na 'lii, ua like pu ko Poki manao me Kanikele, pili pu iho la na 'lii me ka manao nui e haalele ia Rikadi no ka make, aole e uao ia ia. No ka mea, ua palapala mai ko Oahu poe alii i ko Maui mau alii, penei ka palapala ana: "E ko Maui mau alii, ina i kii aku o Kapena Bakala a me Kanikele a me Kalaka, i ke kumu a oukou, ea, e malama oukou ia oukou, mai aua oukou i ke kumu a oukou, e kuu mai, he haole no, he haole, na lakou no ia e hana; aia ko oukou hewa, o ka uao wale aku ia lakou."

A kaulana loa keia make o Rikadi ia Hawaii nei a puni, nolaila, kauoha o Kaahumanu i ko Hawaii poe alii a me ko Maui poe alii a me ko Kauai alii, e holo mai ma Oahu e halawai ai, no ka imi pu i ka make o Rikadi a me ke ola.

A hiki ae i ka po akolu, oia ko Rikadi la, a me na'lii, e holo ai i Oahu; a i ke ahiahi ana iho o ua po akolu la, ua akoakoa na kanaka maloko o ka hale pule ia ahiahi no ka pule poakolu; hai mai la o Rikadi i ka olelo a ke Akua, aia kana pooolelo ma ka Oihana, xx. 21, 22; aka, ua hoakaka mai no ia ia mokuna a pau, mai mua a hope. A lohe ae la kanaka i kana olelo ana, uwe iho la me ka waimaka, no ka mea, ua manao nui na kanaka e make io no

Heaha ka mooolelo no ko Rikadi hookolokoloia e na 'lii a me na haole ma Honolulu?

oia, aole e ola, no ka mea, ua palapala mai na 'lii, aole e uao ia ia.

A pau keia olelo ana, ee aku la lakou ma ka moku ia ahiahi, a holo aku la i Oahu, a ao ae la ku aku lakou a lele i uka.

A kakahiaka ae, hoakoakoa ae la na'lii a pau ma ka hale o Auhea e imi pu i ka make o Rikadi a me ke ola. Elua la i imi ai i ola, aole e loaa ke ola, no ka mea, ua olelo mai Olohana a me Poki, ua hewa loa o Rikadi no ka palapala ana'ku ma Amerika.

A i ke awakea o ua la la, komo malu aku la Davida Malo me Kanaina ma kekahi keena okoa o ua hale ahaolelo la, ma kekahi puka e mai, hele mai la o Kaahumanu a me Hoapili wahine a me Auhea. Ike mai la o Kaahumanu ia Davida, i mai la me ka waimaka, "Ea, aole he mea e pono ai ke kumu? ua i mai Olohana laua o Poki, ua hewa loa o Rikadi no ka palapala ana i Amerika."

Alaila, i aku Davida ia ia, "Oia ka hewa o Rikadi?" Ae mai kela, "Ae." I hou aku Davida ia ia, "Manomano ka naaupo o kanaka, ua olelo mai ua mau haole la, he mea hewa ka pule, o ka palapala ka mea maikai, a ke hoohewa hou mai nei lakou i ka Rikadi palapala ana."

I hou aku Davida ia ia, "Pehea kou manao, ina i aihueia kau mau puaa. a minamina oe no ka loaa ole a hele mai kekahi mea e, e hai mai ia oe, a loaa ia oe ua aihue puaa la, ke ninau aku nei au ia oe, owai ko laua mea i hewa? o ka mea nana i aihue ka puaa anei? o ka mea i hai mai paha?" I mai la kela, "O ka mea nana i aihue ka hewa."

I hou aku Davida, "O oe no ka wahine a Kamehameha, ua kii mai o Kanihonui e moe me oe, a ua hai aku o Luheluhe ia Kamehameha i ko olua moe ana, ke ninau aku nei au ia oe, owai ko laua mea i pepehiia e Kamehameha, o Luheluhe anei?" I mai kela, "O Kanihonui."

I hou aku Davida ia ia, "Ma ka aina hea o ka honua nei kahi i hoohewaia'i ka mea hai, a hoaponoia ka mea hana hewa?" I mai kela, "Aole." I aku Davida ia ia, "No ke aha la e hoohewaia o Rikadi ka mea hai a hoaponoia Kapena Bakala, ka mea nana i hana hewa aku ia Rikadi?" Alaila, i mai o Kaahumanu, "Ua akaka loa, ua pono o Rikadi, ua naaupo makou." Alaila, hele aku la o Kaahumanu a kamailio pu me na 'lii no keia mea, a paa iho la ko na 'lii manao e uao ia Rikadi.

A kakahiaka ae, hele mai o Kanikele a me Kapena Bakala, o Poki, o Manuia, o Kekuanaoa, o Kauikeaouli me ko lakou kapa kula a me na hoku o lakou, o na haole kuai kekahi i hele pu mai me lakou.

I ko lakou ku ana imua o Kaahumanu, koi ikaika mai o Manuia me ka maka ukiuki, e kii ia Rikadi. A pela mai o Poki a me Kanikele. Hoole aku o Kaahumanu i ka lakou olelo, pau ae la ka hookolokolo ana. Pela i hana ino ai kekahi mau haole i na misionari.

Ua nui ka naauao o kahi mau kanaka Hawaii a ua nui no ka hoinoia mai o na misionari. Ina i loaa ka manao pono i kahi kanaka Hawaii a hoopuka ae la i na 'lii, manao ae la na haole, no na misionari ia manao, a huhu koke ia lakou. Ua lilo loa na misionari i

onohi no ka maka o kekahi mau haole kuai a me kekahi mau alii moku a me kekahi mau alii manuwa, aka, aole nui loa ka hoinoia e like me mamua, e emi ana paha. O ka pono a na misionari i ao mai ai i ko Hawaii nei, oia wale no ka pono i mau ai ka aina no ko Hawaii i keia mau makahiki e noho nei.

NO KE KAUA ANA MA KAUAI.

I ka make ana o Kaumualii ma Oahu, oia hoi ke alii o Kauai, hana ino iho la na kanaka a pau ma Kauai, kikoa ka lae o na kane a me na wahine, ua wawahiia na loko ia, a ua uhuki wale ia ka ai. Ina i hanaia keia mau mea mahope iho o ka make ana o ke alii ai moku, he kaua no ka hopena. Kakali iho la na 'lii a me na puali a me na kanaka a pau i ka pono o ia hope. A hiki i ka malama o Iune i ka la iwakalua kumamakahi, i ke awakea, halawai ae la ka la me ka mahina, a hoike ae la o Binamu ia mea i na kanaka, a nieniele mai la na kanaka i ke ano o ia mea, a hoakaka aku no ia e like me kona ike ana ia mea ma ko lakou aina iho. A koho mai la no na kanaka, he kaua no ka hope o na mea, me ka maopopo no paha i ko lakou manao ke kaua.

A ma ia hope iho, pae aku o Kahalaia, a noho iho la i Waimea, oia hoi ke alii hou i hoonohoia maluna o ka aina o Kauai, no ka mea, ua ahaolelo na 'lii ia Kauai mahope o ka make ana o Kaumualii, a haawi ae la ia Kahalaia. A hala kekahi mau la, holo aku o Kalanimoku i

Heaha ke kumu o ka hana ino ana mai o na haole aia i ka poe misionari ?

Kauai e nana i ka laau o Haaheo, o ko ke alii moku ia i nahaha i Hanalei, e hai aku kekahi i ka olelo a Kaumualii i kauoha ai ia lakou. Pae ae la o Kalanimoku ma i Hanalei, a mai poipoia lakou ilaila, hele aku o Kikala mai Koolau aku, ua hala e aku la lakou ma Kona. O Kikala, oia kekahi kanaka puali o Kaumualii ma ka aina o Kauai a na lakou no ka manao e kaua. A i ko Kalanimoku ma hiki ana i Kona a poalua iho paha, alaila, hoouna aku la o Kalanimoku i na 'lii a pau o Kauai a me na kanaka koikoi o ia aina, a akoakoa iho la lakou ma Nihoa, he hale ia no Kaahumanu.

I aku la o Kalanimoku i na 'lii a me na kanaka koikoi o ka aina, "Ua holo mai nei au e hoike aku ia oukou i ke kauoha a ke kupapau ia'u, a e hooponopono i ko oukou noho ana. Eia ke kauoha a ke kupapau ia'u, O ke kanaka i loaa ka aina mamua, ua waiwai no ia, a o ke kanaka no hoi i ilihune mamua, ua ilihune no ia, a o ke keiki a maua maluna aku o oukou". Alaila, olelo mai la o Kiaimakani, "Aole, e hui ka aina, a e okioki hou." Hoole mai la o Kalanimoku, i mai la, "Aia no e like me ke kauoha ana a ke kupapau, pela no ka pono." A kakahiaka ae, oia hoi ka poalima, olelo hou iho la, aia no e like me ke kauoha ana a ke kupapau. A i ka po aono a po iho, kimopo iho la na kanaka o Kauai, oia hoi o Humehume ma; ma ka papu ke kimopo ana, pakele o Kalanimoku, mai make; o ke kaua iho la no ia. Na Kahalaia i kaua ia po, a nui na kanaka i make

ia po, a ma ka waha o ka puaa i kanuia'i ko lakou kupapau, a pau lakou i ka aiia.

A ao ae he la Sabati ia, a i ka aui ana'e o ka la, i ae la o Kalanimoku, "E holo ka moku i Oahu e hai aku ia lakou la, mai papapau iho nei makou ia nei." Ae mai la o Auhea, ee mai la o Mi Wine ma, a me Binamu ma, a hooili pu ia mai la o Kanemakahini, he pio ia, a hooleiia i ka moana. Hookahi no po, hiki no i Honolulu. Liuliu iho la na kanaka Oahu e holo i ke kaua i Kauai. I Maui no o Kaahumanu me ke 'lii ana, hiki mai la ka moku i Lahaina i kii mai ai i kanaka, nana aku la na kanaka i ka hae, he hae ano e. A hiki mai ke kahu moku, olelo mai la, "Ua kaua o Kauai. I kii kanaka mai au." O ka holo iho la no ia i ke kaua. Holo o Hoapili a me Kahekili a me kanaka o Maui a me ko Oahu, a hui pu lakou me Kahalaia ma Kauai a kaua ma Wahiawa i Hanapepe a hee ko Kauai. Lukuia kekahi poe alii a me na kanaka he nui, nui ka poe i auhee i ka nahelehele, a lawe pio ia kekahi poe i Oahu, a i Maui a i Hawaii.

A pau keia kaua ana, ahaolelo hou na 'lii a lilo Kauai i ke 'lii nui, a hoonohoia o Kaikioewa maluna o ka aina.

KA LILO ANA O KE AUPUNI IA KAUIKEAOULI—KA HANA HAUNAELE A POKI MA—KA HOOIKAIKA ANA O KAAHUMANU MA KA PONO.

I ka wa i holo ai o Liholiho i Beritania, kauoha mai oia, o Kauikeaouli ke alii. Lilo maopopo ole ke aupuni ia Kauikeaouli, aole nana e malama ke aupuni, no ka mea, he kamalii no ia ia manawa. Ia Kaahumanu no ka malama

o ke aupuni, a o na 'lii a pau malalo aku ona. Ia ia no ka olelo o kela mea keia mea, ka make a me ke ola.

A ku mai o Lo Bailani a me Poki, i hoihoi mai i ke kupapau o Liholiho a me Kamamalu, a akoakoa ae la na 'lii ma Oahu no ke aloha i na kupapau, ilaila ko lakou hooili pono ana 'ku i ke aupuni no Kauikeaouli. Hooili lakou i ke aupuni nona me ke kaua ole, no ka mea, ua lohe lakou i ka ke Akua olelo a ua malama no, a hana me ka naau akahai. Ina aole olelo a ke Akua ma keia pae aina, aole no i loaa ke aupuni ia Kauikeaouli.

Haawi aku o Kauikeaouli i kona aupuni no Iehova, a hooikaika iho la na kanaka a me kekahi poe alii ma ka pule i ke Akua kiekie. A hooikaika kino no o Poki a me kana wahine i ke Akua.

Mahope iho make o Kahalaia, alaila, haawi o Kaahumanu a me Kalanimoku ia Kauikeaouli na Poki e malama. Haawi no hoi ia ia i ka aina mai Hawaii a Kauai nana e malama. A pau keia mau mea ia ia, alaila, hoomanao iho la o Kaahumanu i ka pono a kana kane. Imi nui iho la ia i pono ke aupuni o kana alii, maloko o ka olelo a ke Akua, a loaa iho la ia ia, huli io no ia a hooikaika no ia i na kanaka a me na 'lii.

Owai ka i kauohaia i alii e Liholiho i kona wa i hoʻai?
I ka manawa hea i lilo maopopo ai ke aupuni ia Kauikeaouli?
Nawai i malama ke aupuni i kona wa kamalii?
Ia wai i haawi ai o Kauikeaouli i kona aupuni?
Ia wai i haawi aku ai o Kaahumanu ia Kauikeaouli a me ka aina nana e malama?

Alaila, huli mai no na 'lii a me na kanaka i hoolohe mai i kona leo.

Lohe o Poki e hoohaunaele ana o Kalaiwahi ia Kauai; e ake ana ia e kaua me Kaikioewa, alaila, holo ae la o Poki maluna o Paalua me na kanaka a me na pu kau poohiwi he nui loa. Hoomakaukau iho la ia no ke kaua mai o Kalaiwahi ia ia. A pae ae la o Poki ma i uka, a honi iho la laua me Kaikioewa. Ua nui ae la ko laua ue ana me ka leo nui. A pau ae la ka ue ana, hoomakaukauia mai la ka mea ai. A po alua ka moe ana i kapa, alaila, olelo iho la laua e hoike mai o Kalaiwahi i kana pu a hookuke aku ia ia. Aua iho la o Kaikioewa, aohe make hookuke ia Kalaiwahi. Alaila, hele mai la o Poki laua me Kaikioewa a ee mai la maluna o ka waa a holo mai la ma ka muliwai a pae ma kela kapa, a komo aku la laua iloko o ka papu a hoike iho la i ka pu a Kalaiwahi a me ka pauda a me ka pahi. Aohe pu oloko o ka pa, ua pau i ka ohiia e na kanaka mawaho. Alaila, ike iho la o Poki, ua kolohe io no o Kalaiwahi.

Alaila, i aku la o Poki ia Kalaiwahi, "Eu hoi kaua ma Oahu." I aku o Kalaiwahi, "Aia paha ia ia nei." I aku la o Kaikioewa, "E noho no maua." I aku la o Poki, "Aole, eu hoi no maua." Ae aku la o Kaikioewa. Noho iho la a hiki i ka wa i hoi mai ai o Poki ma i Oahu, hoi pu mai la no hoi lakou me Kalaiwahi. Pono keia hana a Poki, aka, aole i mau loa kana

Heaha ka mooolelo no ko Poki holo ana i Kauai e hoopau i ka manao kipi o Kalaiwahi?

hana pono ana. Eia ka hana hewa, hana iho la o Poki i hale kuai rama nona i mea imi wai-wai, oia ka hoomaka ana o kona lilo loa i ka ino.

Mahope iho, inu iho la o Poki i ka rama a lilo loa i ka hewa. A hilahila o Kalanimoku a holo ia ma Hawaii a make malaila. A pue iho la o Poki ia Kaahumanu e kaua, no ka mea, ua lilo no ka aina ia Kaahumanu. Hooikaika loa iho la o Poki a me kana wahine ma ka hewa, a alakai no laua ia Kauikeaouli ma ka hewa, a aie nui iho la o Poki, uuku ka Liholiho aie ana, nui loa ka Poki. Hiki hou mai la ua mau hewa nui la i hanaia'i ma ka wa o Liholiho, o ka inu rama a me ka aie, a luhi hou iho la na makaainana i ka pii i ka wahie ala a me ka imi kala. Aole he mau hewa nui e ae ma keia pae aina e like me keia mau hewa elua, o ka inu rama a me ka aie, o na mea no ia e poino loa ai ke aupuni.

Ua nui ko Poki hooikaika ana i huli na kanaka i ka hewa a i kipi i ka aina, aka, nui no hoi ko ke Akua kokua ana mai i ka pono, ma ka waha o Kaahumanu. Nolaila, aole i lilo kanaka i ka hewa me Poki, he mau opala wale no ka i lilo me ia. Nui ko Poki hana ino mai ia Kaahumanu ia wa, a nui no hoi ko Kaahumanu hooikaika ma ka pono ia wa. Kau iho la o Kaahumanu i ke kanawai no Hawaii nei e like me ko na aina naauao.

Pehea ka lilo loa ana o Poki a me kana wahine i ka hewa? pehea hoi ko laua alakai hewa ana i ke alii?

Pehea kona hoaie ana?

I ka wa i noho ai o Poki ma me ka hoohaunaele, owai ka i hooikaika loa ma ka pono a malama i ke aupuni?

Hele aku la o Poki a hui pu me kekahi poe, a ku e loa mai la lakou ia Kaahumanu, pai mai la lakou ma ka olelo kaua, a haunaele iho la ka aina. Noho no o Poki me ke kau ana o kona manao i ka waiwai a me ka hanohano, a nolaila manao oia e kipi i loaa mai ia mau mea ia ia. I kekahi manawa, holo aku la ia ma Hawaii a noho iho la i Hilo. Okioki iho la i ka aina a haawi ae la i na 'lii a me na kanaka o ke alii a kuko no i ke kaua a me ka make no o Kaahumanu. A loheia no keia kaua ma Honolulu.

A hoi mai la no ia a noho iho la ma Oahu, ia manawa iho no, hele aku la ia ma Waikiki, hoonoho iho la no ia i ke kaua. Manao iho la o Kekuanaoa a me Kanaina e hele aku e nana, no ka mea, ua lohe no laua i ke kaua. Ee ae laua maluna o na lio, holoholo mai la laua a hiki i Kewalo. Alaila, makau mai la o Kanaina, i aku la ia Kekuanaoa, "O hele oe, e hoi au me na wahine a kaua, a e hoomaha aku ia laua a me Elisabeta." A hoi no hoi o Kanaina a holo aku no o Kekuanaoa. Holo aku la ia ma ka lio a hiki aku la ia i Waikiki. Nana iho la ia i na kanaka, paapu ke kou o Kahalea, e paa ana na lima i ka pu. Aohe leo pane, elua mau kanaka i aloha mai ia ia, a aloha aku no hoi ia. A ike mai la o Poki ia ia, paweo ae la kona maka ia ia. Ua lele aku no nae ia me ka manaolana a me ka hopo ole a ku i ke alo o Poki a hooluolu aku la ia ia, a oki wale iho la keia hana ana.

Pela ke ku e mau ana o Poki a me kana wa-

hine, a alakai no hoi laua ia Kauikeaouli ma ka hewa. No keia mau mea, nui loa iho la ka haunaele o ka aina, a moe kolohe hou na kanaka, a hoomana hou kahi poe i na kii. Ia wa, hooikaika hou mai ke Akua i ka pono ma ka waha o Nahienaena, kupaa o Nahienaena ma ka pono ia wa. Kii aku oia a me Kaahumanu a me kekahi poe alii e hoohuli mai ia Kauikeaouli ma ka pono, a ae mai no ia.

A ma ia hope mai, poai hele o Kaahumanu a me Kauikeaouli a puni Oahu, a holo aku laua a Maui, hui pu me Nahienaena a me Hoapili, a poai pu lakou a puni o Molokai, a me Maui, a me Hawaii, e hoohuli mai i na makaainana ma ka pono. A ua huli mai no na makaainana ma ka pono, a ua maluhia no ke aupuni.

NO KA HOLO ANA O POKI MA E KUA LAAU ALA.

E noho ana no o Poki me ka manao e hele no i ka laau ala no ka aie, ma na kuahiwi o Hawaii nei, a me na 'lii a me na makaainana a pau loa. Ua holo o Kaahumanu i Kauai ia manawa, ua hele kekahi poe hulumanu i ka laau ala. Ku mai la kekahi moku haole ia mau la, na ia haole i olelo mai penei, "Ina e holo aku i ka pae aina i loaa mai nei ia'u, he nui loa ka laau ala, e ku ana ka laau mai kahakai aku a hiki i uka lilo i ke kuahiwi; hookahi no wahi e kua ai, komo ka moku, komo ka moku."

No ia olelo a ua haole la a me ka ike maka ana i na laau ala iluna o ka moku o ua haole la, nolaila, ko Poki manao e holo. Olelo mai

Heaha ka mooolelo no ko Poki ma holo ana e kua laau ala?

ua haole la, "O keia mau laau ala la, ea, i kiiia aku i wahie, eia ka! auanei he laau ala; olelo mai kuu poe kanaka, o ka laau hookahi no keia e ku ana mai ke kahakai a uka." No keia olelo a ua haole la, o ka uhu koke ae la no ia o ka holo, o ke kalua iho la no ia o ke o e holo i ka moana, o ka hoomakaukau iho la no ia, a o ka olelo aku la no ia i na kanaka.

Ae mai la na kanaka a pau, "Ae no paha." "I aha la auanei ka uku ia oe i kau malama ana? he hana o no ka! hoi." "Ina i hana i ka laau a nui a kaawale ka ke alii, koe iho no hoi koena, kuai aku i kahi lole." Ae mai la kahi kanaka me ka olelo mai, "E emo kaa koke ae no ka aie a ke alii, oia hoi o kana ae la a ka laau! ke ku la no ka! mai kai a uka." Lana ae la ka naau o na kanaka i ka waiwai, me ka olelo iho penei, "Oia hoi he alii e aku o ke alii lokomaikai no ka! hoi nei o na 'lii a pau." Lililua na kanaka i ka hele, aole kanaka aa ole, na ke alii wale no i hoonoho mai. Koi aku no lakou e holo, aole olelo e a kela kanaka a keia kanaka, o ka holo wale no, o ka loaa o ka laau ala, o ka hooikaika no a nui, o ke kuai no i ka lole. O ka hana hookahi iho la no ia, aole manao e ae.

Ia manawa, ua hoi iki mai o Poki ma ka pono iki ma ke kino; ua nana aku na kanaka, aole hoi he kuulala loa e like me ka wa mamua. O ka hoolakolako no i ka lole no na kanaka, i ke koi lipi, a me ke koi holu, a me ke koi kalai, a me na mea a pau i pili no ka laau ala. O ka pu a me ka pauda kekahi mau mea i hoolakolakoia. A i kekahi la hoomalolo mai, he hala-

wai nui ia no na kanaka a me ke kumu a me na 'lii i ka hale halawai. Ku mai la o Poki, hai mai la i kona manao, penei, "Auhea oukou e na hooikaika, e hoolohe mai oukou i ko'u manao. Ua ike oukou i ko'u hewa he nui, ua ku ko'u pilau mai Hawaii a Kauai, he nui ko'u hewa, aole na hai mai, na'u no. Eia wau ke hele nei, aole nae wau e hele ana ma ke kolohe, ma ka pono no. Ke hele nei wau no ka aie a ke alii, aole he hele kolohe ka'u." No kela huaolelo a Poki i olelo iho ai, ua ku kona pilau mai Hawaii a Niihau, nui ka waimaka o na kanaka e kahe ana i ke aloha aku ia ia. Ku mai la o Binamu, hai mai la i ka manao o Poki, "Auhea oukou, ua lohe mai nei oukou i ka manao o ke alii, aole ia e hele ana a hana kolohe aku."

A kakahiaka ae, o ka la Sabati ia, ia la no ukuhi iho la no o Manuia i ka wai. Kii aku la kekahi mau hoahanau, Kapalaau a o Kaukaliu, i aku, "Ua oki, aole make ukuhi i ka wai." Aole ae mai o Manuia, hoopaakiki no, a hooikaika aku la laua ma ka ke Akua olelo. Aole hoolohe mai, hookikina aku no i na kanaka, "Ukuhiia no ka wai."

A hala ia la a kakahiaka ae, he mau la liuliu wale no ia no ka hele, aole ike wale iho o na kane i na wahine, paiauma wale aku no i ke aloha i na kane, aole o na kane maliu mai i na wahine. Kaa kumakena na wahine i na kane i kela la i keia la, me he mea la ua make na kane a lakou ia manawa. O ka nui o na kane a lakou, ma ka hele wale no, aole manao iki i ka wahine i ka alualu aku.

O ka poe i holo aku eha haneri paha lakou a

keu aku. Holo aku la lakou i ka moana. Eha mea ekalesia i holo pu aku me lakou. Aole i ikeia'ku ia holo ana i ka moana. Loheia mai, ua ku i Rukuma. Ku aku la lakou ilaila, lele aku la lakou iuka, ike iho lakou i ke ano o ia aina, hoomanao ae la lakou ia Hawaii nei, i na wahine a lakou, i na ia lawalu, i ka poi, i na puaa, i ka hale nui, i na kanaka, i ka noho ana o ka aina. Holo aku la lakou, o ka ike ana no ia o Poki ma ia Manuia ma; pau ko lakou halawai ana. Nalo aku la o Poki ma, aole lakou i halawai hou.

I ka wa i ku aku ai o Manuia ma i ka aina kahi i holo ai, o Nanapua ka inoa o ua aina la, loaa ka mai ma kona moku, nui na kanaka i make, a make pu iho la o Manuia. Ku hou mai ka moku i Rukuma a hooleiia kekahi mau kanaka ma uka, he iwakalua lakou. Ua hoi mai nei kekahi mau kanaka i hooleiia'i ilaila o Kukuinui ma, i keia manawa aku nei ka hoi ana mai.
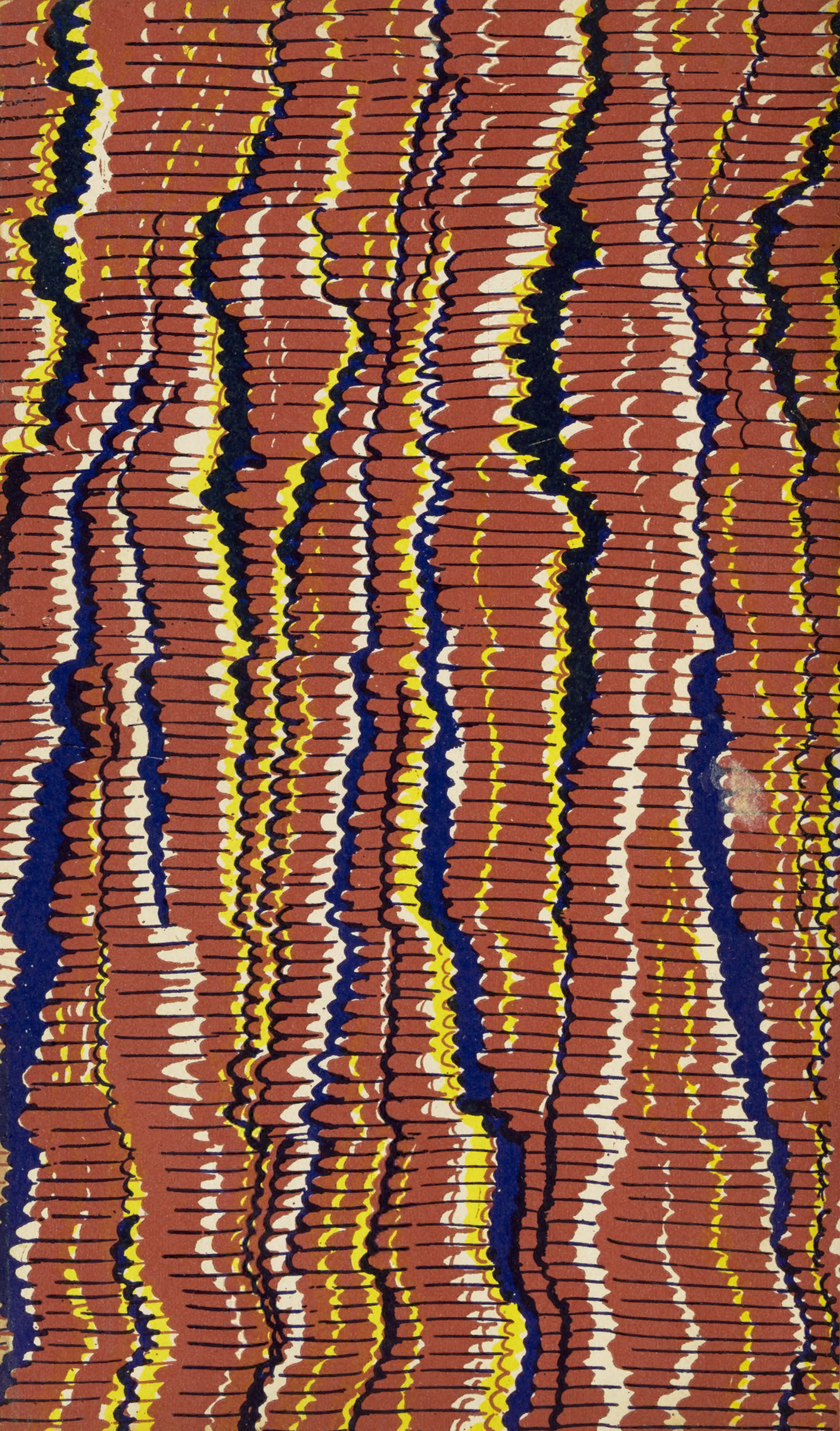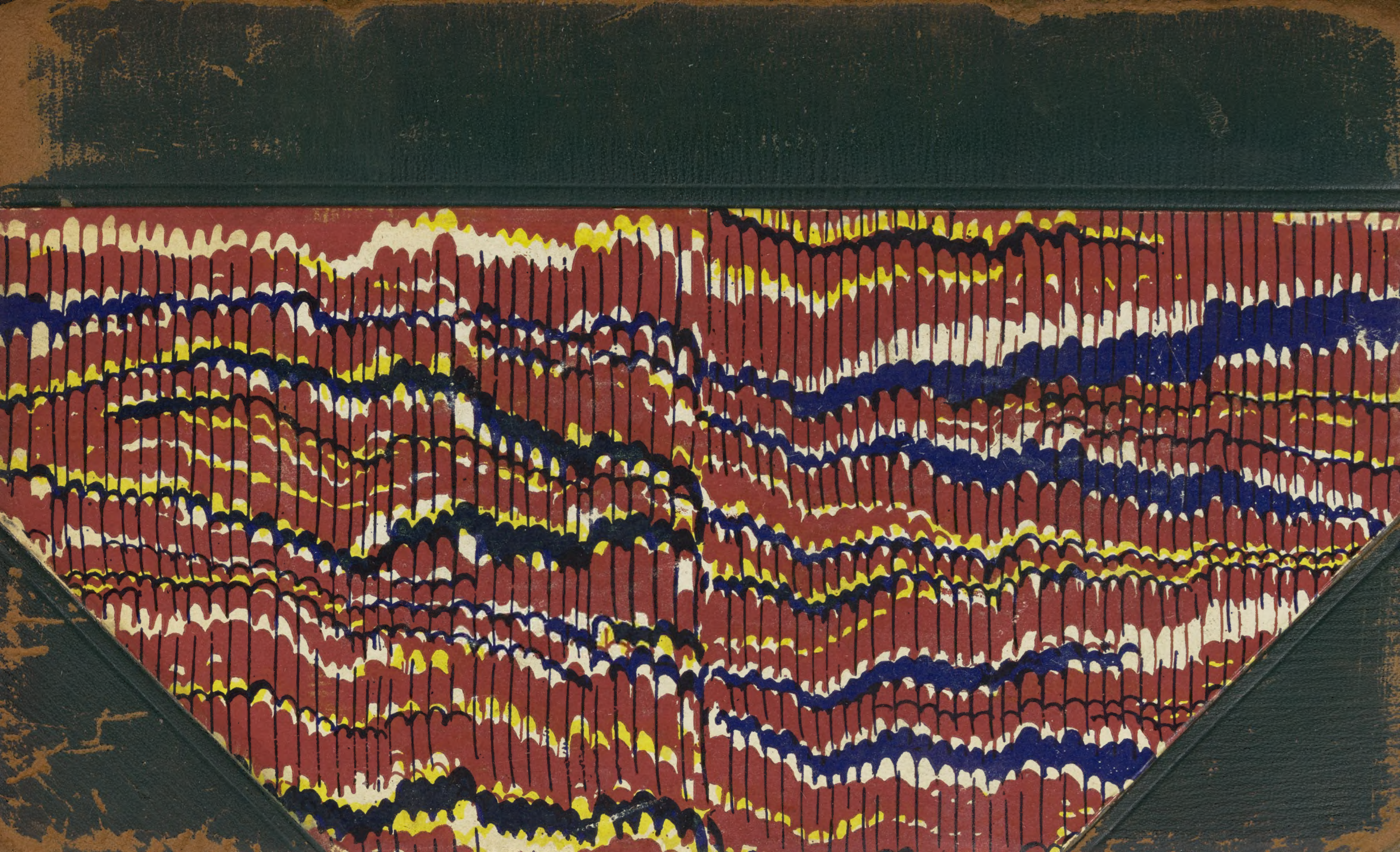
O Keokoi wale no ka moku i hoi mai i Oahu, o Kamehameha ka moku i holo ai o Poki ma, nalowale loa aku la ia, aole i hoi mai, aole hoi i loheia mai. A ku Keokoi i Oahu, lele ae la na wahi kanaka iuka, o na kanaka no iluna o ka moku, o lakou wale no ka i koe mai. Olelo mai la na kanaka i ke ano o ka make ana, a kaa iho la kumakena a na wahine i na kane i ke aloha. Uwe ae la na wahine a me na hoahanau o ka mea i make, a me na makamaka a me na kaikaina a me na kaikuaana o ka poe i make. Nui ae la ke kupinai a me ka wawa, nui i ka uwe ana mai ka la a po.